

บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากการดำเนินงานตามแผนชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบจากการดำเนินงานตามแผนชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง 3 ด้าน ประกอบไปด้วย ด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยชุมชนต้นแบบของภาคกลางดังกล่าว ประกอบด้วย 1) ตำบลประดู่ยืน อำเภอลานสั๊ก จังหวัดอุทัยธานี 2) ตำบลหัวไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี 3) ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง และ 4) ตำบลพระยาบันลือ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยผู้วิจัยได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ซึ่งจะขอนำเสนอตามลำดับหัวข้อดังนี้

2.1 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- 2.1.1 ทฤษฎีการพึ่งพาตนเอง
- 2.1.2 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
- 2.1.3 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง
- 2.1.4 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- 2.1.5 แนวคิดประชาสังคม
- 2.1.6 แนวคิดทุนทางสังคม
- 2.1.7 แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง
- 2.1.8 การจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง
- 2.1.9 ข้อมูลทั่วไปของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง
- 2.1.10 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยขอนำเสนอรายละเอียดของแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ไปนี้

2.1.1 ทฤษฎีการพึ่งพาตนเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริ และพระราชดำรัสเกี่ยวกับ การพัฒนาและการพัฒนาแบบพึ่งตนเองไว้หลายวโรกาส ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

1. ความหมายของการพัฒนา ทรงให้ความหมายการพัฒนา กับคณะ เยาวชน จังหวัดปทุมธานี เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2513 ว่า หมายถึง ทำให้มั่นคง ทำให้ ก้าวหน้า การพัฒนาประเทศ ก็คือ การทำให้บ้านเมืองมั่นคง มีความเจริญ ชีวิตของแต่ละคนมี ความปลอดภัย มีความเจริญ มีความสุข

2. ประเภทของการพัฒนา พระราชทานคำอธิบายไว้ในพระบรมราชาโชวาท พระราชทานแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2520 ว่า ความเจริญ หรือการพัฒนามี 2 ประเภท คือ การพัฒนาทางวัตถุอาศัยวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์ ส่วนการ พัฒนาทางจิตใจอาศัยศิลปะ ศีลธรรมจรรยา เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งการพัฒนาทั้งสองประเภทนี้ไม่ สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะต่างก็มีความสำคัญจึงต้องทำการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน

3. จุดมุ่งหมายของการพัฒนา มีพระราชดำริเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 ว่า จุดมุ่งหมายของการพัฒนา คือ ต้องสร้างพื้นฐานความพอมีพอกินพอใช้ ให้ประชาชน สามารถพึ่งตนเองได้ก่อน จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าในระดับที่สูงขึ้นไป โดยใช้วิธีการ และอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชา (กฤษณา วงษาสันต์ และคนอื่นๆ, 2542, หน้า 216 – 217)

4. เป้าหมายของการพัฒนา มีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ 70 พรรษาว่า เป้าหมายของการพัฒนา คือ การมี เศรษฐกิจแบบพอเพียง (Self-Sufficient Economy) (กระทรวงมหาดไทย, 2541, หน้า 10 – 12) เพื่อให้ตัวเองเข้มแข็งพึ่งตนเองได้และพร้อมที่จะรับความเจริญจากโลกภายนอก โดยการ พยายามพึ่งตัวเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ “พอมี พอกิน” โดยเฉพาะอาหารและที่ อยู่อาศัยส่วนที่สามารถผลิตเองได้ก็แลกเปลี่ยนและซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้จากของ ที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด ก่อหนี้ให้น้อยที่สุด มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและ พอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย หรือมีรายจ่ายไม่เกินรายรับ (กฤษณา วงษาสันต์ และคนอื่นๆ, 2542, หน้า 229)

โดยสรุป เป้าหมายของทฤษฎีการพึ่งพาตนเองของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว คือการมีเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการพึ่งตนเอง ช่วยตนเอง ให้มีชีวิตความเป็นอยู่แบบพอ อยู่พอกิน ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและประสบความสำเร็จในการพัฒนา

2.1.2 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจและเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นเสมือนรากฐานชีวิตรากฐานความมั่นคงของแผ่นดินเปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกต้องรองรับบ้านเรือนตัวอาคารไว้แน่นเองสิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม แต่คนส่วนมากมองไม่เห็นเสาเข็มและลืมเสาเข็มเสียด้วยซ้ำไป (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2541)

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการ ทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีความสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542, หน้า 26-27)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบคำว่า “พอเพียง” กับคำว่า “Self – Sufficiency” ว่า “Self – Sufficiency” นั้นหมายความว่า ผลิตภัณฑ์อะไร มีพอที่จะใช้ไม่ต้องไปขอยืมคนอื่นอยู่ได้ด้วยตนเอง เป็นไปตามที่เค้าเรียกว่า ยืนบนขาตนเอง แต่ว่าพอเพียงนี้มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านั้นอีก คือคำว่า พอ ก็มีพอเพียงนี้ก็พอแค่นั้นเอง คนเราถ้าพอใจในความต้องการมันก็มี ความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมากคนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงอาจจะมีมาก มีมากอาจจะมีของหรรษาได้แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนผู้อื่น ต้องพอประมาณ พุดจากก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียงปฏิบัติงานก็พอเพียง ฉะนั้นความพอเพียงนี้ก็แปลว่าความพอประมาณและความมีเหตุผล (4 ธันวาคม 2541) (อ้างถึงใน สุขเมธ ตันติเวชกุล, 2543, หน้า 288)

โดยการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง อาจกล่าวได้ว่า เป็นการยึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิต โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ

1. พึ่งตนเองทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังนั้นจึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกเข็มต่อผู้ด้วยความสุจริต แม้อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงควรท้อแท้ ให้พยายามต่อไปพึงยึดพระราชดำรัส “การพัฒนาคน” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

“บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรม และความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จ ทั้งต้องมีกุศโลบายที่แน่นอน และบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน” (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2543, หน้า 289)

2. พึ่งตนเองทางสังคม ควรเสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดเผยแพร่ให้ได้รับประโยชน์ซึ่งกันและกันดังพระบรมราโชวาทที่ว่า

“เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกันไม่ลดหลั่น จึงขอให้ทุกคนพยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่และให้มีการประสานสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมดเป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน” (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2543, หน้า 289)

3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ คือ การส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่นสามารถเสาะแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติหรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดียิ่ง สิ่งที่ดี คือ การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งมีมากมายในประเทศ (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2543, หน้า 289)

4. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาทดลอง ทดสอบ เพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทย และสิ่งสำคัญสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำรัสที่ว่า

“จุดประสงค์ของศูนย์การศึกษา คือ เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องถิ่น เพราะว่าแต่ละท้องถิ่น สภาพพื้นฟ้าอากาศ และประชาชนในท้องถิ่นที่ต่างๆ ก็มีลักษณะที่แตกต่างกันมากเหมือนกัน (อ้างถึงใน สุเมธ ตันติเวชกุล, 2543, หน้า 290)

5. พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หมายถึง สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้ไม่มีเงินก็ยังมีความ ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพ และสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้ด้วย (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2543, หน้า 290)

จากการวิจัยการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงของปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์และคณะ (2549, หน้า 21 – 22) เศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายถึงความพอใจอย่างน้อย 7 ประการ คือ

1. พอเพียงสำหรับนักทุกคนในครอบครัวไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทั้งกัน
2. จิตใจพอเพียงรักเอื้ออาทรผู้อื่น
3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง อนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ที่จะเป็พื้นฐานในการประกอบอาชีพ
4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง รวมตัวกันแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจนหรือสิ่งแวดล้อมฯลฯ
5. ปัญญาพอเพียง เรียนรู้ร่วมกัน เท้าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก
6. ตั้งอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง เพราะเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และเติบโตจากรากฐานทางวัฒนธรรม อันหมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จึงเป็นเศรษฐกิจที่มั่นคง
7. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ผันผวนอย่างรวดเร็วจนกระทั่งมนุษย์ไม่สามารถรับได้

นอกจากนี้เศรษฐกิจพอเพียง ยังเป็นปรัชญาที่ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน “ทางสายกลาง” โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสมดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรับรองการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุสังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรินั้นมีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน คือ เริ่มแรกเป็นกรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นกรมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤติเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา สิ่งที่สอง คือ คุณลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

“ความพอเพียง” นั้นประกอบด้วย 3 ลักษณะ คือ

1. ความประมาณ หมายถึง “ความพอดี” ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น

2. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ

3. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วนดังนี้

กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็นพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤติ

คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับโดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

ค่านิยม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะ พร้อมๆ กันดังนี้

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เงื่อนไขความรู้ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ เงื่อนไขคุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วยมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

แนวทางการปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้ และเทคโนโลยี

จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ทุกคนรู้จักดังกล่าวข้างต้น ทำให้เรามองเห็นว่าปรัชญานี้สามารถนำสู่การปฏิบัติจริงได้ และไม่เพียงแต่เกษตรเท่านั้นที่จะนำไปใช้ได้ปรัชญานี้

ยังนำไปใช้ได้กับทุกคน ทุกหน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ซึ่งอาจจะต้องปรับให้เข้ากับหน่วยงานและองค์กรนั้นๆ และจากทฤษฎี สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง สามารถจำแนกออกเป็น 4 ด้านดังต่อไปนี้

จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่นำไปสู่การปฏิบัติจริงได้มีผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการนำทฤษฎีนี้ไปปฏิบัติและเห็นผลเป็นที่น่าพอใจเอาไว้มากมาย และยังทำให้ทราบว่าทฤษฎีนี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่เกษตรกรเท่านั้น และในที่นี้ขอยกตัวอย่างข้อมูลจากนักวิชาการที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรธุรกิจที่ได้นำหลักเศรษฐกิจพอเพียงนี้ปรับใช้ในองค์กรไว้ ดังนี้

ไพฑูลย์ วัฒนศิริธรรม (2542) กล่าวโดยสรุปว่า เศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ ความพอดีและสมดุล เพราะฉะนั้นอะไรที่พอดีและสมดุลจะทำให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืนได้ในระยะยาว ถ้าจะขยายความ เศรษฐกิจพอเพียง แบ่งออกเป็น 5 ประการ ได้แก่ ความพอประมาณ มีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกัน โดยมีปัจจัยสนับสนุน 2 ข้อคือ เงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรมซึ่งทั้งหมดรวมแล้วก็คือความสมดุล เพราะถ้าไม่มีคุณภาพ ความรู้ก็เสียสมดุล ไม่ว่าจะชีวิตครอบครัว องค์กรธุรกิจและประเทศก็ใช้หลักการนี้ เพราะฉะนั้นแล้วแนวคิดเศรษฐกิจธุรกิจใช้ได้หมด ปัจจุบันก็มีทั้งบุคคล ชุมชน ที่ใช้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอยู่พอสมควร ขณะที่ธุรกิจก็มีองค์กรจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้เป็นองค์กรที่มุ่งกำไรสูงสุดขององค์กรที่มีการป้องกันความเสี่ยง

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์ (2545) กล่าวว่า มีข้อมูลชุดหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า จากการสุ่มตัวอย่างทั้ง 626 กลุ่ม ซึ่งรวบรวมกลุ่มตัวอย่างจากชุมชน ธุรกิจ เกษตรกร ประชาชน พบว่าในสังคมไทยมีระดับการเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ 3 ระดับ (1) เข้าข่าย 448 ราย คิดเป็น 78% (2) เข้าใจ 126 ราย คิดเป็น 20.1% (3) เข้าถึง 12 ราย คิดเป็น 1.9% โดยกลุ่มที่มีความเข้มข้นที่อยู่ในระดับการเข้าถึงมีองค์กรธุรกิจอยู่ 4-5 ราย ซึ่งเป็นที่น่าสนใจยิ่ง แต่ปัญหาก็คือจะขยายปรัชญาที่ว่าให้กว้างขวางออกไปได้อย่างไร โดยใช้คุณลักษณะแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ข้อ คือ พอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีมาจับ

ความพอประมาณ ที่เป็นความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ความมีเหตุผล ในการตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น โดยพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องและผลกระทบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว เพื่อเตรียมความพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านในอนาคต

ความพอประมาณที่จะนำไปสู่การสร้างสมดุลให้ธุรกิจ การผลิตและการบริโภคในระดับพอประมาณ เช่น พยายามไม่มีรายจ่ายเกินรายได้ โดยลดหนี้สินต่อทรัพย์สินและหนี้สินต่อทุนลงมาให้พอดี หรือมีขนาดเท่าๆ กัน

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่าหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่แค่เกษตรกรเท่านั้นที่นำไปปฏิบัติได้ แต่ถ้าเรารู้จักปรับให้เข้ากับหน่วยงานหรือองค์กรก็สามารถนำไปปฏิบัติได้เช่นกัน

การแปลงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่กิจกรรมการปฏิบัติ ศูนย์อำนวยการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจน จังหวัดขอนแก่น ได้แปลงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่กิจกรรมการปฏิบัติไว้ 12 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาต้องเกิดจากภายในจึงจะมั่นคง
2. การพัฒนาต้องเป็นลำดับขั้นตอน
3. เน้นเรื่องความสามารถพึ่งตนเองเป็นมาตรฐานขั้นต้น
4. ศึกษาทดลองจนหาวิธีที่เหมาะสมโดยเริ่มจากขนาดเล็กก่อน
5. การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กันไป
6. การพัฒนาที่ดีต้องไม่ก่อให้เกิดมลภาวะต่อสภาพแวดล้อม
7. การพัฒนาจะได้ผลดีต้องเป็นไปตามลักษณะภูมิศาสตร์และสังคมศาสตร์ของท้องถิ่น
8. การพัฒนาจะได้ผลดีต้องอาศัยหลักวิชาและวิธีการที่เหมาะสม
9. การพัฒนาจะได้ผลดีต้องทำการเป็นรูปแบบโครงการ
10. การพัฒนาจะได้ผลดีต้องมีการประสานงานและบูรณาการ
11. โครงการพัฒนาจะดำเนินการได้ดีต้องมีสำนักงานรับผิดชอบ
12. การพัฒนาจะสำเร็จได้ต้องอาศัยความขยันอดทนอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

จากการนำทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงมาแปลงเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ นั้น จะทำให้เห็นเป็นรูปธรรมว่า ถ้าเรานำมาปฏิบัติ นั้น เราต้องยึดสิ่งใดเป็นสิ่งสำคัญเพื่อให้เกิดการปฏิบัติที่อยู่ในกรอบและนำไปปฏิบัติในแนวเดียวกัน ซึ่งจะทำได้ง่ายต่อการปฏิบัติ

จากแนวคิดสู่ภาคปฏิบัติเส้นทาง “เศรษฐกิจพอเพียง”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเรื่อง “พอมีพอกิน” ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของ “เศรษฐกิจพอเพียง” แม้จะมีการพูดถึงแนวคิดที่ว่าอย่างกว้างขวางใน 31 ปี หลังแต่การนำมาประยุกต์ใช้ในธุรกิจยังคงไม่กว้างขวางนัก คำถามที่สำคัญก็คือเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาปรับใช้ในธุรกิจได้จริงหรือ ท่ามกลางการแข่งขันที่สูงธุรกิจจะดำรง “ความพอเพียง” ได้อย่างไรและในฐานะองค์กรแสวงหากำไร

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์ ประธานสถาบันไทยพัฒนาในฐานะนักวิจัยกล่าวว่า ธุรกิจเอกชนสามารถนำประยุกต์เศรษฐกิจพอเพียงใช้ได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่พิสูจน์ว่าเศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในวงเกษตรกรรม เรื่องหนึ่งคือพระราชดำรัสที่พระเจ้าอยู่หัวเคยให้ไว้เกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ชี้ให้เห็นชัดเจนอยู่แล้วว่า ธุรกิจสามารถนำไปปฏิบัติได้ และจากการทำ

วิจัยโครงการศึกษาและจัดทำฐานข้อมูลกลุ่ม/องค์กร/พื้นที่ ที่ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตในระยะที่ 1 ก็พบว่ากลุ่มตัวอย่างทั้ง 626 กลุ่มพบว่ามีการกิจอยู่ในนั้นด้วย จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เป็นตัวชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จที่ไม่ได้จำกัดวงแคบอยู่ที่เกษตรกรเท่านั้น ทุกหน่วยงาน ทุกองค์กร ยังสามารถนำไปปรับใช้ให้เข้ากับงานและองค์กรของตนเองได้

การดำเนินชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการแก้ปัญหาสังคมและความยากจน

เกษตรกรในอดีตมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และด้านการผลิตจะทำการผลิตเพื่อการบริโภคโดยอาศัยธรรมชาติตามสภาพแวดล้อม มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดกัน ทั้งพืชผัก ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชสมุนไพร พืชใช้สอย ในลักษณะของสวนผสมพืชเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ทางนิเวศวิทยาซึ่งกันและกัน มีความต้องการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตแตกต่างกันไป เกี่ยวกับแสงแดดอุณหภูมิความชื้น ดิน เป็นต้น เช่น พืชทรงพุ่มขนาดเล็กต้องการแสงน้อยอยู่ใต้พืชที่ทรงพุ่มใหญ่ การทำลายของโรคแมลงที่เกิดขึ้น ก็เป็นการควบคุมพืชบางชนิดให้มีปริมาณเหมาะสมในระบบนิเวศของพืช พืชที่ขึ้นปะปนหรือคละกันมีคุณสมบัติช่วยยับยั้งการระบาดของโรคแมลงพืชชนิดอื่นได้ ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ต่อมามีการพัฒนาเป็นระบบการเกษตร เพื่อการบริโภคและจำหน่ายจนถึงปัจจุบัน เกษตรส่วนใหญ่ของประเทศมุ่งเพิ่มรายได้ จึงทำการเกษตรเพื่อจำหน่าย ทำให้ต้องใช้ทรัพยากรจากภายนอกมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น กอปรกับเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้ต้องหันกลับมาทำการเกษตรเพื่อบริโภคและจำหน่ายในลักษณะทางเศรษฐกิจพอเพียงอีกครั้ง เศรษฐกิจพอเพียงอาจขยายความได้ว่าเป็นการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนไทยให้อยู่อย่างพอประมาณตน เดินทางสายกลางมีความพอดีและพอเพียงกับตนเอง ครอบครัวและชุมชนโดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ สิ่งสำคัญต้องรู้จักพึ่งพาตนเอง โดยไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และรู้จักการนำปัจจัยพื้นฐานมาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขความสบายและพอเพียงกับตนเอง

“การจะเป็นเสียได้นั้นไม่สำคัญ สำคัญที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกินแบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า คู่มฐิตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้ก็เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกคนครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเองจะต้องหาทอผ้าใส่เองอย่างนั้นมันมากเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไรไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก” (พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 4 ธันวาคม 2540)

การดำเนินชีวิตตามแนวพระราชปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ 1. เศรษฐกิจพอเพียงระดับครอบครัว 2. เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน

1. เศรษฐกิจพอเพียงระดับครอบครัว เป็นความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างพอประมาณตนตามฐานะตามอัตภาพ และที่สำคัญไม่หลงใหลตาม

กระแสวัฒนธรรมมีอิทธิพลในการประกอบอาชีพเดินทางสายกลาง ทำกิจกรรมที่เหมาะสมกับตนเองและสามารถพึ่งพาตนเองได้ การดำเนินชีวิตทางสายกลาง “เศรษฐกิจพอเพียง” ยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ดังนี้

ด้านจิตใจ รู้จักทำตนให้เป็นที่พึ่งตนเอง มีจิตใจสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม คำนึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

ด้านสังคมและชุมชนช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งกันและกันสร้างเครือข่ายชุมชน

ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการอย่างชาญฉลาดรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตั้งอยู่บนพื้นฐานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ด้านเทคโนโลยี ใช้เทคโนโลยีพื้นฐานและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อม ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง

ด้านเศรษฐกิจ เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย การออมสะสมเป็นเงินทุน (การออมเป็นการสร้างวินัยในเรื่องของการใช้จ่ายภายในครัวเรือน) เป็นการพัฒนาและสร้างครัวเรือนให้มีศักยภาพในประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ทุน และเพื่อประโยชน์ของครัวเรือนในอนาคต อันเป็นกระบวนการที่เชื่อมต่อไปสู่การสร้างระบบภูมิคุ้มกันของครัวเรือน เมื่อประสบปัญหาหรือวิกฤติจึงเป็นประกอบไปด้วยออมเงิน ออมต้นไม้ ออมทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ พลังงาน ฯลฯ ออมสัตว์ ออมความรู้ ออมกัลยามิตร)

ด้านหลักพระพุทธศาสนา

1. การลด ละ เลิกอบายมุข หมายถึงการสร้างจิตสำนึกและความนึกคิดตามแนวทางของศาสนา คือ ความสุข ความอบอุ่นให้ครอบครัว

อบายมุข หมายถึง หนทางที่นำไปสู่ความเสื่อม 4 ประการ

- 1) เป็นนักเลงผู้หญิง ก่อให้เกิดความเสียหายเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์
- 2) เป็นนักเลงสุรา บั่นทอนสุขภาพร่างกายทำให้ประกอบกิจการไม่เต็มที่
- 3) เป็นนักเลงการพนัน เป็นมูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทไม่เป็นที่ไว้วางใจ
- 4) คบคนชั่วเป็นมิตร ยอมนำพาไปสู่ความเสื่อมเสียทั้งปวง

2. ธรรมะแห่งความสำเร็จ

- 1) อุตตahi อุตตานิโนนาโ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน”
- 2) สปัจริศธรรม 7 “ธรรมะแห่งความไม่ฉิบหาย”
- 3) อธิธิบาท 4 “ธรรมะแห่งความสำเร็จ”
- 4) อริยสัจ 4 “ความจริงอันประเสริฐ”

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ทุกคนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยหลักการเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งไม่ว่าจะอยู่ท่ามกลางสังคมขุนววย สังคมที่เกิดการแข่งขัน หรือแม้แต่สังคมที่

พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่ถ้าทุกคนยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะทำให้ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

กิจกรรมการดำเนินงานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงระดับครอบครัว

กิจกรรมการดำเนินงานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงระดับครอบครัว มีการดำเนินกิจกรรม 4 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. การจัดทำบัญชีครัวเรือน หมายถึง การให้ทุกครอบครัวรู้จัก รู้จ่าย รู้รายได้ รู้ประหยัด การให้บุคคลหรือครอบครัว สามารถจดบันทึกและวิเคราะห์รายรับและรายจ่ายได้อย่างเป็นประจำและส่งเสริมสนับสนุนให้ทุกครัวเรือน ใช้จ่ายในภารกิจครัวเรือน 3 ส่วน และเก็บออม 1 ส่วน

2. บ้านเรือนน่าอยู่ หมายถึง บ้านและครอบครัวที่มีความพอเพียงและความพอดี ดังนี้

ด้านจิตใจ สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดีเอื้ออาทร ประนีประนอมนึกถึงผลประโยชน์ส่วนรวม

ด้านสังคม มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักฝึกฝนกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากรากฐานที่มั่นคงและแข็งแรง

ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาด และรอบคอบเพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด และที่สำคัญใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศเพื่อพัฒนาหมู่บ้านให้มั่นคงอยู่เป็นขั้นต่อไป

ด้านเทคโนโลยี รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับความต้องการและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเองและสอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเราเอง

ด้านเศรษฐกิจ เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอควร พออยู่พอกิน สมควรตามอัตภาพและฐานะของตน

3. การออม หมายถึง การสร้างวินัยในเรื่องของการใช้จ่ายภายในครัวเรือน เป็นการพัฒนาและสร้างครัวเรือนให้มีศักยภาพในประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ทุน และเพื่อประโยชน์ของครัวเรือนในอนาคต อันเป็นกระบวนการที่เชื่อมต่อไปสู่การสร้างระบบภูมิคุ้มกันของครัวเรือนเมื่อประสบปัญหาวิกฤติ จึงประกอบไปด้วย ออมเงิน ออมต้นไม้ ออมทรัพยากร เช่น น้ำ พลังงาน ฯลฯ ออมสัตว์ ออมกัลยามิตร ออมความรู้

4. เกษตรยั่งยืน หรือเกษตรประณีต คือ การทำเกษตรที่มีกิจกรรมเกื้อกูลกันในพื้นที่อันจำกัดเพื่อให้เพียงพอต่อการยังชีพและมีรายได้ต่อเนื่องตลอดทั้งปี วิธีการ คือ

1) แบ่งปันพื้นที่เป็นสัดส่วน ได้แก่ ที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำ พื้นที่เพาะปลูก พื้นที่เลี้ยงสัตว์

2) เน้นกิจกรรมที่เกื้อกูลกันของพืชและสัตว์ให้เกิดระบบนิเวศน์ที่สมดุล รวมไปถึงแผนการปรับปรุงดิน แผนการตลาด แผนเวลา

5. การลด ละ เลิก อบายมุข หมายถึง การสร้างจิตสำนึกและความนึกคิดตามแนวทางศาสนา คือ ความสุข ความอบอุ่นในครอบครัว

อบายมุข หมายถึง หนทางที่นำไปสู่ความเสื่อม 4 ประการ

- 1) เป็นนักเลงผู้หญิง ก่อให้เกิดการเสียทรัพย์สินเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์
- 2) เป็นนักเลงสุรา บั่นทอนสุขภาพร่างกายทำให้ประกอบกิจการงานไม่เต็มที่
- 3) เป็นนักเลงการพนัน เป็นมูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทไม่เป็นที่ไว้วางใจ
- 4) คบคนชั่วเป็นมิตร ย่อมนำพาไปสู่ความเสื่อมเสียทั้งปวง

สุขของคฤหัสถ์ 4 หมายถึง ความสุขของผู้ครองเรือนพึงมี 4 ประการ คือ

- 1) ความสุขที่เกิดแต่ความมีทรัพย์
- 2) ความสุขที่เกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคดี
- 3) ความสุขที่เกิดแต่ไม่เป็นหนี้สิน
- 4) ความสุขที่เกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ

จากกิจกรรมการดำเนินงานระดับบุคคล 4 ด้านนี้ผู้วิจัยได้นำมาเป็นตัวแปรย่อยในการวิจัย จากข้อมูลนี้จะทำให้ได้ผลการวิจัยที่เกิดจากการปฏิบัติงานจริง และจะทำให้ทราบว่ากิจกรรมการดำเนินงานระดับบุคคลอยู่ในระดับใด และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้นำข้อมูลนี้ไปปรับปรุงการดำเนินงานตามโครงการที่ดีต่อไป

เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน

เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน เป็นเศรษฐกิจเพื่อการเกษตรที่เน้น “การพึ่งพาตนเอง” เกษตรจะใช้ความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการที่ดินโดยเฉพะแหล่งน้ำและกิจกรรมการเกษตรได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพพื้นที่และความต้องการของเกษตรกรเอง ด้วยการนำทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง ฐานการผลิตความพอเพียงมาใช้ในไร่นาของตนเอง โดยเริ่มจากการผลิตต้องทำในลักษณะพึ่งพาอาศัยทรัพยากรในไร่นาและทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ให้มีความหลากหลายของกิจกรรมการเกษตรในไร่นา มีกิจกรรมเกื้อกูลกันกิจกรรมเสริมรายได้ ใช้แรงงานในครอบครัวทำงานอย่างเต็มที่ ลดต้นทุนการผลิตตลอดจนการผสมผสานกิจกรรมการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และประมงในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ความหลากหลายของกิจกรรมการเกษตรในไร่นา ได้แก่ การทำการเกษตรผสมผสาน หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน เช่น

ข้าว : พืชอาหารหลักของคนไทยสำหรับบริโภคในครอบครัว

สระน้ำ : แหล่งน้ำในไร่นาและเลี้ยงสัตว์น้ำ

พืชผัก : ใช้บริโภคในครัวเรือน เช่น ลดรายจ่ายประจำวัน

พืชสมุนไพร : เป็นอาหารและยาพื้นบ้าน

ไม้ยืนต้นและไม้ใช้สอย : ใช้เป็นไม้พืชมทำโรงเรือนและเครื่องจักสาน

สัตว์เลี้ยง : แหล่งอาหารโปรตีนและเสริมรายได้

ไม้ดอกไม้ประดับ : เพื่อความสวยงามพักผ่อนจิตใจและเสริมรายได้

ปุ๋ยหมัก : บำรุงดินรักษาสมดุลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

การเลี้ยงปลาในนาข้าว

ผลผลิตจากข้าวเป็นอาหารปลา

ปลากินแมลงเป็นศัตรูข้าว

มูลปลาเป็นปุ๋ยต้นข้าว

การปลูกผักกับการเลี้ยงไก่

ไก่งกินเศษพืชผัก

มูลไก่เป็นปุ๋ยสำหรับพืชผัก

การใช้ทรัพยากรในไร่นา

มูลสัตว์เป็นปุ๋ยคอก

เศษหญ้าใบไม้ทำปุ๋ยหมัก

เศษพืชผักเป็นอาหารปลา

ฟางข้าวใช้เพาะเห็ด

ทำปุ๋ยหมัก ควบคุมดิน อาหารสัตว์

เกษตรผสมผสาน

ใช้แรงงานในครอบครัวทำกิจกรรม ลดรายจ่าย และเสริมรายได้

แปรรูปและถนอมอาหาร เช่น พริกแห้ง มะนาวดอง ก๋วยเตี๋ยว ไช้เค็ม

กระเทียมดอง ผักกาด น้ำพริกเครื่องแกง จักสานหัตถกรรม สิ่งประดิษฐ์ เครื่องใช้ เช่น ดอกไม้ เครื่องใช้และเครื่องจักสานจากผักตบชวา ไม้ไผ่ ก๋วยเตี๋ยว

แนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงสำหรับเกษตรกร ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ

“ทฤษฎีใหม่ฯ” 3 ขั้น คือ

ขั้นที่ 1 มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้บนพื้นฐานของความประหยัด ขจัดการใช้

จ่าย

ขั้นที่ 2 รวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อทำการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้าน

สวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม ฯลฯ

ขั้นที่ 3 สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้หลากหลาย

โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์การพัฒนาเอกชน และภาคราชการในด้านเงินทุน

การตลาด การผลิต การจัดการ และข่าวสารข้อมูล

การประกอบอาชีพแบบเศรษฐกิจพอเพียง สามารถทำได้ ดังนี้

1. ทำไร่นาสวนผสมและเกษตรผสมผสาน เพื่อจะเริ่มต้นเศรษฐกิจพอเพียง
2. ปลูกผักสวนครัวลดรายจ่ายด้านอาหารในครอบครัว
3. ใช้ปุ๋ยคอกและทำปุ๋ยหมักใช้ร่วมกับปุ๋ยเคมี เพื่อลดรายจ่ายและช่วยปรับปรุงบำรุงดิน
4. เพาะเห็ดฟางจากข้าวและเศษวัสดุเหลือใช้ในไร่นา

5. ปลูกไม้ผลสวนหลังบ้านและไม่ใช้สอย
 6. ปลูกพืชสมุนไพรช่วยส่งเสริมสุขภาพอนามัย
 7. เลี้ยงปลาในร่องสวนในนาข้าวและสระน้ำเพื่อเป็นอาหารโปรตีนและรายได้เสริม
 8. เลี้ยงไก่พื้นเมืองและไก่ไข่ประมาณ 10-15 ตัว เพื่อเป็นอาหารต่อครอบครัว โดยใช้ข้าวเปลือก รำ ปลายข้าวจากการทำนา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากการปลูกพืชไร่เศษพืชผัก จากการปลูกพืชผัก
 9. การทำก๊าซชีวภาพจากมูลสุกร หรือวัวเพื่อใช้พลังงานในครัวเรือน
 10. ทำสารสกัดชีวภาพ จากเศษพืชผักผลไม้ และพืชสมุนไพร ใช้ในไร่นา
- การดำเนินชีวิตในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการประกอบอาชีพตามทรัพยากรและบริหารจัดการทุน ที่มีอยู่โดยอาศัยความรู้ ความสามารถเพื่อให้เกิดความพอเพียงในลักษณะพออยู่พอกินก่อให้เกิดความสุข ความสบายภายในครอบครัว หากเหลือจากการดำรงชีพสามารถนำไปแลกเปลี่ยน ขาย เพื่อเป็นรายได้และเก็บออมเป็นเงินทุนสำรองต่อไป
- กิจกรรมการดำเนินงานตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน
- กิจกรรมการดำเนินงานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน มีการดำเนินงานในกิจกรรม 5 ด้าน ดังต่อไปนี้
1. การรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การบำรุงรักษา อนุรักษ์ต้นน้ำ ธาร คลอง หนองบึง ปลูกต้นไม้เพื่อรักษาสมดุลธรรมชาติ เพิ่มความร่มรื่น เขียวขจี รักษาความสะอาดของบ้านเรือน และดูแลชุมชนให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
 2. ชุมชนเรียนรู้ (ภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมู่บ้าน)
 - 1) การจัดอบรมโครงการโรงเรียนแก่จน (ศูนย์พัฒนาอาชีพและเสริมสร้างการมีงานทำ)
 - 2) โครงการอบรมเด็กรักถิ่น เป็นโครงการที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนที่เป็นบุตรหลานของเกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนแนวความคิดหันกลับช่วยเหลือผู้ปกครองในเวลาว่าง ในการทำการเกษตรผสมผสาน และเป็นการฝึกให้เด็กและเยาวชนมีงานทำในถิ่นของตนเองเพื่อห่างไกลยาเสพติด
 - 3) หลักสูตรการพัฒนาแหล่งน้ำและเศรษฐกิจพอเพียง
 3. แผนชุมชน หมายถึง แนวคิด ชุมชนร่วมคิด ร่วมกำหนดกิจกรรม ร่วมดำเนินการตามแผน ใช้ทุนทางสังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาศักยภาพในการประกอบอาชีพ เสริมสร้างความเข้มแข็ง และเศรษฐกิจชุมชน ดูแลช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ด้อยโอกาส

ขั้นตอน เวทีชี้แจง จัดเตรียมแกนนำ เวทีชาวบ้าน รวบรวมข้อมูล ศักยภาพของชุมชน ประชาพิจารณ์ วิเคราะห์ จัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมจากแผนสู่การปฏิบัติ ติดตามประเมินผล

4. วิสาหกิจชุมชน หมายถึง กระบวนการทำและวิเคราะห์แผนชุมชนเป็นการจัดการทุนของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการเรียนรู้เป็นหัวใจ การพึ่งพาตนเองเป็นเป้าหมาย ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 7 ประการ

- 1) ชุมชนเป็นเจ้าของและเป็นผู้ดำเนินการ
 - 2) ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน
 - 3) ทรัพยากรหรือวัตถุดิบมาจากชุมชนหรือจากภายนอก
 - 4) ริเริ่ม สร้างสรรค์ นวัตกรรมของชุมชน
 - 5) มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานภูมิปัญญาสากล
 - 6) มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ
 - 7) มีการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและชุมชนเป็นเป้าหมาย
5. ยกย่องเชิดชูคนดีมีคุณธรรม

จากกิจกรรมการดำเนินงานในระดับชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 5 ด้านนี้ ผู้วิจัยได้นำมาเป็นตัวแปรของงานวิจัย ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลจากการปฏิบัติจริง และจะทำให้รู้ว่ากิจกรรมระดับชุมชนมีการดำเนินงานอยู่ในระดับใด และทางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้นำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยนี้ไปปรับปรุงเพื่อให้เกิดผลที่ดีต่อโครงการต่อไป

“แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นนวัตกรรมเชิงแนวคิดที่มีประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างมหาศาล เกิดจากพระราชวินิจฉัย และประสบการณ์ในการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงงานมาตลอดเวลากว่า 50 ปี ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่และประชาชนคนไทยทั้งหมดว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพหุสูติและทรงเป็นนักปฏิบัติพัฒนาผู้ยิ่งใหญ่คราวที่ประเทศไทยต้องประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจอันเกิดขึ้นจากการพัฒนาประเทศที่ผิดทาง จึงพระราชทานแนวคิดปฏิบัติใหม่ให้สังคมเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนความรู้ ความคิด และแนวปฏิบัติตนใหม่ ให้พ้นจากความทุกข์ทางเศรษฐกิจและสังคม โดยพระราชทานหลายครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ดังนี้

ความจริงเคยพูดเสมอในที่ประชุมอย่างนี้ว่า การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามี เศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า คู่มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันมากเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการ ก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่งมากนัก อย่างนี้ท่านนักเศรษฐกิจต่างๆ ก็บอกว่า

ล้ำสมัยจริง อาจจะมีล้ำสมัย คนอื่นเขาต้องการเศรษฐกิจที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจการค้าไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียงเลยรู้สึกว่ามันหุหุหุ แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่าผลิตให้พอเพียงได้

อย่างข้าวที่ปลูก เคยสนับสนุนให้ปลูกข้าวให้พอเพียงกับตัวเอง แต่ละครอบครัวเก็บเอาไว้ในยุ้งเล็กๆ แล้วถ้ามีพอก็ขาย แต่คนอื่นกลับบอกว่าไม่สมควร โดยเฉพาะในทางภาคอีสาน เขาบอกว่าต้องปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อที่จะขาย อันนี้ถูกต้อง ข้าวหอมมะลิขายได้ดี แต่เมื่อขายแล้วจะบริโภคเองต้องซื้อ ต้องซื้อจากใคร ทุกคนก็ปลูกข้าวหอมมะลิ ในภาคอีสานส่วนมากเขาชอบบริโภคข้าวเหนียว ซึ่งใครจะเป็นคนปลูกข้าวเหนียว เพราะประกาศโฆษณาว่าคนที่ปลูกข้าวเหนียวเป็นคนโง่ อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ เลยได้สนับสนุนบอกว่าให้เขาปลูกข้าวบริโภค เขาชอบข้าวเหนียวก็ปลูกข้าวเหนียว เขาจะชอบข้าวอะไรก็ตามให้เขาปลูกข้าวอย่างนั้นและเก็บไว้บริโภคตลอดปี ถ้ามีที่ทำนาปรัง หรือมีที่มากพอสำหรับปลูกข้าว ก็ปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อที่จะขายที่พูดอย่างนี้ก็เพราะว่าข้าวที่ปลูกบริโภคไม่ต้องเที่ยวรอบโลกถ้าข้าวที่ซื้อมา ต้องเที่ยวอาจจะไม่ถึงรอบโลกแต่ต้องข้ามจังหวัด หรืออาจจะข้ามประเทศ ค่าขนส่งนั้นก็บวกเข้าไปในราคาข้าว ตกลงเขาจะต้องขายข้าวในราคาถูก เพราะว่าข้าวนั้นต้องขนส่งไปสู่ต่างประเทศ ที่จะขายได้กำไรก็ต้องบวกค่าขนส่ง ค่าใช้จ่ายต่างๆ ก็บวกเข้าไปในราคาข้าว หมายความว่า ราคาข้าวของเกษตรกรจะถูกตัด เขาบอกว่าขายข้าวหอมมะลิได้ราคาแพงจริง ตอนขายถึงผู้บริโภคในต่างประเทศ แต่ต้นทุนก็ไม่ได้ค่าตอบแทนมากนัก และยังต้องไปซื้อข้าวบริโภค ซึ่งแพงกว่าเพราะว่าจะต้องขนส่งมา

ในข้อนี้ได้ทราบดีเพราะเมื่อมีภัยธรรมชาติ จะเป็นที่ไหนก็ตามสมมติว่าเกิดที่เชียงราย มีเจ้าหน้าที่ออกไปสงเคราะห์แล้วก็ขอข้าวเพื่อไปแจก เราก็ซื้อข้าว ซื้อข้าวในราคาถูกกว่า หมายความว่า ข้าวที่นั่นมาจากเชียงราย เพราะว่าเชียงรายเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ ขนส่งมาถึงกรุงเทพฯ ซื้อที่กรุงเทพฯ แล้วส่งไปเชียงราย เสียค่าขนส่งเท่าไร แท้จริงไปซื้อที่เชียงรายได้ ซื้อที่กรุงเทพฯ นี่แต่ให้เขาจ่ายที่เชียงราย ข้าวที่นั่นไม่ต้องเดินทางแต่ว่าราคานั้น “เดินทาง” คือพ่อค้าเขานำข้าวมาในนาม – ในเอกสาร – นำเข้ากรุงเทพและเมื่อเราสั่งข้าว คำสั่งนั้นต้องเดินทางไปเชียงราย แต่ไม่ใช่เอกสารสั่งข้าวเท่านั้นที่เดินทางไป เขายังเอาค่าขนส่งข้าวจากเชียงรายเข้ากรุงเทพฯ และค่าขนส่งจากกรุงเทพฯ กลับไปเชียงรายบวกเข้าไปอีก ลงท้ายต้องเสียราคาข้าวแพง ผู้บริโภคข้าวในภาคเหนือก็ต้องเสียราคาแพง ทางภาคใต้ก็เช่นเดียวกันนั้นใกล้หน่อย อย่างนราธิวาสซื้อข้าวจากพัทลุง

สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของ “เศรษฐกิจแบบค้าขาย” ภาษาฝรั่งเขาเรียก TRADE ECONOMY ไม่ใช่ “แบบพอเพียง” ซึ่งฝรั่งเรียก SELF – SUFFICIENT ECONOMY ที่ไหนทำแบบ SELF – SUFFICIENT ECONOMY คือเศรษฐกิจแบบพอเพียงกับตัวเอง เราก็อยู่ได้ไม่ต้องเดือดร้อนอย่างทุกวันนี้เราเดือดร้อน สำหรับข้าวเราเห็นชัด สำหรับสิ่งอื่นประชาชนก็ต้องใช้ มีสิ่งจำเป็นที่จะใช้หลายอย่างที่เรทำได้ในเมืองไทยแล้วเราก็สามารถที่จะเป็นสินค้าส่งออก ใช้เองด้วย

และเป็นสินค้าส่งออกนอกด้วย แต่ว่าสำหรับส่งนอกนั้น ก็มีพิธีการที่จะต้องผ่านมากมายลงท้าย
 กำไรเกือบไม่เหลือ แต่ถ้าสามารถติดต่อโดยตรงก็อย่างกลองนี้ เขาติดต่อเองโดยตรง ก็ส่งไปลงเรือ
 ที่เรียกว่า CONTAINER ส่งไปเต็ม CONTAINER และค่าขนส่งนั้นก็ไม่แพงนัก

ที่พูดกลับไปกลับมาในเรื่องการค้า การบริโภคการผลิตการขายนี้ ก็นึกว่าท่าน
 ทั้งหลายกำลังกั๊กใจในวิกฤตการณ์ ตั้งแต่คนที่ไม่มีเงินน้อยจนกระทั่งคนที่มีเงินมาก ล้วนเดือดร้อน
 แต่ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไปทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้แค่ครึ่งก็ไม่
 ต้องอาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็สามารรถอยู่ได้ การแก้ไขอาจจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคน
 ก็ใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารถที่จะแก้ไขที่จริงในทีนี้ก็มีนักเศรษฐกิจ
 ต่างๆ ก็ควรจะเข้าใจที่พูดไปดังนี้

และเมื่อมีการเผยแพร่พระราชดำรัสออกไป ประกอบกับการให้ความหมาย
 ดีความหมายต่างๆ โดยผู้นำความคิด สร้างความไม่เข้าใจขึ้น พระองค์จึงได้ตรัสพระราชทานซ้ำ
 เป็นครั้งที่ 2 ในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 ตามที่มีกระแสพระราชดำรัส ดังนี้

เรื่องที่ถูกกล่าวไปเมื่อปีที่แล้ว เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง คำว่า เศรษฐกิจพอเพียงนี้ไม่มี
 ในตำรา ไม่เคยมีระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีอย่างอื่นแต่ไม่ใช้คำนี้ ปีที่แล้วพูดว่า เศรษฐกิจพอเพียง
 เพราะหาคำอื่นไม่ได้ และได้พูดอย่างหนึ่งว่า เศรษฐกิจพอเพียงนี้ ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว คือไม่
 ต้องหมด หรือแม้แต่จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ในคราวนั้น เมื่อปีที่แล้วนี้ก็เข้าใจกัน แต่เมื่อไม่นาน
 เดือนที่แล้วมีผู้ที่ควรจะรู้เพราะว่าได้ปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนามาช้านานแล้วมาบอกว่า เศรษฐกิจ
 พอเพียงนี้ดีมากแล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่า ถ้าทำได้เศษหนึ่ง
 ส่วนสี่ของประเทศก็พอ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงและทำได้เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น
 ไม่ได้แปลว่าเศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ

ต้องพูดเข้าเรื่องเลย เพราะหนักใจว่าแม้แต่คนที่เป็นดอกเตอร์ก็ไม่เข้าใจ อาจจะ
 พูดไม่ชัดเมื่อกลับไปดูที่เขียนจากที่พูดก็ชัดแล้วว่าควรปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด
 เพียงครึ่งหนึ่งก็ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่า วิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น
 ไม่ต้องทำทั้งหมดและขอเติมว่าถ้าทำทั้งหมดก็ทำไม่ได้ ถ้าครอบครัวหนึ่งหรือแม้หมู่บ้านหนึ่งทำ
 เศรษฐกิจพอเพียงร้อยเปอร์เซ็นต์ก็จะเป็นการทยอยหลังถึงสมัยหิน สมัยคนอยู่ในอุโมงค์หรือในถ้ำซึ่ง
 ไม่ต้องอาศัยหม้ออื่น เพราะหม้ออื่นก็เป็นศัตรูทั้งนั้น ตีกัน ไม่ใช่ร่วมมือกัน จึงต้องทำเศรษฐกิจ
 พอเพียง แต่ละคนต้องหาที่อยู่ก็หาอุโมงค์หาถ้ำ ต้องหาอาหาร คือไปเด็ดผลไม้หรือไปไม้ตามที่มี
 หรือไปใช้อาวุธที่ได้สร้างได้ประดิษฐ์เองไปล่าสัตว์กลุ่มที่อยู่ในอุโมงค์ในถ้ำนั้น ก็มีเศรษฐกิจ
 พอเพียง 100 เปอร์เซ็นต์ก็ปฏิบัติได้

แต่ต่อมาเมื่อออกจากถ้ำ ในสมัยต่อมาที่สร้างบ้านเป็นที่อยู่อาศัย ก็เริ่มจะเป็น
 เศรษฐกิจพอเพียงเหลือประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ เพราะว่ามีคนผ่านไปมา ซึ่งไม่ได้เป็นศัตรู เอา
 อะไรๆ มาแลกเปลี่ยนกัน เช่น คนที่มาจากไกล ผ่านมามีหนังสือที่เหมาเหมาะสมที่จะใช้เป็น

เครื่องนุ่งห่มก็ซื้อด้วยการแลกเปลี่ยนอาหาร เช่น ปลา ที่จับได้ในบึง อย่างนี้ก็ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียงแล้ว เวลาก้าวล่วงไปอีก มาถึงปัจจุบันนี้ ถ้าคนที่อยู่ข้างนอกทั้งข้างในจะปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียง 100 เปอร์เซ็นต์ คงทำไม่ได้ และถ้าสำรวจตัวเองหรือเศรษฐกิจของตัวเองก็เข้าใจว่าจะเห็นได้ว่าไม่ได้ทำเข้าใจว่าทำได้มีถึง 25 เปอร์เซ็นต์ ไม่ได้ถึงเศษหนึ่งส่วนสี่เพราะว่าสิ่งที่ตนผลิตหรือทำ ส่วนใหญ่ก็เอาไปแลกกับของอื่นที่มีความจำเป็น ฉะนั้นจึงพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียง ปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็ควรจะพอและทำได้ อันนี้เป็นข้อหนึ่งที่อธิบายคำพูดที่พูดมาเมื่อปีที่แล้ว

คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี้ ในเวลานี้ เมื่อปี พ.ศ. 2517 ถึง พ.ศ. 2541 นี้ก็ 24 ปีใช่ไหม วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนพอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี และประเทศไทยเวลานั้นก็เริ่มจะไม่พอมีพอกิน บางคนมีมาก บางคนก็ไม่มีเลย สมัยก่อนนี้พอมีพอกินมาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกิน จึงต้องมีนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อที่จะให้ทุกคนมีพอเพียงได้ ให้พอเพียงได้ ให้พอเพียงนี้หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหรา ก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือยแต่ทำให้มีความสุขถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำสมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็หมายความว่าอีกอย่างของเศรษฐกิจหรือระบบพอเพียง เมื่อปีที่แล้วตอนที่พูดพอเพียง แปลในใจ แล้วก็ได้พูดออกมาด้วยว่าจะแปลเป็น Self – Sufficiency (พึ่งตนเอง) ถึงได้บอกว่าพอเพียงแก่ตนเอง แต่ความจริง เศรษฐกิจพอเพียงนี้กว้างขวางกว่า Self – Sufficiency คือ Self – Sufficiency นั้นหมายความว่า ผลิตอะไรที่มีพอที่จะใช้ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่นอยู่ได้ด้วยตนเอง (พึ่งตนเอง)

บางคนแปลภาษาฝรั่งว่าให้ยืนบนขาตัวเอง คำว่ายืนบนขาตัวเองนี้ มีคนบางคนพูดว่าขอขบถ ใครจะมายืนบนขา คนอื่นมายืนบนขาเรา เราก็โกรธ ตัวเองยืนบนขาตัวเองก็ต้องเสียหลักหกล้มหรือล้มลง อันนี้ก็เป็นการคิดที่อาจจะเฟื่องไปหน่อย แต่ว่า เป็นตามที่เข้าเรียกว่ายืนบนขาของตัวเอง (ซึ่งแปลว่าพึ่งตัวเอง) หมายความว่าสองขาของเราเองนี้ ยืนบนพื้นให้อยู่ได้ไม่หกล้มไม่ต้องไปขอขยี้มาคนอื่นมาใช้สำหรับยืน แต่พอเพียงนี้มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านั้นอีก คือคำว่าพอก็เพียงพอ เพียงนี้ก็พอดังนั้นเองคนเราถ้าพอใจในความต้องการก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าทุกประเทศมีความคิด อันนี้ก็ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุขพอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียงทำอะไรก็พอเพียงปฏิบัติตนก็พอเพียง

เคยพูดว่า ท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ตรงนี้ ถ้าอยากจะไปนั่งบนเก้าอี้ของผู้ที่อยู่ข้างๆ เช่นนี้ไม่พอเพียงและทำไม่ได้ ถ้าอยากนั่งอย่างนั้นก็เดือดร้อนกันแน่เพราะว่าอึดอัด จะทำให้ทะเลาะกัน เมื่อมีการทะเลาะกัน ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย ฉะนั้นควรที่จะปฏิบัติสิ่งที่พอเพียง

ทางความคิดก็เหมือนกันไม่ใช่ทางกายเท่านั้น ถ้ามีใครมีความคิดอย่างหนึ่งและต้องการบังคับให้คนอื่นคิดอย่างเดียวกับตัว ซึ่งอาจจะเป็นความคิดที่ไม่ถูกก็ไม่สมควรทำ ปฏิบัติอย่างนี้ก็ไม่ใช้การปฏิบัติแบบพอเพียง ความพอเพียงในความคิดก็คือ แสดงความคิดของตัวเอง ความเห็นของตัวเอง และปล่อยให้คนอื่นพูดข้าง และมาพิจารณาว่าที่เขาพูดกับเราพูดอันไหนพอเพียง อันไหนเข้าเรื่อง ถ้าไม่เข้าเรื่องก็แก้ไข เพราะว่าถ้าพูดกันโดยที่ไม่รู้เรื่องกัน ก็จะกลายเป็นการทะเลาะกัน จากการทะเลาะด้วยวาจาก็กลายเป็นการทะเลาะด้วยกาย ซึ่งในที่สุดก็นำมาสู่ความเสียหาย เสียหายแก่ผู้ที่เป็นตัวละครทั้งสองคน ถ้าเป็นหมู่ก็เลยเป็นการตีกันอย่างรุนแรงได้ ซึ่งจะทำให้คนอื่นอีกมากเดือดร้อน

ฉะนั้น ความพอเพียงนี้ก็แปลว่าความพอประมาณและความมีเหตุผลที่พูดอย่างนี้ก็เพราะต้องอธิบายคำว่าพอเพียงที่คนไม่เข้าใจเมื่อปีที่แล้ว และไม่เข้าใจจนกระทั่งถึงประมาณ 2-3 อาทิตย์นี้ ที่แปลกที่สุด คนที่มาพูดก็นึกว่าเขาเข้าใจ เพราะว่าเป็นคนที่เคยคุยด้วยมากและก็คุยในเรื่องพรรณาน้อยนี้ เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องความหมายของคำต่างๆ แต่ยังไม่วาย ฉะนั้นจึงต้องอธิบายอย่างกว้างขวางพอใช้ ไม่ทราบว่ามันพูดเข้าใจหรือไม่ ถ้าพูดไม่เข้าใจวันนี้อาจจะต้องอธิบายในหน้า เพราะน่าเบื่อถ้าต้องอธิบายต่อไปอย่างนี้ คนที่อยู่ต่อหน้าก็ชักจะง่วงแต่ว่าก็ได้อธิบายที่ทานทั้งหลายหัวเราะ ก็คงแปลว่าทานก็เริ่มเข้าใจนิดหน่อย ก็ดีแล้ว เข้าใจนิดหน่อยก็ดีกว่าไม่เข้าใจ

จากนั้น “แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง” ก็ถูกนำมาเผยแพร่ซ้ำอย่างมีความระมัดระวังยิ่งขึ้น จนกระทั่งสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ประกาศว่า จะยึดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญานำอยู่ใน นโยบาย การวางแผน และการจัดทำแผนปฏิบัติการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2544 - 2549) จึงได้จัดให้มีการประชุมสัมมนาทางวิชาการหลายครั้งในระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาเศรษฐกิจและสาขาอื่นเพื่อประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัส เศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นที่เกี่ยวข้องให้เป็นข้อความที่กะทัดรัด มีความชัดเจน เพื่อเป็นกรอบแนวคิดให้ทุกฝ่ายมีความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกันและสามารถนำไปปฏิบัติได้ โดยเรียบเรียงขึ้นมาเป็น “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” และได้ของพระราชทานพระบรมวินิจจัยในบทความเรื่องปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไข และได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 ให้นำมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและให้เผยแพร่ให้ทราบกัน ดังนี้

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้แนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำ

วิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียรมีสติปัญญา ฤควรรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมด้วยต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี “เศรษฐกิจพอเพียง” จึงเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต อย่างพอประมาณ มีเหตุผล มีสติ ซื่อสัตย์ ไม่โลภอย่างมาก ไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะสามารถอยู่รอดและดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงภายใต้การเปลี่ยนแปลงต่างๆ

2.1.3 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง (Self – Sufficient Economy) ประเวศ วะสี (2541) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนไว้ด้วยกันหลายความหมาย ดังนี้

เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง หมายถึง การประกอบสัมมาชีพของชาวบ้านที่เน้นการร่วมมือกันในรูปแบบกิจกรรมการเกษตร ต่อเนื่องการเกษตร และนอกภาคเกษตรในระดับครอบครัวเพื่อพอกินพอใช้ และกิจกรรมกลุ่มอาจจะขยายสู่ระดับชุมชนและภูมิภาคในอนาคต ในกรณีนี้ได้เน้นจุดหมายเพื่อให้คนมีความสุขและชุมชนมีความเข้มแข็ง

เศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจพื้นฐาน หมายถึง เศรษฐกิจที่คำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตัวให้เข้มแข็ง ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจพื้นฐานของสังคมก็คือชุมชน

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง พอเพียงสำหรับทุกคน มีธรรมชาติ มีความรักพอเพียงมีปัญญาพอเพียง เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุลจะเรียกว่าเศรษฐกิจสมดุลก็ได้เมื่อสมดุลก็เป็นปกติสบายไม่เจ็บไข้ไม่วิฤติ เศรษฐกิจพื้นฐานกับเศรษฐกิจชุมชนล้วนมุ่งไปสู่เศรษฐกิจพอเพียง

ข้อสำคัญ เมื่อพูดถึงเศรษฐกิจพื้นฐานต้องไม่มองเรื่องเศรษฐกิจแบบแยกส่วน แต่เป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนความเข้มแข็งของสังคมหรือชุมชน อาศัยการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นบูรณาการ

จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนทุกสาขาของชุมชนและหมู่บ้านนั้นต้องดำเนินอยู่บนพื้นฐานการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม คุ่มค่าและยั่งยืน เป็นการผลิดที่เลี้ยงชีวิตครอบครัวและชุมชน ได้อย่างเพียงพอ ส่วนเกินแห่งผลิดจะเป็นเศรษฐกิจแห่งการแลกเปลี่ยนซื้อขายหรือแปรรูปตามกำลังและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งลักษณะ 5 ประการ ของเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่

1. เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งมวล ไม่ใช่เศรษฐกิจที่สร้างความร่ำรวยให้คนส่วนน้อย แต่ทั้งคนส่วนใหญ่ให้ยากจน ช่องว่างทางเศรษฐกิจนำไปสู่ปัญหาทางสังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อมอันนำไปสู่ความไม่มั่นคง เศรษฐกิจสำหรับคนทั้งมวลเป็นการสร้างทุนและเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทุกชนิด

2. มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน คือ ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความรัก มีการกระทำร่วมกันและมีการเรียนรู้ร่วมกัน

3. มีความเป็นบูรณาการ คือ ไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจใดๆ แต่เชื่อมโยงกับสังคมวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

4. อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง เช่น การเกษตร หัตถกรรมไทย อุตสาหกรรม เกษตรสมุนไพร อาหารไทย การท่องเที่ยว เหล่านี้ล้วนอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมเป็นจุดแข็งของคนไทยที่คนอื่นไม่มี

5. การจัดการและนวัตกรรมต่างๆ เพื่อเติมความก้าวหน้าให้แก่เรื่องพื้นฐาน ทำให้มีพลวัตอย่างไม่หยุดนิ่ง

มงคล ด้านธานินทร์ (2541) ได้กล่าวว่าเศรษฐกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจชาติก็เหมือนกับเรื่องทางการเมือง การศึกษา การพัฒนา สังคมที่เกี่ยวข้องต้องมีความเข้าใจและความมุ่งมั่นร่วมกันว่า การกระทำของเรานั้นก็เพื่อความรุ่งเรืองและความอยู่รอดปลอดภัยของสังคมไทยและประชาชาติไทยทั้งหมด การพัฒนาเศรษฐกิจระดับล่าง คือ ชุมชนชนบทจะต้องมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจระดับบน คือ ประเทศและเศรษฐกิจชุมชนไม่ใช่เรื่องใหม่สุดขีดแต่ประการใดแท้จริงคือ การทำงานเพื่อการดำรงชีพในแนวสัมมาชีพเพื่อการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อื่นในหมู่บ้านนั่นเอง ดังนั้น ชาวบ้านที่สนใจจะรวมกลุ่มในการ

1. ปลูกพืช เลี้ยงปศุสัตว์และสัตว์น้ำ รวมอยู่ในพื้นที่ผืนเดียวกัน

2. กิจกรรมการผลิตที่เกี่ยวข้องเนื่องการเกษตร เช่น การแปรรูปข้าว ผลไม้ เป็นน้ำผลไม้ และไวน์ผลไม้ การสมุนไพรเป็นสมุนไพรผลไม้ เป็นต้น

3. กิจกรรมการผลิตนอกภาคการเกษตร เช่น การร่วมกันทำอัฐบลิอก การตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป เป็นต้น

4. กิจกรรมบริการ เช่น การบูรณะโบราณสถานในพื้นที่ร่วมกับผู้นำและเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับหารายได้เข้าหมู่บ้าน เป็นต้น

ซึ่งชาวบ้านอาจรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการ หรือใช้กลุ่มที่เป็นนิติบุคคล เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร มูลนิธิหรือสมาคม เป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมที่กล่าวไปแล้วหรือเขาอาจร่วมกับนักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่พัฒนาของรัฐ (เช่น พัฒนาการตำบล เกษตรกรตำบล) นักวิชาการ ซึ่งอาจเรียกรวมกันว่า พหุภาคี ในการแปรรูปผลผลิตหรือทำการตลาด อีกทั้งอาจร่วม

ทุนกับพ่อค้าหรือนักอุตสาหกรรมทำการผลิตและแปรรูปเป็นสินค้าตามที่อยู่ที่ต้องการ การดำเนินการเศรษฐกิจจะทำได้โดยรวมกลุ่มดังกล่าวได้แล้วทำการผลิต แปรรูป แลกเปลี่ยนสินค้าขาย หรือบริการต่างๆ สิ่งที่ต้องทำให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มกันก็เนื่องจากว่าชาวบ้านมีระดับการทำมาหากินต่างกัน บ้างอยู่ที่ระดับพอมือพอกินและบ้างอยู่ที่ระดับการค้า ดังนั้นการรวมกลุ่มกันผลิตจึงอาจเป็นไปได้ด้วยความตั้งใจ เพื่อให้เกิดความพออยู่พอกิน เพื่อความพึงพอใจ เพื่อให้คุ้มกับการลงทุน และเพื่อกำไร และการรวมกลุ่มเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้ถือว่าเป็นการรวมตัวในระดับล่างสุดของสังคม ดังนั้นการร่วมกันทำงานก็เพื่อให้เกิดผลให้คนมีความสุข เมื่อต่างพึงพอใจแล้วก็ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

ผลจากการประชุม สัมมนา ระดมสมองระหว่างการเกษตรกร นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และนักวิชาการ เรื่องเหตุปัจจัยอันนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของหมู่บ้านชนบท คือ

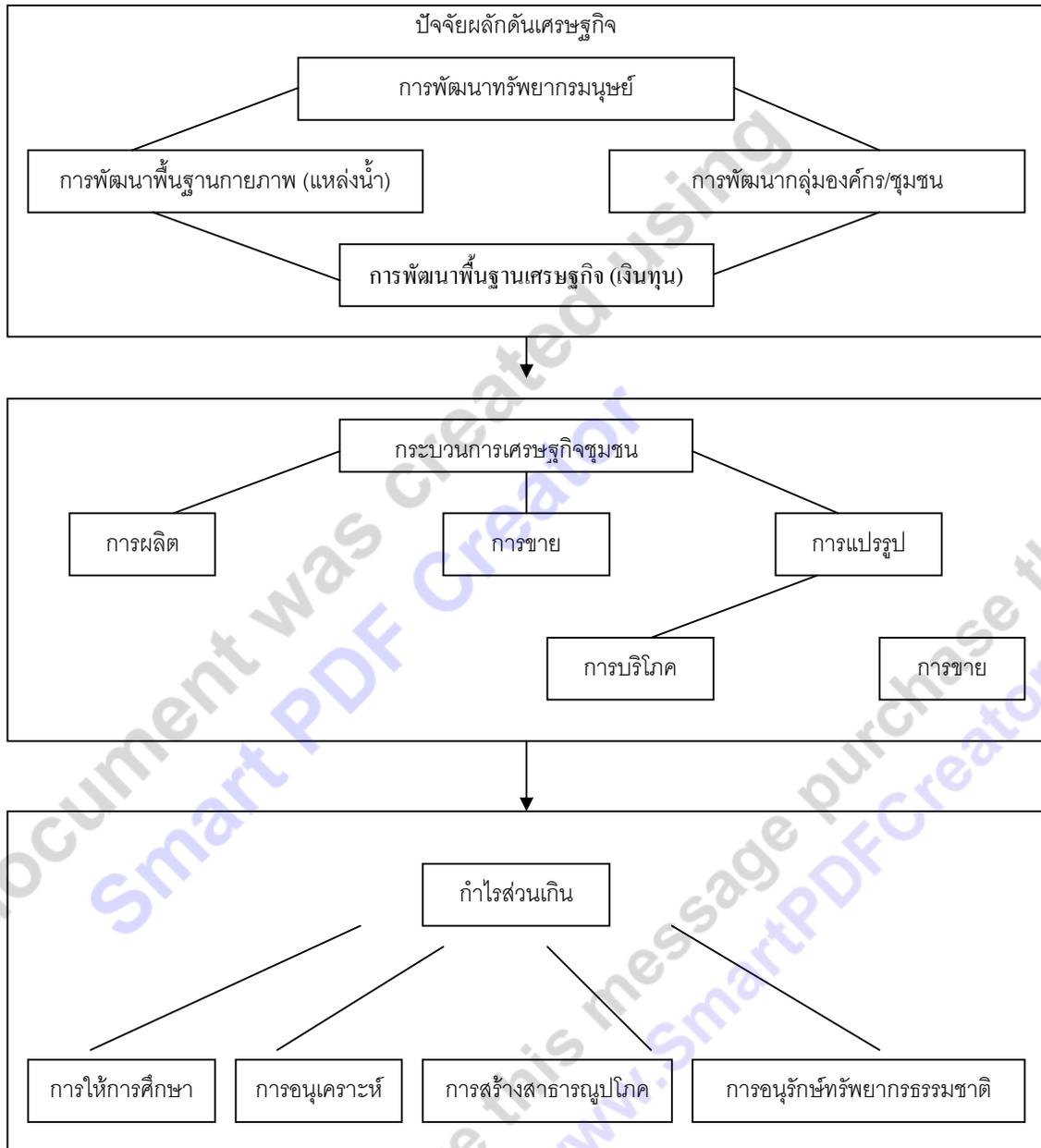
1. ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านและความศรัทธาในทางศาสนา
2. การศึกษาหาความรู้ของคนรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ตามสถานที่อันพึงมีทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน
3. พื้นที่ที่เหมาะสมต่อการประกอบอาชีพและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนที่ใช้สำหรับการสัญจรและการขนส่งสินค้า
4. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ ยังดำรงอยู่มาในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนนั้นมีประเด็นหลักที่ควรสนใจอย่างน้อย 3 ประการ กล่าวคือ

1. ปัจจัยผลักดันเศรษฐกิจชุมชน
2. กระบวนการเศรษฐกิจชุมชน
3. กำไรส่วนเกินจากเศรษฐกิจชุมชน

โดยสามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ตามแผนภาพที่ 1 เรื่อง การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ปัจจัยต่อไปนี้อาจถือว่าเป็นปัจจัยที่จำเป็นยิ่ง ที่จะเป็นแรงผลักดันให้เกิดเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ ดังนั้นจึงควรให้ความสนใจเป็นอันดับต้นๆ เพราะหากละเลยจะทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจชุมชนเกิดขึ้นได้ยากและยั่งยืนด้วย

1. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

1.1 การพัฒนาผู้นำเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่เพื่อให้เกิดความรู้และความสามารถในการวิเคราะห์ความจำเป็นที่ต้องทำการผลิต การแปรรูปการค้า และการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก ความสามารถในการระดมเงินทุน การบริหารและการจัดหาระบบการผลิต การแปรรูป และการใช้ทุน

แผนภาพที่ 1 การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

ที่มา: (มงคล ด้านธานินทร์, 2541, หน้า 20)

1.2 การพัฒนาชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้ที่สนใจกิจกรรมเศรษฐกิจชุมชนนั้นให้มีความรู้และความสามารถด้านเทคนิค การผลิต และการแปรรูป

1.3 การพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้เป็นผู้รู้อย่างลึกซึ้งในอุดมการณ์และเทคนิคการกระตุ้นเชื่อมประสานเพื่อการเศรษฐกิจชุมชน

2. การพัฒนากลุ่ม/องค์กรชุมชน ทั้งนี้เราต้องเข้าใจว่าการสร้างกลุ่มและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในรูปของกลุ่มที่มีผู้นำชาวบ้าน และผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมกันทำงาน เป็นหัวใจของเศรษฐกิจชุมชนซึ่งการทำงานโดยวิธีการนี้สอดคล้องกับวัฒนธรรมคนไทยที่ชนบทยังเกื้อกูลจนเจือซึ่งกันและกันและสอดคล้องกับข้อจำกัดทางเศรษฐกิจของคนในชนบทเพราะต่างฝ่ายต่างก็มีทุนทรัพย์และเครื่องมือการทำงานที่ไม่มากนัก

3. การพัฒนาพื้นเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้มาซึ่งเงินทุนในการนี้เราทราบความจริงจากผลการศึกษา ค้นคว้าวิจัย และการสัมมนาว่า เงินทุนที่ได้จากการระดมทุนภายในหมู่บ้านจากชาวบ้านผู้สนใจอย่างจริงจังในการผลิตและการแปรรูป จะถูกนำไปใช้อย่างสมเหตุสมผลมีความต่อเนื่องและไม่ค่อยเสียหายจากการคดโกงด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งผิดกับเงินทุนของรัฐที่สนับสนุนผ่านหน่วยงานราชการและเงินของภาคเอกชนที่จะถูกนำไปใช้อย่างไม่ระมัดระวังเพราะชาวบ้านถือว่าไม่ใช่เงินของเรา การได้มาซึ่งได้เงินทุนอาจได้จากกิจกรรมออมทรัพย์ การระดมหุ้น การระดมทุน การตั้งธนาคารหมู่บ้านหรือจากการได้รับทุนช่วยเหลือจากภายนอก สมทบกับเงินทุนภายในชุมชนนั้น

4. การพัฒนาพื้นฐานทางกายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคและการผลิต มีผู้กล่าวไว้ว่า ในช่วงฤดูแล้งหรือแม้กระทั่งฤดูฝนที่ฝนขาดช่วยชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้เวลาในการหาน้ำเพื่อกิน เพื่อใช้ ด้วยความสำคัญ เมื่อขาดน้ำ คนหนุ่ม-สาว และคนที่ยังมีร่างกายแข็งแรงจะอพยพทำงานนอกพื้นที่ ดังนั้น การจะหวังให้ชาวบ้านทำกิจกรรมเศรษฐกิจชุมชนอย่างต่อเนื่องย่อมเป็นไปได้อย่างยิ่ง

เมื่อได้ปัจจัยทั้ง 4 ข้างต้นแล้ว กระบวนการเศรษฐกิจชุมชนก็พร้อมที่จะดำเนินการได้ซึ่งในการนี้ จะเห็นกิจกรรมการผลิต การบริโภค การแปรรูป และการขายดำเนินไปอย่างรูปธรรมและหากพื้นที่ใดมีปัจจัยที่จำเป็นยิ่งพร้อมแล้ว ก็อาจดำเนินการกระบวนการเศรษฐกิจชุมชนได้เลย แต่ในความเป็นจริงคงหาพื้นที่ที่มีความพร้อมยาก คืออาจมีปัจจัยบางอย่างที่ยังไม่ดีพอก็จำเป็นต้องพัฒนาปัจจัยนั้นๆ ก่อนและจึงค่อยดำเนินการผลิตต่อไป

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ในส่วนราชการต่างๆ ในพื้นที่ชนบทมีกิจกรรมดำเนินการที่สำคัญ 9 กิจกรรมดังนี้ (กรมการปกครอง 2541, หน้า 61-64)

1. กิจกรรมเกษตรผสมผสาน เป็นกิจกรรมเบื้องต้นที่มุ่งให้ชาวบ้านยากจนผู้มีที่ทำกินขนาดเล็ก (โดยเฉลี่ยประมาณ 15 ไร่) สามารถใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยให้ชาวบ้านรู้จักการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองได้ ตามแนวทางทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง โดยภาครัฐต้องเข้าไปช่วยเหลือสนับสนุนให้เกษตรกรมีการจัดแปลงไร่นาให้เหมาะสม จัดให้มีสระน้ำในไร่ นา และมีการบริหารที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพและประหยัดที่สุด

2. กิจกรรมร้านค้าชุมชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งรายได้ส่งเสริมให้แก่ชาวบ้านโดยการจัดการตลาดที่ให้ชาวบ้านนำผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ในชุมชน มาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน และเป็นตลาดที่ขายผลผลิตของชุมชนชนบท เพื่อนำไปสู่การติดต่อซื้อขายกันต่อไป ขณะเดียวกันเป็นเวทีการเรียนรู้ของชาวบ้านที่ได้แลกเปลี่ยนแนวคิดในการผลิต รูปแบบและพัฒนาคุณภาพเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนทางด้านวิชาการ ทักษะ และประสบการณ์ต่างๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางการผลิตต่อไป

3. กิจกรรมร้านค้าชุมชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งขยายผลผลิตของชุมชนและลดรายจ่ายให้กับชาวบ้าน โดยการรณรงค์ในด้านจิตสำนึกพึ่งตนเอง และให้ชาวบ้านนำผลผลิตของตนเองมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเองในชุมชน และเครือข่ายร้านค้าชุมชน สำหรับสินค้าที่จะเป็นในชีวิตประจำวัน แต่หากต้องซื้อจากภาคธุรกิจก็ควรซื้อในราคาถูก โดยการรวมกันซื้อจากบริษัทที่ผลิตโดยตรง และแสวงหาความรู้จากภาคธุรกิจที่ติดต่อกับค้าขายด้วย เป็นการดำเนินงานตามแนวทฤษฎีขั้นที่สองและสาม

4. กิจกรรมกลุ่มอาชีพ เป็นกิจกรรมที่พึ่งตนเองและการเพิ่มรายได้ให้ชาวบ้านควบคู่กันไป โดยการสร้างมูลค่าของผลผลิตด้วยการส่งเสริมให้มีการแปรรูปผลผลิตและผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน ตำบลหรือพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์จากกลุ่มอาชีพที่มีอยู่บนพื้นฐานของศักยภาพของท้องถิ่น เช่น แรงงาน ทรัพยากรทุน และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาคราชการองค์กรพัฒนาเอกชน สนับสนุนด้วยการพัฒนาทักษะฝีมือ รูปแบบ คุณภาพและการสร้างเครือข่ายของกลุ่มอาชีพและการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มอาชีพกับเครือข่ายของร้านค้าชุมชนและลานค้าชุมชนกับภาคธุรกิจที่ต้องการผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์

5. การทำผังเครือข่ายองค์กรชุมชน เป็นกิจกรรมที่สร้างระบบข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรชุมชนที่มีอยู่ในชุมชนทั่วประเทศ เพื่อให้หน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคธุรกิจที่เกี่ยวข้องสามารถทราบถึงศักยภาพขององค์กรชุมชนหรือชุมชนได้ตามความเหมาะสม

6. การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาแหล่งน้ำในชนบท เพื่อให้ชนบทมีแหล่งน้ำที่เพียงพอที่จะเป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคของชุมชนและเป็นแหล่งน้ำเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตร ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำรองสำหรับเพิ่มเติมให้กับสระน้ำในไร่นาของเกษตรกรและเป็นการแก้ไขปัญหาภัยแล้งในชนบท

7. ประชาคมอำเภอ เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้คนในองค์กรชุมชน (อำเภอ) ได้มาร่วมกันคิด ร่วมกัน กำหนดเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาและร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการที่ชาวบ้าน ชุมชน จะต้องเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งภาคราชการจะทำหน้าที่ให้การช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ริเริ่มขึ้น ช่วยประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เข้ามาส่งเสริม

8. ตั้งศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จด้านเกษตร (One stop service) เป็นศูนย์กลางที่จัดให้บริการด้านการเกษตรแก่เกษตรกรทุกๆ ด้านทั้งด้านความรู้ เอกสาร แบบฟอร์ม การสนับสนุน

การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพการเกษตรในทุกประเภททั้งการปลูกพืช (ไร่นาสวน) เลี้ยงสัตว์ การประมง ตลอดจนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

9. แนวทางการดำเนินงานตามกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนเงินหมุนเวียนในชุมชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชน ให้สามารถช่วยเหลือกันโดยการออมเงินและระดมทุนตามความสามารถและความสมัครใจของสมาชิกสำหรับเป็นทุนหมุนเวียนให้บริการแก่สมาชิก ในชุมชน

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ได้มีนักวิชาการหลายสำนักได้พยายามจะให้คำนิยามการให้คำนิยามตามแนวความคิดแต่ละสำนัก มีความแตกต่างกันออกไปสุดแต่ที่ว่าใครจะตีความเป็นอย่างไร แต่ในการศึกษาเราไม่ควรจะไปยึดติดหรือให้ความสำคัญอยู่กับเรื่องของความหมายของคำมากจนเกินไป อาจจะทำให้เราหลงประเด็นในการศึกษาหรือหลักการที่เป็นหัวใจสำคัญของเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองและเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่ควรจะเป็น ในสภาพความเป็นจริงในการเสริมสร้างความเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ตามทิศทางในการพัฒนาของประเทศโดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาชนบทที่แล้วๆ มานั้น หน่วยงานรัฐในส่วนกลางที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับประชาชนมักถือหลักปฏิบัติว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ปัญหาและความต้องการของชาวบ้านอีกทั้งหน่วยงานเป็นผู้ต้องงบประมาณเพื่อปฏิบัติตามแผน แม้เวลาในช่วงต่อๆ มาหน่วยงานกลางยอมให้หน่วยงานระดับปฏิบัติเสนอแผนงานและโครงการที่จะตอบสนองต่อพื้นที่ แต่ประเพณีปฏิบัติในการทำแผนก็ไม่สู้จะแตกต่างกับอดีตมากนัก ทั้งที่ต่างคนต่างรู้ว่าพื้นที่แต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันในเรื่องสภาพภูมิศาสตร์ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ความสนใจต่อการพัฒนาตนเองของชาวบ้านและระดับเศรษฐกิจของชุมชน แต่แล้วแผนงานก็ยังเน้นกิจกรรมคล้ายกันอย่างที่คนทั่วไปพูดติดปากกันว่า พิมพ์เขียวแผนพัฒนาพื้นที่ การทำโครงการลักษณะพิมพ์เขียว โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างของพื้นที่มากนัก อุปมาเหมือนดังการตัดดินของชาวบ้านให้เข้ากับร่องเท้าที่ทางราชการเตรียมไว้แล้ว (มงคล ด้านธานินทร์, 2541 หน้า 55 – 56) ซึ่งการกระทำเช่นนี้ได้สร้างความเจ็บปวดแก่คนในพื้นที่และเกิดการวิพากษ์วิจารณ์งานพัฒนาของรัฐมาโดยตลอด การพัฒนาความเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองนั้น ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการสำนึกความเป็นชุมชนและสังคม ความประสานกลมกลืนของเสรีภาพ ความเป็นธรรมสังคม แต่ต่างศักยภาพในการพัฒนาตนเองของคนเรา

เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองนั้น เน้นให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีพออยู่พอกิน และยังเป็นการกลับฟื้นคืนจิตวิญญาณมนุษย์สู่ชีวิตเศรษฐกิจที่แท้จริง อันประกอบไปด้วยมนุษย์กับธรรมชาติ ความสามารถในการพึ่งตนเองนั้น อย่างน้อยที่สุดชาวบ้านสามารถมีพออยู่พอกินเมื่อเหลือจากการอุปโภค บริโภคจึงนำผลผลิตออกมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน วิธีนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นระบบผลิตหนึ่งครัวเรือนสองวิธีการผลิต วิธีการผลิตแรกแก้ปัญหาการไม่พอกินเมื่อแก้ไขได้แล้วจึงเข้าสู่วิถีที่สองคือ ผลิตออกมาขายเพื่อหารายได้ให้แก่ครัวเรือนในสภาวะวิกฤติ หากทุก

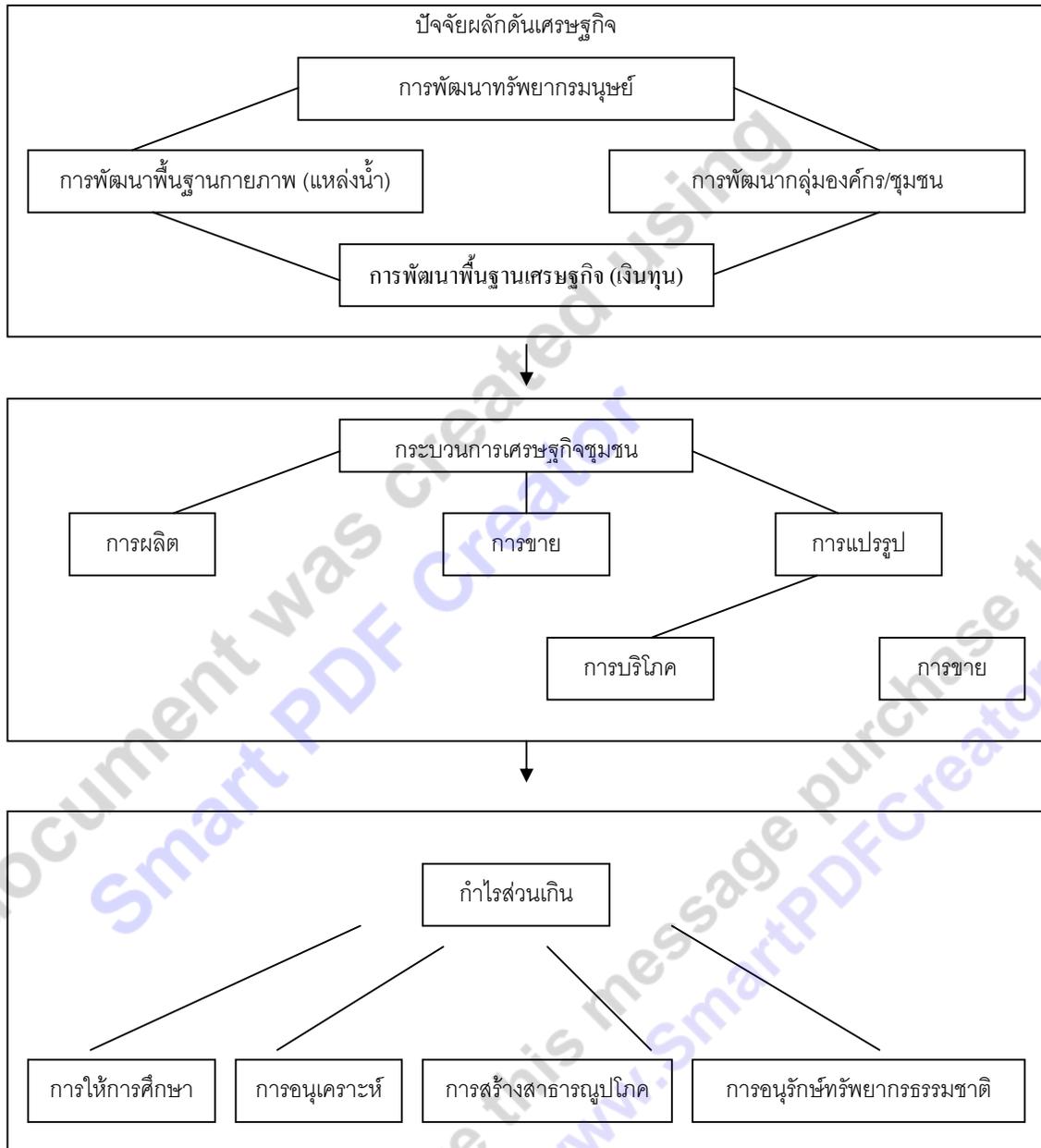
คนยังพอมีอาหารกินอีกมี ปัญหาทางสังคมก็จะไม่รุนแรง ความขัดแย้งในทางสังคมก็จะลดน้อยลง และถ้าหากมีผลผลิตมากพอที่จะขายก็จะบรรเทาวิกฤติได้มากขึ้น (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, 2541, หน้า 20) แนวคิดในการเสริมสร้างความเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง มีการพัฒนาดังแผนภูมิต่อไปนี้

1. ปณิธาน? เพื่อสังคมไทยรุ่งเรืองอยู่รอดปลอดภัย
2. ทำอะไร *การเกษตร เกี่ยวเนื่องการเกษตร “นอกภาคการเกษตร” บริการ
3. ทำกับใคร *กลุ่มชาวบ้าน *องค์กรชุมชน “พหุภาคี”
4. ทำอย่างไร *รวมกลุ่มการผลิต* แปรรูป *แลกเปลี่ยน* ค่า *บริการ*
5. ทำทำไม *กำไร* *คุ้มทุน “คุ้ม ค่า” พึ่งพอใจ
6. เพื่ออะไร *ชุมชนแข็งแรง* *คนมีความสุข*

แผนภาพที่ 2 แนวคิดในการเสริมสร้างความเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

ที่มา : (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, 2541, หน้า 24)

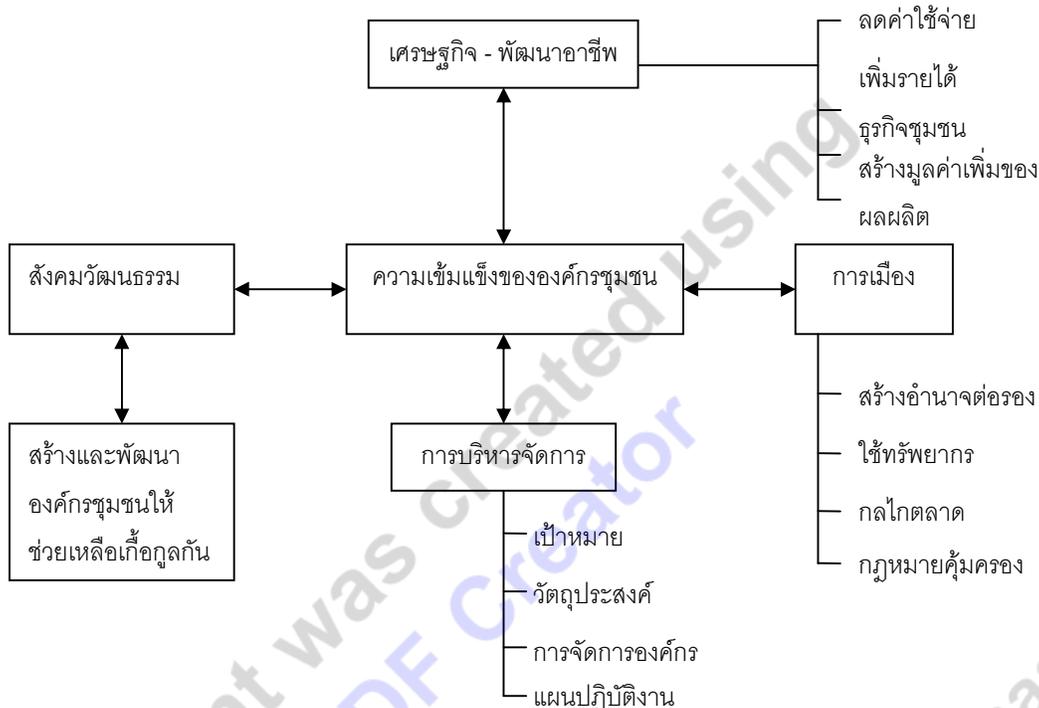
ปัจจัยในการผลักดันเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ให้ประสบผลสำเร็จนั้นประกอบไปด้วยหลายปัจจัยด้วยกัน หากขาดปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งอาจส่งผลทำให้เกิดการเสริมสร้างความเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองประสบความล้มเหลวได้ ปัจจัยในการผลักดันเศรษฐกิจชุมชนมีดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภาพที่ 3 ปัจจัยผลักดันเศรษฐกิจชุมชน

ที่มา: (มงคล ด้านธานินทร์, 2541, หน้า 25)

เมื่อชุมชนสามารถพัฒนาความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนเองแล้วจะก่อให้เกิดองค์กรทางสังคมและสามารถพัฒนาไปสู่องค์กรที่เข้มแข็งและกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหลากหลาย ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภาพที่ 4 ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

ที่มา : (สัมพันธ์ เตชะชอชิก, 2540, หน้า 78)

องค์กรชาวบ้านเมื่อเข้มแข็งแล้วต้องดำเนินงาน ตามแนวคิดกิจกรรมทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการบริหารจัดการให้ควบคู่กันไปทั้งสี่ด้าน (สัมพันธ์ เตชะชอชิก, 2540, หน้า 79)

ด้านการเมือง องค์กรชุมชนต้องสามารถสร้างอำนาจต่อรองในการใช้ทรัพยากรจากภาครัฐและภายนอกได้ ต้องศึกษาเรียนรู้กลไกตลาดและต่อรองกับภาคธุรกิจได้ รวมทั้งต้องผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนแบบไม่ต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของรัฐแต่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ ทรัพยากร บุคลากร วิชาการ ข้อมูลและเทคโนโลยีต่างๆ

ด้านเศรษฐกิจต้องเสริมสร้างกิจกรรมที่จะลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าและการทำกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่ชุมชนมีอำนาจ เช่น บิมน้ำมัน ร้านค้า การค้าขาย ผ้าพื้นเมือง แปรรูปข้าว แปรรูปวัวควาย เป็นต้น

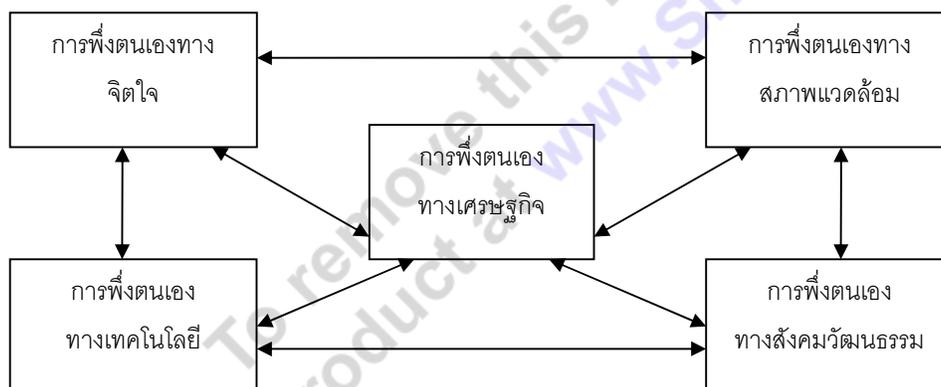
ด้านสังคมวัฒนธรรม ต้องสร้างการรวมกลุ่มที่นำเอาวัฒนธรรมประเพณีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาเกาะเกี่ยวรวมตัวให้เหนียวแน่นขึ้น

ด้านการบริหารจัดการ ต้องมีการเรียนรู้และกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์การจัดการองค์กร การแบ่งบทบาทหน้าที่และการจัดทำแผนการปฏิบัติงานร่วมกัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เป็นแนวคิดที่เน้นการประกอบสัมมาอาชีพของชาวบ้านที่เป็นการร่วมมือกันผลิตในรูปแบบกลุ่มกิจกรรมการเกษตร ต่อเนื่องการเกษตร และนอกภาคการเกษตรในระดับครอบครัว เพื่อพอกิน พอใช้ จากนั้นลักษณะกลุ่มอาจขยายก้าวสู่ชุมชนพึ่งพาตนเองสามารถนำไปสู่การปฏิบัติในรูปกิจกรรมต่างๆ คือ การดำเนินงานเรื่องการเกษตรผสมผสาน (ทฤษฎีใหม่และการเกษตรยั่งยืน) การดำเนินการเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน การระดมทุนและการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในรูปแบบต่างๆ เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียนและพัฒนาไปสู่องค์การการเงินในที่สุด การพัฒนากลุ่มอาชีพเป็นต้น

นอกจากนี้ สัญญา สัญญาวิวัฒน์และสุริชัย หวันแก้ว (2530) ได้ศึกษาการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชนบทไทย โดยเน้นการศึกษาถึงปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมในการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจของชนบทไทย พบว่า การพึ่งตนเองของชนบทต้องมีปัจจัยหรือตัวแปรห้าประเภทรวมกัน คือ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสภาพแวดล้อม ปัจจัยทางเทคโนโลยี ปัจจัยทางจิตใจ และปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ สังคมที่จะพึ่งตนเองได้ต้องมีปัจจัยเหล่านี้ครบถ้วน หากสังคมใดยังขาดปัจจัยใดอยู่ก็แสวงหาให้ครบ จึงเรียกว่า สามารถพึ่งตนเองได้

การพึ่งตนเอง ที่ประกอบด้วยปัจจัยห้าประเภทรูปนั้น เป็นการพึ่งตนเองอย่างสมบูรณ์ แต่การพึ่งตนเองอย่างสมบูรณ์เริ่มขึ้นมาด้วยการพึ่งตนเองบางส่วน (Partial Self Reliance) คือ การพึ่งตนเองทางจิตใจหรือการพึ่งตนเองของบุคคลแต่ละบุคคล การพึ่งตนเองทางสังคมและวัฒนธรรมหรือการพึ่งตนเองของกลุ่มคน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี และการพึ่งตนเองทางสภาพแวดล้อม ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภาพที่ 5 ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง

ที่มา : (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และสุริชัย หวันแก้ว, 2530, หน้า 1-2)

2.1.4 แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านศึกษาและให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้หลายท่าน ดังนี้

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542, หน้า 138) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผนตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการโดยโครงการดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

ชูชาติ พวงสมจิตร์ (2540, หน้า 12) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือบุคคลเข้ามามีส่วนตัดสินใจในกิจการใดๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชน

อรพินทร์ สฟโชคชัย (2538, หน้า 3) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งชายและหญิงในหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาของรัฐหรือกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วม โดยที่การมีส่วนร่วมนี้มีความหมายว่าทุกคนร่วมประโยชน์และร่วมลงทุนลงแรงด้วย จึงนับว่าเป็นการมีส่วนร่วมตามความหมายที่เป็นธรรม

รัตนา บุญมัธยะ (2534, หน้า 1) ได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่า หมายถึง การที่ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนการดำเนินงานการรับผลประโยชน์ จากโครงการพัฒนาและการประเมินผลโครงการพัฒนา อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมายและเปลี่ยนแปลงหรือการกระทำไปสู่เป้าหมายนั้นด้วยตนเอง โดยการระดมพลังสร้างสรรค์ในชุมชนทุกๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นความคิดริเริ่ม ทักษะความรู้ ทุน แรงงาน ทรัพยากรชุมชน โดยการแก้ไขปัญหาของชุมชนบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองของชุมชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

โสภณ หมวดทอง (2533, หน้า 12) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนนั้น มีปัจจัยทางสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ อาชีพ และที่อยู่อาศัยเข้ามาเกี่ยวข้อง และกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนได้รับความร่วมมือและบรรลุความสำเร็จได้จะต้องได้รับความเห็นพ้องต้องกันของชุมชนเป็นส่วนมากหรือการดำเนินงานกิจกรรมในนามกลุ่มองค์กรของชุมชน

นฤมล วิบูลย์ศิริชัย (2547, หน้า 16) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นการที่ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดนโยบาย อันเป็นกระบวนการหนึ่งของการวางแผนในการพัฒนาท้องถิ่นที่เป็นที่อยู่อาศัยในการดำรงชีวิตของตน

สุภนา ไชยรังสินันท์ (2547, หน้า 7) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่กลุ่มคนองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงประชาชนได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ร่วมมือในกระบวนการกิจกรรมต่างๆ ทั้งในรูปแบบของการเสียสละแรงงาน การบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ การติดตามผลงาน บำรุงรักษาหรือทุกขั้นตอนของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องด้วยการสมัครใจเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

สุบงกช นาโควงษ์ (2547, หน้า 51) การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนคิดค้นแนวทางขึ้นเองเป็นผู้กำหนดการตัดสินใจคิดค้นปัญหาและการดำเนินงานในขั้นตอนต่างๆ

สมศักดิ์ สมานไทย (2546, หน้า 12) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือการที่บุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การร่วมแก้ปัญหา การร่วมดำเนินการกิจกรรมในชุมชนโดยร่วมกันวางแผน ร่วมประชุม ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติงาน ในลักษณะของการเสียสละแรงงาน บริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ ร่วมแบ่งปันผลประโยชน์และร่วมติดตามผลงานโดยเกิดจากความรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อการกระทำทำให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด

ถวิล อธิโรโม (2544, หน้า 12) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง กระบวนการที่เปิดโอกาสให้สมาชิกกลุ่มเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนากลุ่มในลักษณะของการเข้าร่วมการจัดการตั้งแต่การเข้าตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมแก้ปัญหา

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2543, หน้า 17-25) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การที่ประชาชนซึ่งประกอบด้วย บุคคล กลุ่ม องค์กร มีส่วนร่วมในกระบวนการ อาทิ การรับรู้ข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นและชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดการ การได้รับประโยชน์ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ การติดตามประเมินผล และการแก้ไขปัญหาอุปสรรค

เออร์วิน (Erwin 1976, p.138) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า คือ กระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา มีการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในการแก้ปัญหาของตนเอง มีการร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์แลกเปลี่ยนความรู้ความชำนาญกับวิทยากรที่เหมาะสม และสนับสนุนการติดตามผลการทำงานของทั้งองค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

องค์การสหประชาชาติ (United Nation 1975, p.4) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นกระบวนการเกี่ยวกับการกระทำและเกี่ยวข้องกับมวลชนในระดับต่างๆ ดังนี้

1. ในกระบวนการตัดสินใจซึ่งตัดสินใจเกี่ยวกับจุดประสงค์ทางสังคมและการจัดสรรทรัพยากร

2. ในการกระทำโดยสมัครใจต่อกิจกรรมและโครงการ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยมีผลประโยชน์กับตัวและประชาชนเอง

รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เป็นรูปแบบที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งมีผู้กล่าวไว้ ดังนี้

ประวิทย์ กังวล (2542, หน้า 16) ได้กล่าวว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 3 มิติ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ อะไรควรทำอะไรทำอย่างไร
2. การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาการลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ
3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินการ

อิระวัชร์ จันทรประเสริฐ (2541, หน้า 79) ได้เสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาดังนี้

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางแผนนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรม โครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงานโครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ทำไว้ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

จักรพงษ์ ฟองชัย (2544, หน้า 22) ได้กล่าวว่า รูปแบบการมีส่วนร่วม สามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะคือ

1. รูปแบบที่ให้ความสำคัญเชิงเนื้อหา คือรูปแบบที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดแผน เข้าร่วมในการกระทำ และรับผลประโยชน์ตลอดจนเข้าร่วมในการประเมินผลการกระทำด้วย

2. รูปแบบที่ให้ความสำคัญในการจัดรูปความสัมพันธ์ หรือรูปองค์กรซึ่งการมีส่วนร่วมอาจเกิดจากความสมัครใจหรืออาจเกิดจากการถูกชักจูงหรือเกิดจากการบังคับ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปได้ทั้งรูปแบบมีตัวแทนหรือไม่มีตัวแทนก็ได้

3. รูปแบบที่ให้ความสำคัญในรูปของกิจกรรมในรูปแบบนี้จะเป็นการเข้าร่วมกิจกรรมในลักษณะแบบแข่งขันแบบไม่แข่งขันหรือแบบเฉื่อยชาก็ได้

กรณีศึกษา ชมติ (2534, หน้า 13) ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 10 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมประชุม
2. การมีส่วนร่วมออกเงิน
3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
5. การมีส่วนร่วมเป็นสัมภาษณ์
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค
8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่มหรือก่อการ
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน
10. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ออกวัสดุ

สมยศ พุ่มพัว (2534, หน้า 220 – 222) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ชุมชนและวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด ขั้นตอนนี้รวมไปถึงการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและการเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง โดยมีนักพัฒนาทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงผู้คอยสะท้อนภาพหรือคอยซักถาม กระตุ้นให้ประชาชนได้พิจารณาสภาพรอบตัวและปัญหาต่างๆ และให้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาด้วยตนเอง

2. การมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีการวางแผนการดำเนินกิจกรรม การวางแผนดำเนินกิจกรรมจะต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยจะให้ประชาชนตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีใด

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน การดำเนินงานตามแผนนี้แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ การลงทุนและการปฏิบัติงาน เช่น การบริจาคทรัพย์และการใช้แรงงาน

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามผลและประเมินผล ทำให้รู้ว่าการดำเนินงานที่ดำเนินผ่านไปนั้น ได้ผลดีหรือได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างไร ช่วยให้ผู้คนที่อยู่ในกลุ่มกิจกรรมรู้จักค้นหาข้อบกพร่องของการทำงานที่สามารถที่จะปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องและอุปสรรคได้

ประสพสุข ตีอิินทร์ (2531, หน้า 21) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 รูปแบบด้วยกัน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจและการตัดสินใจเพื่อการปฏิบัติการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหารและการขอความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ปรีชญา เวสารัชช์ (2530 : 11-12) ได้กล่าวถึงรูปแบบในการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. ร่วมแสดงความคิดเห็น

2. ร่วมสละทรัพยากร วัสดุ

3. ร่วมสละแรงกาย

4. ร่วมสละเวลา

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527, หน้า 6 – 7) กำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. มีส่วนร่วมในการศึกษาค้นคว้าปัญหา สาเหตุที่มาของปัญหาและความต้องการของปัญหา

2. มีส่วนร่วมในการคิดและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

3. ร่วมวางแผนนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชน

4. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานและพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ

6. ร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามศักยภาพของตนเองและหน่วยงาน

7. ร่วมในการปฏิบัติตามนโยบาย แผนงานโครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

8. ร่วมในการควบคุม ติดตามประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไปซึ่งสนับสนุนโดยเอกชนและรัฐบาลเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

เดลเบคและแอนดรูว์ (Delbecq & Andrew, 1971, pp.466 – 492) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลรายละเอียดโครงการต่างๆ

2. การวิเคราะห์หรือสรุปปัญหา

3. การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
4. ดำเนินการแก้ไขปัญหา
5. ติดตามและประเมินผลความสำเร็จโครงการ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาและปรับปรุงการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

อนามัยโลก (World Health Organization, 1981, 41 – 49) ได้เสนอว่ารูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์นี้ต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน (Planning) ในส่วนนี้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผลและประการสำคัญคือการตัดสินใจ

2. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ในส่วนนี้ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีส่วนรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมการเงินและการบริหาร

3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) เป็นส่วนที่ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งพาตัวเองและการควบคุมทางสังคม

4. การได้รับประโยชน์ (Obtaining Benefits) ในส่วนนี้ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคมหรือวิถีก็ได้

อลัสแตร์ (Alustair, 1982, p.18) กล่าวว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 3 มิติ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ อะไรควรทำ อะไรทำอย่างไร
2. การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ
3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงานและการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

เบอห์นสตีน์ (Bernstein, 1976, p.222) ได้กล่าวว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วมมาจากทั่วโลกมี 6 รูปแบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การทราบถึงผลการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมรับผิดชอบในข่าวสารเกี่ยวกับการจัดการเพื่อใช้ในการตัดสินใจ
4. มีการรับรองสิทธิส่วนบุคคล
5. มีอิสระในการโต้แย้ง
5. มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย

บัคค์ และ พลอช (Buck & Ploch, 1954, p.528) กล่าวว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมในการออกเงิน
2. ร่วมเป็นสมาชิก
3. ร่วมเข้าประชุม
4. ร่วมเป็นกรรมการ
5. ร่วมเป็นประธาน
6. ร่วมสัมภาษณ์
7. ร่วมเป็นผู้ชักชวน
8. ร่วมเป็นผู้บริโภค
9. ร่วมเป็นริเริ่ม
10. ร่วมเป็นผู้ออกวัสดุอุปกรณ์

โคเฮนและอัฟฮอฟฟ์ (Cohen & Uphoff, 1977, p.199 – 222) ได้แบ่งรูปแบบและมี

ส่วนร่วมออกเป็น 4 ชนิด คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจปฏิบัติการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหารและการประสานขอความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็ผลประโยชน์ทางด้านวัสดุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการบ่งบอกถึงบทบาทการเข้ามามีส่วนร่วมและความร่วมมือของประชาชนในการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งมีผู้กล่าวไว้ ดังนี้

สนิท สุทนต์ (2544, หน้า 23) กล่าวว่า ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละระดับแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมระดับปัจเจกบุคคล คือ การร่วมพิจารณา ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติร่วมประเมินผล ในการแก้ไขปัญหาของตัวเอง

2. การมีส่วนร่วมระดับกลุ่มหรือชุมชน คือ ร่วมคิดริเริ่มในสิ่งใหม่ ร่วมทำสิ่งที่ต้องการ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติกิจกรรม ร่วมวิเคราะห์วินิจฉัยแก้ไขปัญหา ร่วมประเมินผลข้อดีข้อเสีย ร่วมรับผลประโยชน์ทั้งที่เป็นส่วนรวมและส่วนคน

3. การมีส่วนร่วมระดับการพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาที่ยึดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีในชุมชนต้องการเป็น การพัฒนาชุมชนเพื่อชุมชน

4. การมีส่วนร่วมระดับนโยบายสังคม ร่วมเรียกร้อง ร่วมผลักดัน ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมเสนอแนะ ในการกำหนดนโยบายตามที่ตนเองต้องการให้มี หรือให้เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ทั้งรูปแบบ วิธีการปฏิบัติ ขั้นตอน กระบวนการต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของตนหรือของกลุ่มชุมชนสังคมที่ตนอาศัยอยู่

วรรณิการ์ ภูมิวงศ์พิทักษ์ (2540, หน้า 14) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ลักษณะคือ

1. ร่วมคิด
2. ร่วมวางแผน
3. ร่วมปฏิบัติการ
4. ร่วมติดตามประเมินผล

ประพันธ์ บรรลูลศิลป์ (2531, หน้า 22) ได้กำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 6 รูปแบบ คือ

1. ร่วมเป็นประธาน
2. ร่วมเป็นกรรมการ
3. ร่วมแสดงความคิดเห็น
4. ร่วมประชุม
5. ร่วมใช้แรงงาน
6. ร่วมเป็นผู้ออกเงินและวัสดุอุปกรณ์

ประสพสุข ตีอินทร์ (2531, หน้า 22) ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 แบบ คือ

1. เป็นสมาชิก
2. เป็นสมาชิกผู้เข้าร่วมประชุม
3. เป็นสมาชิกผู้บริจาคเงิน
4. เป็นกรรมการ
5. เป็นประธาน

อคิน รพีพัฒน์ (2531, หน้า 18) ได้ชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมประชาชนจะต้องเข้าร่วมในขั้นตอนต่างๆ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของประชาชนเนื่องมาจากเหตุผลพื้นฐาน คือ ชาวชนบทประสบปัญหาอย่าอมรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ กิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้นผู้ที่เลือกแนวทางในการพัฒนา ควรเป็นประชาชนในชุมชนนั่นเอง ไม่ใช่บุคคลภายนอกเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรกับศักยภาพในการพัฒนาชุมชนนั้น

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านแรงงาน การร่วมแรงในการประกอบกิจกรรมจัดทำให้ประชาชน มีความผูกพันกันมากขึ้นและก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของกิจกรรม และผลงานที่ปรากฏซึ่งจะส่งผลให้ประชาชนบำรุงรักษาให้ดำรงอยู่อย่างสมบูรณ์และมีประโยชน์ยืนยาว

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อค้นคว้าหาข้อดีและข้อบกพร่องอันเกิดจากการดำเนินกิจกรรม ซึ่งได้นำมาเป็นบทเรียนในการหาทางปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานต่อไป

ปกรณัม ปรียากร (2530, หน้า 64) กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่งกระทำได้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการกำหนดว่า อะไรคือ ความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชน

2. เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อสนองต่อความจำเป็นพื้นฐาน

3. เป็นผู้มีส่วนในการปรับปรุงวิธีการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น

4. เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจในการที่จะสร้างกระบวนการในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

อิระวัชร จันทรประเสริฐ (2541, หน้า 78 – 79) ได้กล่าวว่า กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นปัจจัยร่วมที่สำคัญในการพัฒนา เกิดจากแนวคิด 3 ประการ คือ

1. ความสนใจและความกังวลร่วมกัน

2. ความเดือดร้อนและความไม่พอใจร่วมกัน

4. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา

นเรศ สงเคราะห์สุข (2541, หน้า 113 – 114) ได้สรุปปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชน 2 ประการ คือ

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของกลุ่มเพื่อทำความเข้าใจ และเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่างๆ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือจัดทัศนศึกษาดูงานระหว่างกลุ่มองค์กรต่างๆ ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่างๆ การลงมือปฏิบัติจริง

2. การพัฒนาผู้นำเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้และความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้สามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหา ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำทั้งภายในและภายนอกชุมชน การสนับสนุนการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530, หน้า 217 – 218) ได้กล่าวว่า ปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้นอยู่กับ

1. ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองว่าสามารถจะช่วยเหลือตัวเอง พร้อมช่วยเหลือผู้อื่นได้และจะต้องแสดงศักยภาพจะเข้าร่วมต่อการพัฒนา

2. โครงสร้างเศรษฐกิจต่างๆ ที่มีเงื่อนไขแบบเศรษฐกิจเป็นข้อเรียกร้องเบื้องต้นที่ทำให้คนจนไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้

3. หน่วยครอบครัวมีความเข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วม จะมีผลต่อการมีส่วนร่วมและการควบคุมจากเบื้องล่าง (Control from Below) มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็คือ พลังทางสังคม ได้แก่ มาตรการทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา

4. การให้อิสระแก่กลุ่มชาวบ้านที่จะตัดสินใจด้วยกันในกิจกรรมต่างๆ จะสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

5. การตัดสินใจกลุ่ม ไม่ได้เป็นหลักการตามเหตุผลของการเก็บกำไรผลประโยชน์สูงสุดทางวัตถุ หากแต่ตัดสินใจเข้าร่วมบนพื้นฐานคุณค่าอย่างยิ่ง ผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นสิ่งที่ตามมา

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527, หน้า 183) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมได้แก่

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือของบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์วิหาร

2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง การให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมต่างๆ ยังไม่มีความศรัทธาหรือเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง ผู้น้อยก็ช่วยแรง

3. อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เช่น บิบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนจะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการเป็นตัวกำหนด ซึ่งปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ตัวประชาชนเองเป็นสำคัญที่จะต้องพัฒนาให้มีความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องจึงสามารถปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ได้

2.1.5 แนวคิดประชาสังคม

ประชาสังคม หมายถึง การที่คนในสังคมซึ่งมีจิตสำนึก (Civic Consciousness) ร่วมมารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) ในการกระทำบางอย่าง ทั้งนี้ด้วยความรักและความเชื่ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึก ร่วมกันเพื่อประโยชน์สาธารณะประชาสังคม ซึ่งจะก่อให้เกิดอำนาจที่สาม นอกเหนือจากอำนาจ รัฐและอำนาจธุรกิจ อำนาจที่สามนี้อาจไม่ต้องการคนจำนวนมาก แต่เป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย กระจัดกระจายและอาจมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อยๆ (Civic Network) การรวมตัวกัน อาจไม่ต้องอยู่ใกล้ชิดกัน แต่สามารถสื่อสารกันได้ เกิดเป็นองค์กรขึ้น (Civic Organization) ซึ่งอาจ เป็นองค์กรทางการ (นิติบุคคล) หรือไม่เป็นทางการก็ได้

สมคิด เลิศไพฑูรย์ (อ้างถึงใน อนุชา พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล, 2542, หน้า 211 - 212) กล่าวว่า ประชาสังคมเป็นคำใหม่ในสังคมไทย การจะศึกษาขบวนการประชา สังคมทั้งในทางกฎหมายและนโยบายของรัฐจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาความหมายของคำ ว่า ประชาสังคม เสียก่อน หากพิจารณาความหมายของคำว่าประชาสังคม จากนักคิดต่างๆ ใน สังคมไทย น่าจะพอสรุปได้ว่ามี 2 แนวความคิดใหญ่ๆ ด้วยกัน

แนวความคิดแรก มองประชาสังคมในฐานะที่เป็นส่วนของสังคมทุกส่วนที่ไม่ใช่ ภาครัฐ เป็นการมองในความหมายของตะวันตกอย่างแท้จริง เช่น ไพฑูรย์ วัฒนธรรมศิริ (อ้างถึงใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณไกล, 2540, หน้า 162) ได้ให้คำจำกัดของคำว่า ประชาสังคม (Civil Society) หมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่ เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ ประชาชนจัดขึ้น หรือ หมายถึงส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐ (ซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตาม กฎหมาย) และไม่ใช่ภาคธุรกิจ (ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังกำไร)

แนวความคิดที่สอง มองประชาสังคมในบริบทของสังคมไทยที่แตกต่างไปจาก ความหมายของตะวันตกอยู่บ้าง คือ มิได้มองแยกต่างหากจากรัฐอย่างเช่นแนวความคิดแรก แต่ ประชาสังคมในแนวคิดนี้อาจเป็นกลุ่มต่างๆ ที่ภาครัฐไปจัดตั้ง สนับสนุนด้วยก็ได้ชัชอนันต์ สมุทรว ณิช (อ้างถึงใน ชูชัย ศุภวงศ์และยุวดี คาคการณไกล, 2540, หน้า 39 - 40) เสนอว่า Civil Society นี้มีที่มาจากสังคมตะวันตก ซึ่งในความหมายของตะวันตก หมายถึง ส่วนของสังคมทุก ส่วนที่ไม่ใช่ภาครัฐ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า ในสังคมตะวันตกเติบโตมาหลังจากที่มีการสถาปนา ส่วนอื่นๆ ของสังคมที่อยู่นอกรัฐก็คือ ภาคที่ไม่ใช่ประชาชนทั่วไป แต่ประชาชนที่มีการรวมตัวเป็น กลุ่มก้อนโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เห็นได้ชัดในส่วนที่เป็นพาณิชย์กรรม เกษตรกรรม เพราะฉะนั้น Civil Society จึงหมายถึงความถึงนอกภาครัฐจริงๆ แล้วถ้าจะหมายถึงองค์กร ก็เป็นองค์กรที่จัดตั้งโดย ไม่ใช่อำนาจรัฐ ไม่มีอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องในสังคมไทยเราจะพบว่าภาครัฐไปจัดตั้งสนับสนุนด้วย ในรูปกลุ่มต่างๆ ฉะนั้นเราอาจแบ่งแยกได้เป็นส่วนที่ภาครัฐไปจัดตั้งกลุ่มต่างๆ เป็น 2 ส่วน คือ

(1) ลักษณะการจัดตั้งไม่ได้เป็นการจัดตั้งในเรื่องเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมช่วยกลไกรของรัฐหรือใช้กำลังบังคับ

(2) ลักษณะการจัดตั้งที่มีส่วนช่วยกลไกของรัฐในการใช้กำลังบังคับองค์ประกอบของประชาสังคมที่เข้มแข็ง มีดังนี้

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) คือ สำนึกว่าตนเป็นเจ้าของปัญหาของชุมชนและมีเจตจำนงที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหากับฝ่ายต่างๆ ยอมรับในการรวมตัวและความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมด้วยมิตรภาพในการเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหากันเผชิญอยู่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกชนในชุมชน ยอมรับและเห็นคุณค่าความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกในชุมชนในการร่วมทำงานด้วยกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชน

2. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางสื่อสาร หมายถึง โครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสารพูดคุยถึงปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการเวทีประชาคม (Civic Forum) ในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นที่ที่สร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชนในการร่วมมือแก้ไขปัญหามือของชุมชนและสาธารณะ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) แยกได้หลายระดับ พื้นฐานที่สุดก็คือ การพบปะของผู้คนเป็นบางครั้งบางคราว (Ad Hoc Association) เช่น การพบปะของเพื่อนบ้านในวัด ซึ่งเปิดโอกาสให้คนมาสัมพันธ์กันและพูดคุยถึงประเด็นสาธารณะระดับถัดมา คือ การรวมตัวเป็นกลุ่มงานด้านใดด้านหนึ่งหรือเป็นองค์กร เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ มูลนิธิชุมชน ชมรม ระดับสูงสุด คือ องค์กรร่วม (Umbrella Organization) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากันเป็นเครือข่ายชุมชน องค์กรต่างๆ ในประชาสังคมที่เข้มแข็ง การพบปะกันในเวทีประชาคม ต้องขยายไปถึงการให้โอกาสคนแปลกหน้าที่สนใจในเรื่องเดียวกันด้วย ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพูดคุยถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชนไม่เพียงเวทีวงเล็ก แต่รวมไปถึงสาธารณะขนาดใหญ่ด้วย

3. ขบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ การตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะจำต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง สิ่งที่ประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกันผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดกับคนในชุมชนสาธารณะ สิ่งนี้ผู้นำมักทำกันเป็นนิจ คือ การรวบรวมหลักฐานข้อมูลชักจูงให้ประชาชนเชื่อว่าข้อเสนอของผู้นำถูกต้องชอบธรรมเหมาะสมที่สุด อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเหล่านั้นประชาชนจำเป็นต้องพูดคุยถกเถียงแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครมีประสบการณ์เหมือนกันในเรื่องเดียวกันต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมองและการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

4. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่เป็นประชาสังคม มิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำเช่นนี้จะทำ

หน้าที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้คนที่เข้ามามีส่วนร่วมและริเริ่มสร้างสรรค์ และไม่ผูกขาดความคิดหรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชนจะเต็มไปด้วยภาวะการนำจากผู้คนหลากหลายที่มีความสามารถต่างๆ กัน มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชนอย่างเชื่อมโยง พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือ ไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอยปกป้องฐานะของตนเอง รวมทั้งควบคุมการกระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด หากแต่จะเป็นผู้นำที่ฝึกตนเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่นและร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน การเข้าร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับสาธารณะในเวทีประชาคม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมแก้ปัญหาของชุมชน จะทำให้ประชาชนจำนวนมากเกิดภาวะการนำภายในตนเอง กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายในชุมชน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน ชุมชนที่เป็นประชาสังคม มักจะไม่พึ่งพาสถาบันของรัฐอย่างเดียว ตรงข้ามกับชุมชนที่ไม่เข้มแข็งที่มักจะพึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมีภาระรับผิดชอบชุมชนทุกด้านจนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้หมด นำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด ในประชาสังคมความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นในรูปองค์กรหรือเครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวระนาบ ในชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคมความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสถาบันทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือแบบอุปถัมภ์ ข้อมูลที่ไหลตามช่องทางความสัมพันธ์ในแนวตั้งมักเชื่อถือได้น้อย ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟียและเศรษฐกิจการเมืองล้าหลัง

สำหรับลักษณะประชาสังคม อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสาทสกุล (2540) ให้ความเห็นต่อภาคประชาสังคมว่าเป็นความร่วมมือและรับผิดชอบต่อสาธารณะ โดยมีแรงจูงใจจากความรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะพลเมือง (The Citizen) มีการพัฒนามาบนพื้นฐานความสมัครใจ (อาสาสมัคร) และปฏิบัติการภายใต้เป้าหมายคุณภาพชีวิตที่ดีแสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่าย พร้อมทั้งจะตรวจสอบภาคราชการและภาครัฐกิจ (ภาคทุนที่เอารัดเอาเปรียบ) ดังนั้น ความ เป็นประชาสังคมจึงมีลักษณะที่สำคัญ คือ (1) มีความเป็นอาสาสมัคร (Voluntary Orientation) (2) กิจกรรมที่ทำนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสาธารณะเป็นที่ตั้ง (Pursue for Public Good) และ (3) ดำเนินไปด้วยความโปร่งใส (Accountability) เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง (Commit to Openness) และแต่ละกลุ่มองค์กรมีความเป็นอิสระทั้งในการคิด และการทำกิจกรรม (Autonomous) มีได้อยู่ในอาณัติหรือการควบคุมของรัฐหรือทุนแต่ประการใด

1. ความเป็นชุมชนที่แท้ (True Community)

ความเป็นชุมชนอันเป็นลักษณะของประชาคมนั้น อาจเกิดขึ้นได้ด้วยวิกฤตการณ์ (Community by Crisis) ซึ่งสังคมถูกกดดันอย่างถึงที่สุด จึงทำให้ผู้คนหันหน้าเข้าหากันเพื่อเผชิญกับปัญหา แต่ความเป็นชุมชนก็อาจเกิดขึ้นได้ด้วยความตั้งใจ ความปรารถนาร่วมกันของคนในสังคม (Community by Design) ด้วยเช่นกัน ว่าต้องการให้ชุมชนของตนเป็นเช่นไร โดย

ความเป็นชุมชนที่ (Civic Consciousness) นั้น ย่อมดำเนินไปบนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มีความต่อเนื่อง รู้จักใจกว้างยอมรับความแตกต่างหลากหลายซึ่งเป็นคุณค่าหลักของระบอบประชาธิปไตย ความเป็นชุมชนดังกล่าวย่อมแตกต่างจากการสร้างภาพลวงให้หลงนึกว่า เราเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ดังเช่นกิจกรรมที่เราสร้างสรรค์ขึ้นและมีผู้คนเข้าร่วมมากมาย แต่นั่นก็อาจเป็นแค่เพียงการ เฮโลสภาวะ หากเราไม่สามารถสร้างความรู้ ความเข้าใจ

2.จิตวิญญาณ ตื่นรู้และรับผิดชอบ (Strong Spirit, Active Citizen & Responsibility)

ภายใต้กรอบความคิดเดิมนั้น ผู้คนพลเมืองมักถูกทำให้เข้าใจว่า เรื่องของบ้านเมืองหรือการเมืองเป็นเพียงเรื่องของนักการเมืองและรัฐบาลเท่านั้น แถมยังเป็นตัวปิดกั้นมุมมองต่อความเป็นสาธารณะที่เน้นสำนึกหน้าที่พลเมือง (Sense of Civic Duty) และเป็นผู้มีบทบาทแข่งขันทางการเมืองเหลือไว้เพียงบทบาทของการเกาะรั้วดู คนเชียร์มวย หรือผู้ชมที่คอยไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเท่านั้น หากแต่ในประชาสังคมการเมืองได้ถูกให้ความหมายใหม่ หรือที่เรียกว่าการเมืองภาคประชาชน (Public Politics) อันเป็นการเมืองในแบบที่พลเมืองเข้าไปแสดงบทบาทได้อย่างแข็งขันในการกำหนดอนาคตของตนเอง ซึ่งการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้ ตัดสินใจ และร่วมลงมือปฏิบัติของสาธารณะ และสาธารณะนี้เองเป็นเสียงหรือพลังทางการเมือง (Political Force) ที่แท้จริง การเมืองในความหมายใหม่นี้มีความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เป็นปัญหาความขัดแย้งและมักมีความเห็นอย่างสุดโต่ง ซึ่งการให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการใช้สติปัญญาและเหตุผลนับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของและการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ โดยปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการยกระดับให้กลายเป็นประเด็นของสาธารณะ ซึ่งมีไม่เพียงต้องการทำความเข้าใจร่วมกันของทุกฝ่ายอย่างสร้างสรรค์ (Public Dialogue) แต่ยังรวมถึงการตัดสินใจทางเลือกที่ดีที่สุดร่วมกันจากการไตร่ตรองอย่างรอบด้าน (Public Deliberation) และเติมพร้อมไปด้วยความรับผิดชอบต่อร่วมกันในผลของการกระทำ (Public Responsibility)

3. มิใช่เพียงแนวคิดตะวันตกแต่มีรากฐานภูมิปัญญาตะวันออก

แนวคิดเรื่องประชาสังคมในบริบทใหม่นี้ อาจกล่าวได้ว่ามีความเชื่อมโยงกับกระแสความเคลื่อนไหวในระดับสากลโดยพบว่า กระแสประชาสังคมในสังคมตะวันตกมีความเคลื่อนไหวและเติบโตอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน สาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมและบริโภคนิยมที่ส่งผลให้เกิดความเป็นปัจเจกชนอย่างสูง (Individualism) สภาพความเป็นอยู่แบบตัวใครตัวมันได้กลับกลายมาเป็นการกระตุ้นให้เกิดกระแสเรียกร้องความเป็นชุมชน กลับมาอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม แนวคิดและหนทางสร้างสรรค์ประชาสังคมที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองเราก็คงจะต้องเป็นการเรียนรู้อย่างผสมผสาน สอดคล้องกับบริบทหรือเงื่อนไขของสังคมไทยเอง ดังนั้น

ภารกิจสำคัญ ก็คือการเรียนรู้และทำความเข้าใจจากฐานแห่งภูมิปัญญาตะวันออกหรือภูมิปัญญาแบบไทยๆ ที่มีพุทธศาสนาเป็นแก่นแกนฝังรากอยู่ ไม่ว่าจะเป็นข้อเด่นหรือข้อด้อยก็ตามโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบคุณค่าและรากฐานแห่งสังคมที่ดีงาม อาทิ ระบบความสุข การพึ่งตัวเอง ความเอื้ออาทร สมานฉันท์ และการให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในรากเหง้าทางวัฒนธรรมไทย เช่นที่เรา ยังพบในวิถีความเป็นอยู่และภูมิปัญญาอันหลากหลายจากท้องถิ่นต่างๆ นับเป็นสิ่งที่น่าจะต้องนำมาเชื่อมต่อเป็นพลังแห่งขบวนการประชาสังคมที่มีความหวัง

4. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure)

โครงสร้างพื้นฐานและสาธารณะ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาสังคม ส่วนใหญ่จะหมายถึง เครือข่ายกลุ่ม องค์กรประชาสังคมที่เชื่อมโยงกันด้วยช่องทางการติดต่อสื่อสารต่างๆ บนพื้นที่สาธารณะ (Public Space) และรวมถึงการจัดการกระบวนการ โอกาสที่เปิดให้ผู้อื่นมาพบปะพูดคุย ทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นสภาพวิถีชีวิต กิจกรรมแบบไม่เป็นทางการ อาทิ เวทีในรูปแบบต่างๆ สภาภาค งานเทศกาล การแข่งขันกีฬาของชุมชน เป็นต้น โดยลักษณะของการสัมพันธ์ดังกล่าวจะต้องมีนัยของการมีส่วนร่วมหรือเป็นการแสดงออกที่มีมิติของสาธารณะ กล่าวคือ การสร้างให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในการเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ ตัดสินใจ และร่วมลงมือในการแก้ปัญหาของชุมชนหรือสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ และทั้งเปิดโอกาสให้กับคนทั่วไป ที่สนใจในเรื่องเดียวกันเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ดังนั้น การสำรวจพื้นที่สาธารณะจึงเป็นความสำคัญที่น่าจะต้องคำนึงถึงในระยะเริ่มต้นของการสร้างสรรค์ประชาสังคม กลุ่ม องค์กรประชาสังคมต่างๆ ซึ่งก่อตัวขึ้นในระยะแรกอาจเป็นเพียงกลุ่มในลักษณะเฉพาะกิจ (Ad Hoc Associations) ต่อมาจึงค่อยๆ หาหนทางที่จะพาผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น รวมทั้งมีการพัฒนารูปแบบ การจัดการองค์กรให้มีความยั่งยืนมากขึ้น นอกจากนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาผู้นำในการประสานงานหรือเป็นองค์กรเครือข่ายระหว่างกลุ่ม องค์กรประชาสังคมที่เป็นพันธมิตร ทั้งในแง่ของการส่งเสริมให้มีการพูดคุยปัญหาหารือในระดับที่กว้างขวางขึ้น การพัฒนานักประชาสังคม หรือ Civic Leader การเสริมสร้างเครือข่ายและช่องทางการสื่อสารแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ตลอดจนการแบ่งปันทรัพยากรที่จำเป็น เป็นต้น

5. การสื่อสาร (Communication)

ระบบการสื่อสารนับว่ามีความสำคัญยิ่ง ในการแพร่ขยายความรู้และยกระดับสำนึกสาธารณะให้เกิดการตื่นรู้ตระหนักรู้ถึงภาระหน้าที่รับผิดชอบต่อส่วนรวมร่วมกัน โดยเฉพาะการทำให้ประเด็นปัญหาของชุมชน ยกกระดับขึ้นมาสู่เวทีสาธารณะ แต่ปัญหาที่ผ่านมาก็คือ สื่อระดับท้องถิ่นที่เป็นผู้ถ่ายทอดและสื่อสารเรื่องราวที่ใกล้ตัวในระดับพื้นที่หรือภูมิภาคอันมีบทบาทสูงต่อกระบวนการประชาสังคมยังถูกละเลยอยู่มากในประเด็นนี้ หากมองในบริบทของสังคมไทยและความหมายของการสื่อในฐานะเครื่องมือเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Communication for Social Change) แล้วเราจะพบเห็นศักยภาพของการใช้สื่อพื้นบ้านและสื่อ

ทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย นอกเหนือจากสื่อทางวิทยุ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น อาทิ หนังสือตลก ลิเก หมอลำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้ก็ยังเป็นสิ่งที่ท้าทายขบวนการสร้างสรรค์ประชาสังคมว่าจะพัฒนาและใช้สื่อต่างๆ เป็นช่องทางแห่งการสื่อสารของพลเมืองที่มีชีวิตชีวาหรือการสื่อสารในประเด็นสาธารณะที่กว้างขวางขึ้นได้อย่างไร

6. วาทกรรมว่าด้วยประเด็นสาธารณะ (Public Discourse)

ด้วยความแตกต่างหลากหลายของบรรดาแนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคม ยังคงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาทบทวนกันต่อไปในฐานะที่เป็นวาทกรรม (Discourse) ซึ่งเป็นเรื่องของการกำหนดเอกลักษณ์หรือสร้างความหมายให้กับประชาสังคม อันมีลักษณะไม่ตายตัว หรือหยุดนิ่งเพื่อเปิดประเด็นในการสนทนาและมุมมองใหม่ๆ สำหรับแนวทางในการพัฒนาสังคมให้กว้างไกลออกไปและช่วยชี้ให้เห็นว่า ประชาสังคมมิใช่เรื่องแคบๆ โดยตัวของมันเองก็เป็นเวทีใหม่สำหรับการต่อสู้ในสังคมที่หลากหลายและรอบด้าน เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมายที่หลากหลายและการดำรงอยู่ของประชาสังคมในรูปของวาทกรรม ซึ่งช่วยให้เกิดมุมมองที่อาจแตกต่างไปจากที่เคยดำรงอยู่ อันจะเป็นพื้นฐานของการขบคิดและนำไปสู่การพัฒนาวาทกรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสังคมที่วิพากษ์และท้าทายต่อไป (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540, หน้า 17)

7. ต้องสร้างองค์ความรู้คู่การปฏิบัติ (Interactive Learning Through Action)

การสร้างความรู้คู่การปฏิบัติย่อมเป็นแนวทางที่จะช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมมีความมั่นใจพอที่จะเผชิญกับความท้าทายในรูปแบบต่างๆ ภายใต้ปัจจัยทางการเมืองวัฒนธรรม สภาพเศรษฐกิจสังคม ที่มีอิทธิพลต่อขบวนการประชาสังคมอยู่ไม่น้อย ขณะเดียวกัน การทำงานทางสังคมก็ต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ๆ ความรู้อันหลากหลายไม่หยุดนิ่ง การแสวงหาหรือสร้างองค์ความรู้จำเป็นต้องดำเนินไปควบคู่กับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเราจำเป็นต้องตั้งคำถาม ทำความเข้าใจสังคมอยู่เรื่อยๆ ว่าสังคมข้างหน้าจะเป็นอย่างไร เพื่อจะปรับตัวได้ทัน และเป็นฝ่ายรุกไปข้างหน้ามากกว่าจะเป็นฝ่ายโต้ตอบกับสถานการณ์เฉพาะหน้า (Re - Actionists) หรือเมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นแล้วค่อยมีปฏิกิริยาต่อมัน

2.1.6 แนวคิดทุนทางสังคม

ประเวศ วะสี (2541) ให้ความหมายว่า ทุนทางสังคม หมายถึงความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม การมีการศึกษาดี การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบ ต่อส่วนรวม การมีประสิทธิภาพในการทำงานการมีการเมืองและระบบราชการที่ดี

องค์ประกอบของทุนทางสังคม

1. ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพนอบ น้อมต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ปกป้องธรรมชาติที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ความสมถะสันโดษ ที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา จิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสรรค์สร้างและสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้านการจัดการทรัพยากรศิลปหัตถกรรม การอยู่อาศัย เป็นต้น ภูมิปัญญาของชุมชนมีแง่มุมรายละเอียดที่น่าสนใจ เช่น ความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง (living knowledge) และใช้ญาณวิทยา (Epistemology) ที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เช่น การใช้ญาณทัศน์เพื่อเข้าถึงสัจธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ประสบการณ์การผ่านร้อนผ่านหนาวของชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบก็ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมเช่นกัน

3. ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพอันได้แก่ ผู้อาวุโส พระหมอฟันบ้าน ผู้นำเกษตร เป็นต้น ซึ่งจากกรณีตัวอย่างชุมชนที่มีความเข้มแข็งหลายที่ ปราชญ์ชาวบ้านจะมีบทบาทอย่างมากในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนดังกล่าว

4. โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น ระบบครอบครัวเครือญาติ สถาบันอาวุโส ระบบการเอาเมื่อเอาแรงกันในทุกภาค หรือการผูกเกลอผูกเสี่ยวกันในภาคอีสาน และภาคใต้ เป็นต้น

5. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิในการดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน สิทธิชุมชนดังกล่าวจึงเป็นตัวควบคุมมิให้สมาชิกในชุมชนใช้ทรัพยากรโดยเสรีโดยขาดการรับผิดชอบต่อส่วนรวม ขณะที่ตะวันตกจะเน้นสิทธิปัจเจกอย่างสุดขีด ซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่รับผิดชอบต่อสังคมอยู่มาก

6. สถาบันชุมชน ได้แก่ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึงองค์การชุมชนที่ควบคุมดูแลให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่า และระบบคิดที่เป็นอยู่

7. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเทศไทยนอกจากจะมีความหลากหลายทางชีวภาพแล้วยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิธีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศน์และเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจ การเมือง อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดประสบการณ์ ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม

8. กลุ่ม/องค์กร ที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการ ที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่างๆ องค์กรชุมชนเหล่านี้ เป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในการพัฒนากระบวนการของการพัฒนา เป็นเครื่องมือขยายฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนในทุกด้าน ศาสตราจารย์ นพ.ประเวศ วะสี สรุปไว้ว่าองค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนคือหัวใจการพัฒนาแบบยั่งยืน

2.1.7 ชุมชนเข้มแข็ง

ชุมชนเข้มแข็ง คือ ชุมชนที่มีศักยภาพ มีความรัก ความสามัคคี จงรักภักดีต่อชุมชน ทุกคนใฝ่เรียนรู้ มุ่งพัฒนาตนเองให้มีพลังความคิด พลังสติปัญญา เพื่อการพึ่งตนเองได้ในทุกด้าน รู้จักวางแผนจัดการทรัพยากร แก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชนได้ด้วยตนเอง ทุกคนมุ่งหวังประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ชุมชนมีเสถียรภาพ มีสันติสุข เพราะในชุมชนมีคุณธรรมนำชีวิต

ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง มีดังนี้ (ทวิศักดิ์ นพเกษร, 2541)

1. เป็นชุมชนเรียนรู้ (Learning Organization) คือ เป็นชุมชนที่ตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้บางด้านที่จำเป็น เช่น ด้านอาชีพ ด้านการเมืองการปกครอง ให้กับชุมชนอย่างครอบคลุม และลึก การเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การลงมือทำการร่วมมือทำเป็นกลุ่ม เป็นความรู้จริง ผลการเรียนรู้จะเป็นพลังปัญญา พัฒนาชุมชนของตนเองได้

2. เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตนเอง (Common Management) คือ สามารถดำเนินการในสิ่งเหล่านี้ได้

- การวางแผน (Planning)

- การจัดองค์การการจัดการ (Organizing) คือ การเตรียมการเพื่อการดำเนินการตามแผนข้อแรกเตรียมคน เตรียมวัตถุ เตรียมเงิน ฯลฯ

- ลงมือดำเนินการตามแผน (Implementing) คือ การเอาแผนเอาโครงการมาวางแล้วปฏิบัติตามขั้นตอนจนกว่าจะเสร็จงาน

- การประเมินผล (Evaluating) สิ่งที่ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการดำเนินงานตามแผน คือ การกำกับงาน (monitoring) เพื่อให้แน่ใจว่า งานเริ่มดำเนินการตามเป้าหมายหรือมีปัญหาอย่างไรบ้าง ควรแก้ไขอย่างไร และเมื่องานสำเร็จแล้วควรมีการประเมินผลงานอีกครั้ง

3. เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) ซึ่งการมีจิตวิญญาณนี้ อาจแสดงได้หลายอย่าง เช่น การมีสมาชิกที่มีความผูกพันภักดีกับชุมชน รู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน มีผลประโยชน์ในปัจจุบันหรือในอนาคตตรึงกันกับชุมชนหลายๆ สิ่งนี้ทำให้ชุมชนมีชีวิตจิตใจ พร้อมที่จะเจริญเติบโตหรือเสื่อมสลายตามสภาพสิ่งแวดล้อมและร่างกาย

4. เป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) คือ คนในชุมชนมีความสันติสุข มีคุณธรรม มีคุณภาพสันติภาพเป็นผลของหลายเหตุ เช่น คนในชุมชนมีความสุข มีความสมดุลในด้านเศรษฐกิจสังคม การเมือง ปรองดองรู้จักสามัคคี รู้จักการจัดการชุมชน มีผู้นำ คือ มีพลังในการวางแผนเพื่อชุมชน

ทวิศักดิ์ นพเกษร (2541) กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วย

(1) อุดมการณ์และวิสัยทัศน์ร่วม หมายถึง รากฐานทางวัฒนธรรมอันเป็นทุนทางสังคมดั้งเดิมของชุมชนและอุดมการณ์ร่วม จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญช่วยยึดเหนี่ยวคนในชุมชนและความเป็นชุมชน นอกจากนี้ การมีวิสัยทัศน์โดยเฉพาะวิสัยทัศน์ในการพัฒนาไปสู่เป้าหมายคุณภาพชีวิตที่ดีหรือค่านิยมสุภาพดีจะเป็นแรงจูงใจที่ทำให้ทุกคนเกิดจิตสำนึกและร่วมในกิจกรรมการพัฒนาอีกทั้งการเชื่อมั่นในศักยภาพของคนในชุมชน การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทั้งตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ทำให้เกิดความสุขในการกระทำ เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเกิดอำนาจที่เป็นอำนาจสาธารณะเป็นของคนและเป็นของชุมชน

(2) การจัดองค์กรและการบริการจัดการ คือ ความเข้มแข็งของชุมชนส่วนหนึ่งสะท้อนภาพโดยความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งประเด็นสำคัญของความเข้มแข็งนี้ คือ

- การจัดองค์กรที่ก่อให้เกิดกิจกรรมและความร่วมมือ ซึ่งหมายถึง รูปแบบการจัดองค์กรที่เหมาะสม มีการแบ่งบทบาทหน้าที่และประสานเครือข่ายเพื่อการกระจายภาระงานพัฒนาไปสู่กลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายหรือกิจกรรมที่กระทำร่วมกัน

- มีการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดี โดยสามารถระดมทรัพยากรทั้ง คน วัสดุ อุปกรณ์ และเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

- กระบวนการแผนมีประสิทธิภาพ เกิดการมีส่วนร่วมจากชุมชนหรือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยนัยของกระบวนการแผนนี้เริ่มตั้งแต่ การเลือกใช้ข้อมูลที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชนและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) อันหมายถึงความสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร นำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้อง การส่งเสริมความร่วมมือของสาธารณชนในการร่วมปฏิบัติ ร่วมกำหนดนิยามหรือกฎเกณฑ์ในความสำเร็จและการติดตามตรวจสอบ ประเมินผล

(3) การมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง เป็นภาพของควมมีชีวิตชีวาของชุมชนและแสดงถึงการขยายกิจกรรมหรือเครือข่ายสมาชิก รวมทั้งความสามารถให้เข้าร่วมอย่างหลากหลายมากขึ้น ทั้งกิจกรรม กลุ่มคน และองค์กร นอกจากนี้ ยังแสดงถึงการสร้างสรรค์นวัตกรรมหรือกิจกรรมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งถือเป็นกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์แก่อนุชนหรือคนรุ่นถัดไปในการรับช่วงต่อภาระงานของชุมชน

(4) ทุน หมายถึง ทุนที่เป็นต้นทุนในเชิงกายภาพ เช่น ทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะผู้นำด้านต่างๆ ที่มีอยู่และมีความหลากหลายในชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตลอดจนบุคคลผู้ที่มีศักยภาพและมีสำนึกความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในฐานะความเป็นพลเมือง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และพร้อมที่จะลงมือกระทำ หรือทุนที่เป็นตัวเงิน วัสดุ

อุปกรณ์ สถานที่ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทุนที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม อันเป็นภูมิปัญญา พื้นบ้านที่เป็นประสบการณ์ การเรียนรู้ สุวิถีการปฏิบัติและร้อยรัดผู้คนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่าง ศานติสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดี

(5) เครือข่ายความร่วมมือหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ทุนเพื่อน ซึ่งเครือข่ายความร่วมมือนี้จะทำให้มีความหลากหลายทั้งกิจกรรมและองค์กร หรือกลุ่มคนที่เข้าร่วมพัฒนา เครือข่ายความร่วมมือที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชนนี้จะก่อให้เกิดอำนาจต่อรองและการพัฒนากิจกรรม สาธารณะร่วมกัน ภายใต้กิจกรรมสาธารณะดังกล่าว จะทำให้มีการติดต่อสื่อสาร มีการเข้าถึง ข้อมูลข่าวสารที่เป็นสาธารณะมากขึ้น มีการประมวลผลความคิด การตัดสินใจ และนิยาม สถานการณ์ปัญหา หรือกำหนดกฎเกณฑ์การพัฒนาร่วมกัน อีกทั้งมีการพบปะและสนทนากับคน แปลกหน้า เพื่อดึงเอาประสบการณ์ แนวร่วม และทรัพยากรเพื่อประสานผลประโยชน์แก่ชุมชน เครือข่ายความร่วมมือนี้จะส่งเสริมให้ชุมชนเป็น ชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และเกิดจิตสำนึกร่วมในความเป็นชุมชน ท้องถิ่น และสำนึกสาธารณะเพื่อสังคมโดยรวม

(6) สิทธิและอำนาจต่อรองทางการเมือง คือ อำนาจที่เกิดขึ้นจากความเป็น ชุมชนเป็นอำนาจสาธารณะที่ก่อให้เกิดสิทธิตามมา เช่น สิทธิในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น สิทธิ ในการกำหนดยุทธศาสตร์และกระจายผลประโยชน์ทางการพัฒนาอย่างเป็นธรรมแก่ประชาชนคน ในชุมชน นอกจากนี้อำนาจสาธารณะที่มีอยู่ทั้งในตัวบุคคลและชุมชนนี้จะเป็นกลไกสำคัญในการ ควบคุมกลไกตลาด การเงิน กฎหมาย การปกป้อง คุ่มครองสิทธิประโยชน์ของประชาชน

(7) เกิดการยอมรับจากสังคมภายนอก ซึ่งแสดงถึงสถานภาพหรือศักยภาพของ ชุมชนจนเป็นที่ยอมรับจากภายนอก และสิ่งนี้จะเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในขีด ความสามารถและศักยภาพของชุมชนมากขึ้นและบอกได้ว่า ประชาคมหรือความเป็นชุมชนที่มี สำนึกแห่งการพัฒนาเพื่อส่วนรวม คือคำตอบของการพัฒนา ความเป็นชุมชนเหล่านี้ก่อให้เกิดการ แลกเปลี่ยนและถ่ายทอดเทคโนโลยีซึ่งกันและกันเป็นเครือข่ายทางสังคมหรือการพัฒนาในระดับ ภูมิภาคมากขึ้น

กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง

ในการนำเสนอกระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ได้ยึดแนวคิดหลักการ สำคัญที่ได้นำเสนอไปแล้วในเบื้องต้น โดยกระบวนการนี้มีเป้าหมายที่สำคัญคือ (ทวิศักดิ์ นพเกษร, 2541)

1) ชุมชนเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่มีระบบการศึกษา สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม การจัดสรรทรัพยากร ระบบสวัสดิการและกฎหมายมาจากชุมชนเป็นของชุมชน

2) ความเข้มแข็งของชุมชนและกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา จะช่วยให้เกิดการ สร้างและจัดระเบียบของชุมชนที่การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และระบบทุนของชุมชนให้พึ่งตนเองได้และยั่งยืน

3) นำไปสู่โครงสร้างทางการเมืองและระบบการจัดสรรทรัพยากรที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นระบบตัวแทนท้องถิ่น ระบบการวางแผนพัฒนาท้องถิ่น ระบบการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การจัดสรรภาษีและงบประมาณ เป็นต้น

4) ระบบความร่วมมือและความเป็นประชาคม ประชาสังคมจะทำให้สังคมโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างคุณภาพทางการพัฒนา

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอาจกระทำได้โดยอาศัยกระบวนการที่สำคัญใน 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 : การเตรียมคนหรือการพัฒนาทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลในชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา องค์กรชุมชนจะเข้มแข็งไม่ได้ หากผู้นำในชุมชนและประชาชนขาดจิตสำนึก ขาดความรู้ความเข้าใจในการกำหนดประเด็นปัญหา การพัฒนาทางเลือก เพื่อดำเนินกิจกรรมการบริหารจัดการ การจัดกระบวนการถ่ายทอดความรู้และขาดการพัฒนาวิสัยทัศน์ การพัฒนาทรัพยากรบุคคล หรือ การเตรียมคน จึงเป็นปัจจัยหลักสำคัญในการสำเร็จของการพัฒนาในระดับชุมชน ซึ่งจากการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่า หากดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็จะทำให้โครงการที่ดำเนินการในชุมชนประสบความสำเร็จสูงโดยผู้นำหรือแกนนำที่ประสบความสำเร็จและมักจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มีลักษณะ ดังนี้

- 1) เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รู้ลึก รู้กว้าง รู้ไกล และนำเสนอทางเลือกในการพัฒนาได้
- 2) มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนแก้ไขทั้งในระยะสั้นระยะยาว คิดรอบด้าน และบูรณาการสู่การปฏิบัติได้
- 3) มีความสามารถในการจดจำ ใฝ่รู้ มีการจัดระบบการเรียนรู้ และแสวงหาความรู้ ที่ดี
- 4) มีความสามารถในด้านการบริหารจัดการและประสานงานกับผู้อื่น
- 5) เป็นผู้มีความตั้งใจจริงและแสดงความเสียสละเพื่อส่วนรวม
- 6) สามารถพูดชักจูงคนอื่นได้ นำเสนอทางเลือกและชี้วิสัยทัศน์ให้กับสังคมได้
- 7) มีความเข้าใจชีวิต เข้าใจโลก เข้าใจธรรม และเท่าทันที่ต่อสถานการณ์ภายนอกชุมชน
- 8) มีความสามารถในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ควบคุมตนเองและยอมรับการวิพากษ์วิจารณ์ด้วยในที่ เป็นธรรม
- 9) ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน
- 10) มีอุดมการณ์ เชื้อมั่น และยึดในหลักการ

ซึ่งในการจัดการเพื่อพัฒนาทรัพยากรบุคคล นอกจากจะสร้างบุคคลที่เป็นผู้นำ ชุมชนหรือองค์กรแล้ว เป้าหมายที่สำคัญอีกประการ คือ การสร้างบุคคลให้มีความรับผิดชอบและมี ส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมชุมชนอย่างต่อเนื่องโดยมีความต้องการ ตามแนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531) ได้แก่ (1) ให้ความรู้เพื่อการดำรงชีวิตและความรู้ ความชำนาญในการประกอบอาชีพ อันเป็นเครื่องมือในการทำมาหากินและความรู้เกี่ยวกับชุมชนทุกด้าน เช่น วัฒนธรรม ประเพณี โครงสร้าง สถาบัน องค์กรทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนอุดมการณ์และรูปแบบของการเมืองการปกครอง และ (2) มีค่านิยม คุณธรรม ความเชื่อ จิตสำนึก วัฒนธรรม แบบแผนความประพฤติประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานแห่งการมีพฤติกรรมอันส่งผลต่อความสัมพันธ์ที่ดีของบุคคลใน ชุมชนนอกจากนี้ ยังมีเป้าหมายอีกหลายประการ คือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537 หน้า 178 -179)

- 1) ทำอย่างไรจะพัฒนาคนให้พึ่งตนเอง มีความเสียหาย เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ตัว
- 2) พัฒนาคนให้มีวินัยในตนเอง มุ่งมั่นในการทำงาน
- 3) ต้องพัฒนาคนให้ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ ประหยัด และอดทน
- 4) พัฒนาคนให้รู้จักคิด วิจาร์ณ และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
- 5) เพื่อต้องการพัฒนาคนให้มีขั้นตริธรรมต่อคำวิจารณ์ รู้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลหรือหมู่เหล่า
- 6) ต้องพัฒนาคนให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้จักยกย่องผู้อื่น
- 7) ต้องพัฒนาคนให้ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ โดยรู้จักเป็นผู้ให้ ผู้รับ ผู้นำ และผู้ตามที่ดี การพัฒนาทรัพยากรบุคคลในชุมชน หรือ คน คือ ศูนย์กลางของการพัฒนาจึงควรมีการ ดำเนินการดังนี้

ประการแรก การค้นหาทรัพยากรบุคคล ผู้มีความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ผู้แทนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ผู้นำ กลุ่มอาสาสมัคร หรือผู้มีความสนใจ กลุ่มคนจนหรือกลุ่มผู้ ประสบบัญญา ฯลฯ

ประการที่สอง เนื้อหาสาระที่จะถ่ายทอดหรือให้การศึกษาแก่บุคคลในชุมชนนั้น ต้องเป็นเนื้อหาสาระที่ครอบคลุมและผลักดันให้เป็นไปตามเป้าหมายข้างต้น ซึ่งอาจมีดังนี้

- (1) สภาพชุมชน ได้แก่ ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือชุมชน สภาพ ปัญหาของชุมชน และผลการพัฒนาจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อชุมชน
- (2) วิธีของชุมชน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันฉันท์พี่น้อง ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ วิธีการจัดการกับการขัดแย้งของชุมชน แนวคิดในการพึ่งพาตนเองของชุมชน เช่น ระบบการ ออมและทุน หลักเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรผสมผสานการอยู่พอดีกินดี สิ่งแวดล้อม และการ

ดำรงชีวิตให้มีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดี ระบบการจัดการทรัพยากร และกระบวนการตัดสินใจในการมองโลกหรือการดำรงชีวิต เป็นต้น

(3) ความรู้ความเชี่ยวชาญด้านอาชีพเพื่อการดำรงชีพ อาชีพที่มีอยู่ในชุมชนกับความสามารถเลี้ยงชีพอย่างปกติสุข รวมทั้งวิธีการและความสามารถในการแสวงหาความรู้ การประสานทรัพยากร และการพัฒนาทุน

(4) ความรู้เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต เพื่อให้มีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดี : วิธีในการดูแลสุขภาพของตนเอง การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การจัดและเข้ารับการบริการ สาธารณสุข การเตรียมความพร้อมเมื่อยามมีความจำเป็นเข้ารับการบริการสุขภาพ กระบวนการถ่ายทอดความรู้รวมทั้งการพัฒนาระดับความสามารถในการพึ่งตนเอง

(5) ส่งเสริมอุดมการณ์และวัฒนธรรมชุมชน เพื่อให้การอยู่ร่วมกันของชุมชนมีพลังผลักดันที่ดีจากการมีสำนึกความรู้สึเกื้ออาทรต่อผู้อื่นและผูกพันต่อชุมชน ความเป็นชุมชนเป็นอุดมการณ์พื้นฐานที่ทำให้ชุมชนสามารถรวมตัวกันเป็นกระบวนการได้ เป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนร่วมกันต่อสู้กับปัญหาหรืออุปสรรคของชุมชน และแต่ละชุมชนก็มีทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งทำหน้าที่ยังรักษาศีลธรรม ความสงบเรียบร้อย และทรัพยากรธรรมชาติอยู่แล้ว นอกจากนี้ ค่านิยมที่ดีที่มีอยู่ก็เป็นรากฐานของการประพฤติเพื่อความดีงาม

ประการที่สาม คือ วิธีการถ่ายทอดความรู้ การถ่ายทอดความรู้ของคนในแต่ละชุมชนนั้น เป็นวิธีการที่แปรผันไปตามบทบาทขององค์กรทางสังคมซึ่งสาระสำคัญของการถ่ายทอดอาจกล่าวได้ดังนี้

(1) การถ่ายทอดความรู้ อุดมการณ์วัฒนธรรม โดยระบบการศึกษาจะต้องให้ความสำคัญจากการใช้ชุมชนเป็นฐานของการเรียนรู้อย่างจริงจัง เพื่อให้ประชาชนเข้าใจรากเหง้าของตนเอง เข้าใจประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ปรัชญา ความเชื่อ ให้สามารถประยุกต์เอาความรู้สู่คุณภาพชีวิตที่ดี ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้จึงต้องให้ความสำคัญเรื่องกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยส่วนใหญ่การถ่ายทอดอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมจะกระทำผ่านพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน ทั้งพิธีกรรมทางศาสนา พิธีแต่งงาน พิธีสู่ขวัญ พิธีงานศพ การละเล่น ฯลฯ ซึ่งฝังรากอยู่กับชุมชนมานานเป็นกระบวนการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการยอมรับและศรัทธาแต่เดิมอยู่แล้ว ซึ่งชุมชนจะมีกลไกเพื่อถ่ายทอดและเน้นย้ำอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงควรส่งเสริมให้ชนทุกรุ่น ไม่ว่าจะเป็นผู้อาวุโสในชุมชน บทบาทชายหญิง เด็กและเยาวชนให้เข้ามาเรียนรู้และร่วมในพิธีกรรมต่างๆ ที่สำคัญในชุมชน

(2) การถ่ายทอดทักษะทางสังคม ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรม มีเครือข่ายเชื่อมโยง ทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม กลุ่มเหล่านี้คือ องค์กรทางสังคมที่มีระบบการจัดองค์กรและการบริหารจัดการเพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม กระบวนการนี้จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะมีการปฏิบัติและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยต้อง

ส่งเสริมให้กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ขยายกิจกรรม หรือส่งเสริมให้คนเข้าร่วมกลุ่มมากขึ้น และขยายเป้าหมายจากกลุ่มไปเป็นเพื่อประโยชน์ของสาธารณชน

(3) การถ่ายทอดความรู้ความเชี่ยวชาญด้านอาชีพ ซึ่งมีวิธีการเรียนรู้โดยการฝึกฝน ถ่ายทอดปฏิบัติกันเองอยู่แล้วในชุมชน อันถือเป็นการถ่ายทอดหรือเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง (Learning by Doing) ซึ่งผู้ที่มีประสบการณ์หรือมีความชำนาญมากกว่าเป็นผู้ถ่ายทอดให้ นอกจากนี้ ชุมชนในปัจจุบันยังมีการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ อีสาน โรงเรียนชุมชนอีสานของพ่อผาย สร้อยสะพาน เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เครือข่ายแก้ปัญหาโรคเอดส์ สิ่งแวดล้อมและเครือข่ายอาชีพ เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อบริการ แลกเปลี่ยนความรู้ และสร้างอำนาจต่อรอง อีกทั้งอาจมีการแสวงหาความรู้ใหม่โดยกระบวนการเข้ารับการฝึกอบรม การฝึกประกอบอาชีพ เป็นต้น

(4) การถ่ายทอดความรู้ด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิต : สังคมไทยมีความโชคดีที่อยู่ในแหล่งของความหลากหลายของชีวภาพ ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่คนในชุมชนมีความรู้ดีเรื่องอาหารสมุนไพร อาหารส่งเสริมสุขภาพ ยาสมุนไพร และการรักษาตามศาสตร์พื้นบ้าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นความรู้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน นอกจากนี้กระบวนการทัศน์ในการดำรงชีวิต และการพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ก็เป็นส่วนหนึ่งของความสามารถในการพึ่งตนเอง ดังนั้น นักพัฒนาต้องทำความเข้าใจและประสานเพื่อให้เกิดความสอดคล้องและเข้ากับบริบทของชุมชน โดยจัดกระบวนการส่งเสริมหรือถ่ายทอดความรู้ที่ประยุกต์ใช้ทั้งเทคโนโลยีของชุมชนและเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้เหมาะสมตามสภาพความจำเป็น ประสบการณ์ในการเตรียมคนและจัดกระบวนการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 2 : การกำหนดประเด็นของปัญหาของชุมชนและการพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรมใครเป็นผู้กำหนดปัญหาและปัญหาใดที่ได้รับเลือกเป็นปัญหาของชุมชน

เป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง สถานการณ์ในการแก้ไขปัญหาโดยส่วนใหญ่ชุมชนมักถูกตัดโอกาสให้เป็นผู้กำหนดประเด็นปัญหาของชุมชนเนื่องจากการกำหนดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือผู้เกี่ยวข้องจากภายนอกชุมชน ปัญหาหลายปัญหาที่ตรงกันข้ามกับความจำเป็นและความต้องการของชุมชน ขณะที่ปัญหาสำคัญของชุมชนถูกตัดทิ้งไป และกลายเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ชุมชนไม่เข้ามามีส่วนรวมอย่างจริงจังในกระบวนการพัฒนาการกำหนดประเด็นปัญหาภายใต้การมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ขบคิดปัญหา ซึ่งไม่เพียงแต่ปัญหาที่เป็นแฉงม อันเป็นผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการกระจายผลประโยชน์ไปยังบุคคลอื่นที่อยู่ในชุมชน เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเกิดความรู้สึกในความรับผิดชอบต่อปัญหาและการพัฒนาร่วมกัน การกำหนดและวางกรอบประเด็นปัญหาโดยชุมชน เป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงไปกับการพัฒนาทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา ทั้งนี้เพราะการพัฒนาทางเลือกร่วมกันย่อมนำไปสู่การดำเนิน

กิจกรรมร่วมกัน แต่การที่จะทำให้ทั้งสองกิจกรรมเป็นไปโดยปราศจากความขัดแย้งนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ดังนั้น จึงต้องมีการดำเนินการโดยผ่านกระบวนการที่สำคัญ คือ

1. กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน มีขั้นตอนสำคัญในกระบวนการนี้

- จะทำอย่างไรให้ครอบครัว ผู้นำชุมชน กลุ่มต่างๆ มีส่วนร่วมในการนำเสนอปัญหาของตนเองและพิจารณาปัญหาของผู้อื่นร่วมกันทั้งชุมชน โดยอาจจำเป็นต้องพัฒนาช่องทางให้การให้ข่าวสาร เช่น แบบสำรวจ (แบบสำรวจ จปฐ. อาชีพ การสังคมสงเคราะห์ แบบสำรวจครอบครัวสุขภาพดี การพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน แบบสำรวจสถานะ สุขภาพ เป็นต้น) การสนทนา การให้แสดงออกถึงปัญหาและความต้องการผ่านระบบการปรึกษาหารือ การให้บริการ หรือการพัฒนาที่มีอยู่ ฯลฯ ซึ่งจะต้องร่วมกันพัฒนาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงของสภาพปัญหาความจำเป็นเร่งด่วนในการพัฒนา

- ศึกษาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ด้วยการให้ความรู้หลากหลายในด้านต่างๆ ความหลากหลายของทรัพยากรบุคคล : ศึกษากลุ่มประชากรที่มีความสนใจร่วมกัน กลุ่มที่มีสำนึกรักและท้องถิ่นและอยากให้เข้าร่วมแก้ไขปัญหาพัฒนาท้องถิ่น เพื่อค้นหาผู้ที่มีความคิดริเริ่ม ผู้ชักชวน ผู้มีความรักในท้องถิ่น ผู้มีความรู้ ผู้มีความสามารถในการประสานงานและจัดกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง และพิจารณาว่าศูนย์กลางการตัดสินใจของชุมชนอยู่ที่คนหรือกลุ่มใดหรืออยู่ที่ใคร

- ศึกษาลักษณะการทำงานของผู้นำและองค์กรรวมทั้งโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้าน ชุมชน

- ศึกษาให้รู้ว่าพื้นที่มีอะไรเด่น มีอะไรดี มีอะไรเก่ง และอะไรที่เป็นความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้

- ศึกษาภูมิหลัง ภูมิรู้ ภูมิธรรม วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น

- ศึกษาสภาพทางภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน

- ศึกษาวิถีชีวิตและโครงสร้างพื้นฐานในการติดต่อสื่อสาร เช่น การติดต่อสื่อสารของคนในชุมชน สถานที่ในการพบปะพูดคุยกับบุคคลภายนอก วิธีการดำรงชีวิต พิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

- ศึกษาทุนที่เป็นทั้งเงิน วัสดุ อุปกรณ์ สถานที่ อาชีพ และทรัพยากรธรรมชาติ

- ศึกษาปัจจัยที่เอื้ออำนวยหรือสนับสนุนให้เกิดการพัฒนา ฯลฯ

ทั้งนี้ เพื่อให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้าใจตนเอง กล่าวคือ รู้เขา รู้เรา รู้เท่า รู้ทัน รู้กัน รู้แก่ นั่นคือความสามารถมองเห็นและวิเคราะห์ได้ถึงสาเหตุหลัก สาเหตุรอง สามารถจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ทราบศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง อันจะนำไปสู่การส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วมต่อไป

2. การพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรม โดยนอกจากการมีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นปัญหาและการพัฒนาแล้ว กระบวนการเพื่อสร้างทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมให้กับชุมชน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในขั้นดำเนินการและการวางแผนปฏิบัติ ซึ่งการพัฒนาทางเลือกที่จำเป็นจะต้องส่งเสริมให้มี การนำข้อมูลจากการศึกษาวิเคราะห์ มาสู่การสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์ ภายใต้โอกาสที่เปิดให้ทุกคนได้นำเสนอทัศนะของตนเองต่อปัญหาและแนวทางแก้ไข ทั้งทัศนะที่เป็นข้อสนับสนุนหรือขัดแย้งภายใต้การให้เกียรติในฐานะเป็นคนในชุมชนอย่างเท่าเทียมกันการสนทนาหรือการเสวนาอย่างพินิจพิเคราะห์ ถึงแม้จะจบลงด้วยการที่ทุกคนอาจไม่เห็นพ้องด้วยกันทุกเรื่อง แต่ก็เปิดโอกาสในการสร้างเป้าหมายและกำหนดแนวทางกว้างๆ ในการพัฒนาร่วมกัน ข้อที่สำคัญ คือ การได้ร่วมสนทนาทำให้ทุกคนหันหน้าเข้าหากันมากขึ้น ได้พูดคุยได้แลกเปลี่ยนทัศนะ ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน ภายใต้การดำเนินการ คือ

- พื้นฐานที่สุด คือ การพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราว (Ad Hoc Association) ซึ่งอาจพบปะในที่เสวนาของชุมชน เพื่อนบ้าน หรือในที่ประชุมสภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือพูดคุยในงานเทศกาลต่างๆ ในวัดหรือสถานที่อื่นๆ ซึ่งอาจเป็นการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการหรือมีเหตุการณ์ส่งเสริมทำให้เกิดการพูดคุย

- การรวมกลุ่มสนใจหรือรวมงานด้านใดด้านหนึ่ง เช่น งานด้านพัฒนาสุขภาพ เป็นต้น เพื่อเป็นองค์กรกระตุ้นแก่ชุมชนให้มีการสนทนาและมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าว

- โครงสร้างพื้นฐานระดับสูงสุด คือ การมี องค์กรร่วม หรือการจัดให้มีคณะทำงานที่สามารถเชื่อมสมาชิกหรือประชาชนเข้าหากันได้ (Umbrella organization) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะเหล่านี้จะเป็นช่องทางการสื่อสารสำหรับคนในชุมชนในเรื่องเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาชุมชน โดยเป็นการกระตุ้นและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้พูดคุยถึงปัญหา ความเป็นอยู่ ตั้งแต่เวทีเสวนาในขนาดเล็กไปจนถึงเวทีขนาดใหญ่หรือการจัดประชาพิจารณ์ขณะเดียวกันก็เป็น การเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้พบปะสมาคมกับกลุ่มผู้สนับสนุนซึ่งถือเป็นสมาชิกที่เข้ามาทำงานร่วมกับชุมชน การที่องค์กรชุมชนต่างๆ ได้มีการพูดคุยกันทั้งภายในองค์กร ระหว่างองค์กร จะทำให้เกิดการระดมสมองของผู้คนที่หลากหลายนอกจากจะจัดให้มีการสนทนาหรือเสวนาในชุมชนแล้ว การศึกษาข้อมูลจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ อาจจะใช้ผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนในชุมชน การจัดให้มีการฝึกอบรมหรือการศึกษาดูงานก็เป็นอีกหนทางหนึ่งในการพัฒนา เพื่อสร้างทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมแก่ชุมชนในการพัฒนาหรือสร้างทางเลือกให้แก่ชุมชน เป้าหมายหลัก คือ ให้ชุมชนสามารถขยายฐานความรู้ในการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชน มีความสามารถในการคาดการณ์ล่วงหน้าถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม รวมทั้งการประเมินโอกาสและความสามารถหรือข้อจำกัดของตนเองประสบการณ์ที่ผ่านมาในการเลือกดำเนินกิจกรรมของชุมชน

มักจะมีลักษณะแบบองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ มีความรอบด้าน แก้ไขทั้งปัญหาเศรษฐกิจ อาชีพ โครงสร้างพื้นฐาน ทนและการออม การศึกษา วัฒนธรรมสาธารณสุข สิ่งแวดล้อม สวัสดิการ และการเมืองไปพร้อมๆ กัน และเมื่อถึงขั้นลงมือปฏิบัติก็จะแบ่งความรับผิดชอบหรือมอบหมายให้กลุ่มสนใจรับผิดชอบดำเนินกิจกรรม

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินกิจกรรมสาธารณะชุมชน โดยกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมักประกอบด้วยกิจกรรมที่เป็นของแต่ละกลุ่มองค์กรกิจกรรมในลักษณะของแต่ละบุคคลกิจกรรมที่รัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการหรือมอบหมายให้ชุมชนดำเนินการ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้แตกต่างจากกิจกรรมสาธารณะของชุมชน เพราะกิจกรรมที่กล่าวมาในเบื้องต้นความสัมพันธ์กับองค์การด้านการบริหารและความสัมพันธ์ของการดำเนินกิจกรรมมักเป็นลักษณะความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง คือ มีลักษณะเป็นการสั่งการ มีสายบังคับบัญชา โดยเริ่มต้นจากหน่วยราชการหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และไปจบลงที่ประชาชน ขาดการนำเอาความคิดริเริ่ม และนำเอาประชาชนมามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินโครงการกิจกรรมสาธารณะชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากหลายกรณี เช่น กรณีมีปัญหา กรณีความสนใจ เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ เกิดจากความสนใจและการมีเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน ทำให้มีการรวมพลัง มีการสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์ ริเริ่มกิจกรรมอย่างสร้างสรรค์หลากหลาย มีการจัดการร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์ในแนวราบ เรียนรู้และสรุปทบทวนร่วมกันลักษณะความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน จึงเป็นลักษณะเครือข่ายความร่วมมือ (Networking) จากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องเป็นพหุภาคี กล่าวคือ องค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ทั้งในชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบต่อการพัฒนา โดยมีสามัญสำนึกและรู้สึกในความเป็นเจ้าของพื้นที่หรือกิจกรรม มีการเข้าร่วมมือในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) คือ ร่วมคิด/ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน/ระดมทรัพยากร มีการแบ่งงานกันทำและร่วมตรวจสอบ/ประเมินผล/รับผลจากการพัฒนา ลักษณะดังกล่าวนี้ คือ ความเป็นประชาคม ที่มีเป้าหมายสาธารณะเพื่อพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น ดังนั้น การดำเนินการที่เป็นรูปธรรมในทางปฏิบัติมีเป้าหมายสำคัญ คือ

- ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม โครงการในท้องถิ่น โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินการ

- องค์กรที่ไม่เป็นทางการหรือองค์กรอาสาสมัครมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมของท้องถิ่น

- กลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชนร่วมมือดำเนินกิจกรรมเพื่อเป้าหมายของส่วนรวมโดยสิ่งที่ต้องดำเนินการ ได้แก่

1. การจัดองค์กรและการบริหารจัดการ

มีการมอบหมายหรือจัดองค์กรผู้รับผิดชอบ หรือ คณะทำงาน ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชนหรือจัดตั้งขึ้นใหม่ และองค์กรหรือคณะทำงานดังกล่าวควรเป็นกลุ่มสนใจหรือมี

ส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนั้นๆ เช่น การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ก็อาจมีองค์กรหรือคณะทำงานหรือคณะกรรมการในการดำเนินการตามแผนงานโครงการด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น การมีองค์กรในการบริหารจัดการที่ดีจะก่อให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งเกิดการประสานกลุ่มคน องค์กร และพหุภาคีเข้ามาร่วมมือในการพัฒนา โดยภายใต้การบริหารจัดการและการประสานความร่วมมือประเด็นที่ควรให้ความสำคัญ เช่น

- ทาวิธีให้คนมีความรู้ ความสามารถในชุมชน ท้องถิ่น เช่น ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้รู้ ฯลฯ เข้ามาร่วมทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น

- แต่ละกลุ่มหรือแต่ละประชาคมย่อยเข้ามาร่วมมือ มีองค์กรที่อาสาสมัคร มีเครือข่ายที่เข้มแข็ง สร้างสรรค์ กิจกรรมร่วมกันภายใต้หลักการของการพึ่งตนเองได้

- การสนับสนุนทรัพยากร เพื่อให้สามารถจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ภายใต้หลักการของการพึ่งตนเองได้

- มีกิจกรรมต่อเนื่องมีชีวิตชีวา เป็นวิถีของชุมชนท้องถิ่นที่ส่งเสริมคุณค่าซึ่งกันและกัน

- มีการกระจายโอกาสและทรัพยากรที่เป็นธรรม คนทุกกลุ่มได้รับประโยชน์อย่างเสมอภาค

- มีการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือ ทั้งภายในและภายนอกเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง

- ข้อมูลข่าวสารเป็นสาธารณะ โปร่งใส สร้างเวทีพูดคุยปัญหา สรุปบทเรียนร่วมกัน

- มีการพัฒนาระบบการติดตามความก้าวหน้าและประเมินผลกิจกรรมโครงการที่ดำเนินการจะเห็นว่าจุดหลักขององค์กรหรือคณะกรรมการหรือคณะทำงานผู้รับผิดชอบ คือ ความสามารถในการประสานความร่วมมือเชื่อมสมาชิกและองค์กรในชุมชนเข้าหากันได้ เพื่อส่งเสริมให้เกิดเวทีการพูดคุยหรือเวทีการสนทนาของกลุ่มผู้สนใจในปัญหาหรือประเด็นร่วมต่างๆ ในการพัฒนา ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับกลุ่มผู้สนับสนุนเครือข่ายภายนอก อีกทั้งพัฒนาระบบการวางแผนแบบมีส่วนร่วม และการสรุปบทเรียนร่วมกัน

2. ส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วม

องค์กรผู้รับผิดชอบหรือองค์กรประสานงานในชุมชนมีการจัดการเพื่อส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วม โดยอาจใช้เทคนิคการประชุมเพื่อการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Appreciation Influence Control) หรือเทคนิคอื่นๆ เช่น เทคนิคการประชุมเพื่อกำหนดอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference) เพื่อให้สามารถ

- 1) กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายร่วมกัน

- 2) วางแผนร่วมกันและร่วมระดมทรัพยากร

- 3) แบ่งบทบาทหน้าที่ อันประกอบด้วย

- แผนหรือกิจกรรมที่องค์กรประชาคมหรือประชาคมย่อยสามารถดำเนินการ
ได้เอง

- แผนหรือกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันเป็นความร่วมมือทั้งจากภายในและ
ภายนอกชุมชน

- แผนหรือกิจกรรมที่ต้องการให้ผู้อื่นดำเนินการ

4) จัดทำเครื่องชี้วัด จัดระบบการติดตามความก้าวหน้าและการสรุปทบทเรียน
จากการดำเนินงานร่วมกัน

3. การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ

การประเมินผลที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะเป็นการประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญที่ใช้วิธีการ
ทางวิทยาศาสตร์และวิธีการเชิงปริมาณ วิธีการทั้งสองแบบนี้เป็นวิธีการที่มุ่งวัดเฉพาะสิ่งที่จับต้อง
ได้และมักจะเป็นวิธีที่ตัดการมีส่วนร่วมในการประเมินของประชาชน ถือเป็น การลดคุณค่าการเป็น
เจ้าของและความรับผิดชอบของประชาชนต่อกิจกรรมหรือต่อโครงการ ดังนั้น การประเมินผลอาจ
ต้องให้ประชาชนเป็นผู้ดำเนินการและอาจเชิญบุคคลภายนอกเข้ามาช่วยในการประเมิน ซึ่งจะ
ทำให้ชุมชนสามารถที่จะสรุปทบทเรียนและมีการปรับเปลี่ยนกิจกรรม โครงการได้อย่างต่อเนื่อง

4. พหุภาคีจัดระบบสนับสนุนกระบวนการและแผนงานโครงการขององค์กรชุมชน

โดยจุดเปลี่ยนที่สำคัญ คือ ภาครัฐต้องปรับบทบาทมาเป็นฝ่ายกระตุ้นและ
อำนวยความสะดวก เพื่อส่งเสริมสนับสนุน เพิ่มความเข้มแข็งแก่ชุมชนท้องถิ่น ภายใต้ความร่วมมืออย่าง
ใกล้ชิดจากทั้งภาคเอกชน ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจ นักวิชาการ นักพัฒนา สื่อมวลชน
รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในลักษณะพหุภาคี ที่ร่วมกันสนับสนุนให้ประชาคมในชุมชน
ท้องถิ่นเข้มแข็ง โดยลักษณะในการปฏิบัติของสังคมไทย หากแยกพิจารณาระดับของการพัฒนา
โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เราอาจแยกเครือข่ายความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเป็น 2 ระดับ คือ

(1) หมู่บ้าน ชุมชน กลุ่ม และองค์กรชุมชน เป็นเครือข่ายความร่วมมือในระดับ
ปฏิบัติการในพื้นที่ กล่าวคือ กลุ่มองค์กรมีส่วนร่วมในกิจกรรมโครงการของหมู่บ้าน โดยเฉพาะการ
ร่วมตัดสินใจ การวางแผน ดำเนินการ ระดมทรัพยากร และการติดตามประเมินผล โดยภายใต้การ
มีส่วนร่วมดังกล่าว ทุกกลุ่มหรือองค์กรมีบทบาทอย่างสำคัญ มีความเป็นอิสระในการดำเนินการ

(2) ระดับตำบลหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีเป้าหมายในกระบวนการเข้า
ร่วมกับชุมชน มีจุดเน้น คือ

1. ส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยสนับสนุนแผนงานโครงการของชุมชน
พัฒนาขีดความสามารถและศักยภาพในการบริหารจัดการ อีกทั้งส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับ
ท้องถิ่นในการนำเสนอปัญหาของตนเองในการวางแผนงานโครงการพัฒนาท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชน
บรรลุวิสัยทัศน์และเป้าหมายเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีร่วมกัน

2. ระดับตำบล ส่งเสริมให้กลุ่มหรือผู้แทนประชาคมต่างๆ รวมทั้งหมู่บ้าน ชุมชนมีบทบาทและส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นโดยรวม โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการกำหนด นโยบายของท้องถิ่น การวางแผนและดำเนินการ รวมทั้งการติดตามความก้าวหน้าของการ ดำเนินงาน

ขั้นตอนที่ 4 ขยายเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น จำเป็นต้องประสานความร่วมมือกันทั้งสังคม เพราะสภาพปัญหาและการพัฒนาต่างๆ ล้วนกระทบ ต่อชุมชน ชุมชนต้องเปิดตนเองเข้าสู่การแลกเปลี่ยนความรู้กับสังคมภายนอก เพื่อให้มีความรู้และ ประสบการณ์ที่เท่ากัน ในอีกทางก็เป็นการเรียนรู้ร่วมมือเพื่อพัฒนาไปพร้อมๆ กัน กับสังคม โดยรวม และสร้างขบวนการให้เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและนโยบายเพื่อส่งเสริมสนับสนุน กระบวนการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น โดยมีขบวนการที่สำคัญ คือ

1. การส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการ รวมตัวของกลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาชีพ กลุ่มสิ่งแวดล้อม กลุ่มชุมชนแออัดเขตเมือง หรือชมรม อาสาสมัครต่างๆ ฯลฯ เพื่อเป็นเครือข่ายความร่วมมือกับสังคมวงกว้างที่ต่อยอดจากชุมชนท้องถิ่น

2. พัฒนาเครือข่ายเป็นประชาคมอำเภอ จังหวัด เพื่อเปิดโอกาสให้เครือข่าย ต่างๆ เข้าร่วมในลักษณะพหุภาคีโดยเป็นหุ้นส่วนทางการพัฒนาและส่งเสริมให้มีการนำเสนอ ปัญหาตัดสินใจ วางแผนปฏิบัติ และดำเนินการ รวมทั้งเรียนรู้และตรวจสอบผลการดำเนินงาน ร่วมกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่โดยพร้อมที่จะร่วมลงมือพัฒนา สนับสนุนเครือข่ายและชุมชน ในพื้นที่การขยายเครือข่ายความร่วมมือกับสังคมวงกว้างจะช่วยให้ได้ร่วมกันเรียนรู้ปัญหาและ พัฒนาไปพร้อมๆ กัน

3. ส่งเสริมขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม เน้นความเป็นประชาสังคม กล่าวคือ เป็นความร่วมมือและรับผิดชอบต่อสาธารณะ โดยมีแรงจูงใจจากความรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะพลเมือง (The Citizen) เข้าร่วมพัฒนานบนพื้นฐานความสมัครใจ (อาสาสมัคร) และ ปฏิบัติการภายใต้เป้าหมายคุณภาพชีวิตที่ดีของทุกคน แสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่าย พร้อมทั้ง จะตรวจสอบภาคราชการและภาคธุรกิจ (ภาคทุนที่เอารัดเอาเปรียบ) ความเคลื่อนไหวของประชา สังคมจะเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการตรวจสอบกิจกรรมพัฒนาต่างๆ โดยสาธารณชนเกิด การเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือมีผลกระทบต่อองค์กรหรือต่อพื้นที่และทำให้การพัฒนาที่มีคุณภาพในที่สุด โดยความเป็นประชาสังคมจะเกิดขึ้นได้ นอกจากจะพัฒนาจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองแล้ว ต้องส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มกิจกรรม ส่งเสริมองค์กรสาธารณะประโยชน์

2.1.8 การจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง

การทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ไม่ได้มีเป้าหมายของการทำแผนงานเพื่อเสนอของบประมาณจากหน่วยงานราชการ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน หากแต่เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ การทำงานที่มีการประสานงาน เชื่อมโยงแผนงานพัฒนาท้องถิ่น แผนแม่บทชุมชนกำลังอยู่ในกระแสการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยแนวใหม่ของประเทศ โดยแผนชุมชนเป็นสื่อให้ชาวบ้านรู้จักตนเองร่วมคิด ร่วมทำ แผนชุมชนเป็นรูปธรรมและมีการเชื่อมโยงหน่วยงานต่างๆ ของท้องถิ่นนำเอาแผนของชุมชนมาบูรณาการเป็นแผนการพัฒนาที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนร่วมกัน ประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ของการที่ชุมชนจะเกิดการพัฒนา (www.thailocaladmin.go.th/work/e_book/eb3/sp8_1.pdf)

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ราษฎรอาวุโส กล่าวในงานสัมมนาแผนชุมชนแก้ปัญหาคความยากจน “ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ทุกพื้นที่ ทุกองค์กร ในทุกเรื่องเพื่อให้เกิดพลัง 4 ประการมาผนึกรวมกันคือ พลังทางสังคม พลังทางจิต พลังทางปัญญา พลังทางการจัดการซึ่งชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องประกอบไปด้วย 1) กระบวนการวิจัยของชุมชน 2) กระบวนการทำแผนชุมชน 3) กระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างบูรณาการ”

อดีต ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร กล่าวในการสัมมนาแผนชุมชนแก้ปัญหาคความยากจน “ชุมชนรวมตัวกันทำแผนของตนเองมีการถ่ายทอดประสบการณ์และการขยายต่อ มันเป็นความครบถ้วนของการแก้ไขปัญหาความยากจน การที่จำอย่างนี้ได้ประชาชนจะต้องตระหนักว่าจน ถ้าไม่ตระหนักว่าจน จะไม่สามารถพ้นจากความยากจนได้ จะใช้ชีวิตไปเรื่อยๆ โดยขาดเป้าหมาย แผนชุมชนจะเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ที่ทำให้ชาวบ้านรู้เท่าทันตนเองและเท่าทันสถานการณ์ การพัฒนาสมัยก่อนในระบบทุนนิยม ชาวบ้านรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ได้ทำลายทรัพย์สินเบงค์ของตัวเอง คือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเป็นเครื่องผลิตเบงค์หลักของการแก้ปัญหาคความยากจน คือ การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ ขยายโอกาสให้กับประชาชน”

ประยงค์ รณรงค์ ผู้นำชุมชนไม่เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช กล่าวถึงความหมายของแผนแม่บทชุมชนว่า “แผนชุมชนเป็นการทำงานเพื่อต้องการให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการเอง กำหนดทิศทางของตนเอง การสร้างภูมิคุ้มกันป้องกันเงื่อนไขจากภายนอกเข้าไปทำให้ชุมชนเปลี่ยนแนวคิดวัฒนธรรมดั้งเดิม และวิ่งตามกระแสเงิน คุณค่าที่เกิดจากการทำแผนชุมชน คือ การเรียนรู้ของชาวบ้านในการทำแผน รู้ทิศทางของตนเอง รู้จักชุมชนของตนเอง ค้นหาทรัพยากรและศักยภาพของตนเอง ตลอดจนการทำโครงการแก้ไขปัญหาในอนาคตได้ และการประสานกับหน่วยงานทุกภาคส่วนเพื่อให้เกิดความร่วมมือเป็นพลังสำคัญในการแก้ไขปัญหาที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนในปัจจุบันและป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้”

เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค กล่าวว่า “แผนแม่บทชุมชนเป้าหมายที่สำคัญมิใช่การได้แผนงาน โครงการที่เป็นเอกสารรูปเล่ม ที่ทำเสร็จแล้วไม่รู้จะทำอย่างไรต่อ หากแต่ความสำคัญของการทำแผนแม่บทชุมชนอยู่ที่การทำให้ชาวบ้าน ที่ทำเสร็จแล้วไม่รู้จะทำอย่างไรต่อ หากแต่ความสำคัญของการทำแผนแม่บทชุมชนอยู่ที่การทำให้ชาวบ้านท้องถิ่นเกิดความตระหนักร่วมกันว่าแผนคือ เครื่องมือในการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นตัวตั้ง โดยชุมชนต้องค้นหาปัญหาตนเองให้พบและหาทางสร้างความร่วมมือแก้ไขปัญหาาร่วมกัน”

สรุปโดยภาพรวม แผนแม่บทชุมชนเป็นแผนที่เกิดจากการจัดการและการจัดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยสมาชิกร่วมกันคิด ร่วมกันค้นหา เรียนรู้ ร่วมกันกำหนดกิจกรรมพร้อมทั้งดำเนินการตามแผนที่คิดค้นขึ้นมาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยที่หน่วยงานต่างๆ ที่อยู่นอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน เป็นเพียงหน่วยงานที่คอยให้การสนับสนุนเสริมพลังให้กับชุมชน ทั้งทางด้านความรู้ ทรัพยากรอื่นๆ เป้าหมายของการทำแผนชุมชนอยู่ที่การทำให้สมาชิกที่อยู่อย่างหลากหลายในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มคิดทำแผน การลงมือปฏิบัติ ไปจนครบกระบวนการต่อเนื่องตลอดไป ตามหลักการ “ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์”

ขั้นตอนการทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง

การทำแผนชุมชน มีขั้นตอนและรายละเอียดที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ชุมชนที่สนใจจะทำแผนชุมชนสามารถศึกษาดูงานจากพื้นที่ที่เคยมีประสบการณ์ทำแผนแม่บทชุมชนมาก่อนและนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการจัดทำแผนแม่บทชุมชนในแต่ละพื้นที่ โดยขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนสรุปขั้นตอนได้ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมพื้นที่และเตรียมทีมงาน

1.1 การเตรียมพื้นที่ การพิจารณาพื้นที่เพื่อทำแผนแม่บทชุมชนควรเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพมีต้นทุนที่ใช้ในการทำแผนชุมชน เช่น ผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ มีกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่สามารถสร้างความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานราชการในอำเภอได้ เป็นตำบลที่สามารถจะเป็นตัวอย่าง สร้างแนวคิดเรื่องการทำแผนแม่บทชุมชนให้กับตำบลอื่นๆ ได้อย่างรวดเร็ว การเปิดพื้นที่ทำแผนชุมชนครั้งแรกไม่จำเป็นต้องทำให้เกิดพร้อมกันทั่วทั้งอำเภอ ค่อยๆ ทำให้เห็นรูปธรรม อาจจะเลือกเป็นพื้นที่ตำบลนำร่อง 1-2 ตำบลเพื่อเริ่มต้นทำเป็นตัวอย่างที่ทำให้เห็นผลเป็นตำบลต้นแบบเพื่อนำไปสู่การขยายผล

1.2 การเตรียมทีมงานหรือวิทยากรกระบวนการ การสร้างทีมงานเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดการทำแผนแม่บทชุมชนในตำบล ควรมีองค์ประกอบของคนที่มีความหลากหลาย ทั้งเพศ วัย อายุ การศึกษา ฐานะ อาชีพ จากประสบการณ์ของเครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค การเลือกผู้นำที่จะเป็นแกนนำแผนแม่บทชุมชนได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายก อบต. ครูหรือนักวิชาการท้องถิ่นปราชญ์ผู้รู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น แกนนำกลุ่มองค์กรต่างๆ

คุณลักษณะของทีมงาน จะต้องมีคุณสมบัติคือเป็นผู้นำที่มีบทบาทในกลุ่ม ชุมชน และได้รับการยอมรับจากสมาชิกภายในกลุ่ม เป็นผู้รู้ ผู้นำทางความคิด รอบรู้เรื่องราวเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในสังคมหรือเป็นผู้ที่สามารถประสานงานกับผู้นำชุมชนและหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ทีมงานจะต้องประกอบไปด้วยตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น เกษตร พัฒนาชุมชน พัฒนาสังคม กศน. ประมง ปศุสัตว์ อบต. เข้าร่วมเป็นคณะทำงานตั้งแต่เริ่มดำเนินงาน เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันสร้างความร่วมมือในการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ทีมงานดังกล่าวจะทำหน้าที่ในการเป็นวิทยากรกระบวนการที่จะเผยแพร่แนวคิดและวิธีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนในแต่ละหมู่บ้านจำนวนที่ทีมงานแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล ควรจะเป็นตัวแทนที่มาจากหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลโดยเฉลี่ยหมู่บ้านละ 3-5 คน โดยเฉลี่ยคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนระดับตำบลควรมีประมาณ 30-40 คน ขึ้นอยู่กับขนาดของตำบลว่ามีจำนวนหมู่บ้านมากหรือน้อย การจำกัดจำนวนของคณะทำงานของตำบลเพื่อไม่ให้เป็นกลุ่มคนที่ใหญ่เกินไปสามารถพูดคุยและหารือกันได้อย่างทั่วถึง

ขั้นตอนที่ 2 เวทีการสร้างความเข้าใจกับคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล

เวทีการสร้างความเข้าใจกับคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนระดับตำบลเป็นเวทีแรกที่มีความสำคัญ มีเป้าหมายที่สำคัญคือ การสร้างความเข้าใจ การจุดประกายความคิดและกระตุ้นให้ผู้นำเกิดแรงเกิดความสนใจที่จะทำแผนชุมชนและเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครทำแผนแม่บทชุมชน องค์กรประกอบผู้เข้าร่วมเวทีจะต้องประกอบด้วย

- ตัวแทนองค์กรหรือหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างความมั่นใจให้เกิดกับผู้นำและตัวแทนชุมชน

- วิทยากรเนื้อหาการทำแผนแม่บทชุมชน วิทยากรอาจจะเป็นคนภายนอกหรือในพื้นที่ก็ได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการจัดทำแผนแม่บทเป็นอย่างดีและสามารถตอบข้อข้องใจได้

- ผู้ประสานงานระดับตำบลการจัดเวทีเพื่อสร้างความเข้าใจกับคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล มีรายละเอียดเนื้อหา จากประสบการณ์ดังนี้

การจัดเวทีประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจ ในขั้นตอนนี้จะเป็นเวทีที่เชิญผู้นำจากหมู่บ้านต่างๆ หรือผู้ประสานงานระดับตำบล เข้าร่วมประชุม อาจจะใช้เวลา 1 หรือ 2 วัน ขึ้นอยู่กับวิธีการและงบประมาณที่จะใช้ในการจัดเวที เนื้อหาของการจัดเวทีกระตุ้นหรือจุดประกายความคิดมีเนื้อหาคือ

1. การชวนคิด ชวนคุยเพื่อวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ตำบล สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่มีผลกระทบต่อครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น

2. ทิศทางและแนวโน้มการพัฒนาที่ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน และท้องถิ่นในการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนมีวิธีการอย่างไร

3. ความสำคัญและประโยชน์ของการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง การทำแผนแม่บทชุมชนกับการเชื่อมโยงกับนโยบายของภาครัฐ

4. ขั้นตอนและวิธีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง เช่น การกำหนดประเภทของข้อมูลที่ต้องการ การสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล การแบ่งบทบาทของผู้นำในชุมชนกับการเก็บข้อมูลรวบรวมข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูล การยกวางแผนงาน การนำแผนงานไปสู่การปฏิบัติ ส่วนหนึ่งใช้สื่อ VCD เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจและเห็นภาพของกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างชัดเจน

5. การเล่าให้เห็นภาพของผลลัพธ์ที่เกิดจากการทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรหลังจากที่มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง อาทิเช่น การทำให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง การทำกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา การระดมทุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การใช้ทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า การประสานแผนงานกับ อบต. เพื่อสนับสนุนช่วยเหลือการทำกิจกรรมของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การสำรวจและการรวบรวมข้อมูลชุมชน

กำหนดประเด็นข้อมูลที่อยากรู้และสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

การสำรวจหรือการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ขั้นตอนแรกของการสำรวจข้อมูล คือ การร่วมกันมากำหนดประเด็นข้อมูลที่อยากรู้ และทำให้เห็นภาพของแต่ละหมู่บ้านและภาพรวมของตำบล ตัวอย่างประเด็นการเก็บข้อมูล เช่น

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
2. ข้อมูลเศรษฐกิจชุมชน เช่น อาชีพ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน
3. ข้อมูลทางด้านสังคมและประเพณีวัฒนธรรมชุมชน
4. ข้อมูลกลุ่ม / องค์กรต่างๆ ในชุมชน
5. ข้อมูลทรัพยากรและภูมิปัญญาของชุมชน
6. ข้อมูลสภาพปัญหาและสาเหตุที่เกิดขึ้นในชุมชน

หลังจากที่มีการกำหนดประเด็นข้อมูลที่ต้องการชัดเจนแล้ว ขั้นตอนต่อมาก็คือการสร้างเครื่องมือเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล อาจจะมีประสานงานกับนักวิชาการท้องถิ่นเข้ามาช่วยในการออกแบบสอบถามหรือนำเอาตัวอย่างของตำบลที่เคยทำมาแล้วมาปรับประยุกต์ใช้ก็จะทำให้ประหยัดเวลาได้มาก

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลมีหลายวิธีการขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและประเภทของข้อมูล จากประสบการณ์การเก็บข้อมูลเพื่อการทำแผนชุมชน ถ้าหากเป็นชุมชนขนาดเล็กจะเก็บข้อมูลทุกครัวเรือนถ้าเป็นชุมชนใหญ่จะมีการสุ่มตัวอย่างในการเก็บข้อมูล วิธีการเก็บจะมีการจัดแบ่งบทบาทหน้าที่ในการสำรวจข้อมูลโดยให้คณะกรรมการชุมชนด้วยกัน บางชุมชนก็จะมีการแบ่งออกเป็นคุ่มให้มีหัวหน้าคุ่มทำหน้าที่ในการสร้างความเข้าใจและติดตามข้อมูล หรือใช้ฐานกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ในการเก็บข้อมูลถ้าหากเป็นการสำรวจข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจระดับครัวเรือน อาจจะมีการทำเป็นบัญชีรับจ่ายประจำวันประจำสัปดาห์ หรือประจำเดือน วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลมีดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิหรือข้อมูลมือสองที่มีอยู่ เช่น ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ข้อมูลกลุ่ม/องค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านและตำบล แต่ละตำบลจะมีฐานข้อมูล จปฐ./ กชช.2ค./ที่มีการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นอยู่ที่ อบต. และอำเภอ คณะทำงานแม่บทชุมชนสามารถนำข้อมูลเหล่านี้มาปรับปรุงให้เป็นปัจจุบันและนำมาใช้ได้

2. การใช้แบบสอบถามเพื่อสำรวจข้อมูลครัวเรือน ข้อมูลที่จำเป็นประกอบด้วย ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจในครัวเรือน ข้อมูลศักยภาพและข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน

3. การสนับสนุนให้แต่ละครอบครัวทำบัญชีครัวเรือน คือการบันทึกรายรับ รายจ่ายของครอบครัว โดยอาจเริ่มจากการทำในระยะเวลา 1 เดือน แล้วนำข้อมูลมารวมกัน

4. การสัมภาษณ์พูดคุยหรือการจัดเวทีประชาคม เป็นวิธีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลชุมชน

หลังจากที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนเสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะทำงานระดับตำบลจะเป็นผู้ที่รวบรวมข้อมูลและช่วยกันสรุปข้อมูล ในขั้นตอนดังนี้ ควรมีการประสานกับหน่วยงานราชการหรือผู้ที่มีความรู้ในชุมชน เช่น ครู เยาวชน สาธารณสุข เกษตร พัฒนาชุมชน เข้ามาช่วยในการสรุปข้อมูลจากแบบสอบถาม ซึ่งจะให้เห็นเรื่องราวทั้งหมดของชุมชน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลควรมีการวิเคราะห์ในระดับชุมชนโดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการการรับรู้ข้อมูล เพื่อสะท้อนข้อมูลที่ค้นพบที่สำคัญให้ชาวบ้านรับรู้ เช่น รายรับ รายจ่าย หนี้สิน สภาพปัญหาและสาเหตุ ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และทำให้ชุมชนเห็นจุดเด่น จุดด้อยและศักยภาพของชุมชน ปัญหาและสาเหตุ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และระดมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการหาแนวทางการแก้ไขชุมชน ผลลัพธ์ที่ได้จากขั้นตอนนี้คือชุมชนจะมีชุดข้อมูลที่ถูกรวบรวมอย่างเป็นระบบโดยชุมชนหลังจากนั้นจึงนำข้อมูลระดับหมู่บ้านเข้ามารวบรวมเป็นระดับตำบล และมีการวิเคราะห์ภาพรวมระดับตำบล โดยผู้ประสานงานระดับตำบลและตัวแทนหมู่บ้านเข้ามาร่วมกันวิเคราะห์กับทีมงานที่เป็นตัวแทนจากหมู่บ้านฯ อัน

นำไปสู่การร่วมกันค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละด้าน ขึ้นตอนต่อจากการวิเคราะห์ภาพรวมของตำบลหลังจากที่เห็นภาพรวมของตำบลคือ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาหลังจากที่ค้นพบว่าปัญหาใดมีความรุนแรงและมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนมากน้อยอย่างไร และปัญหาใดที่ควรได้รับการแก้ไขก่อนหลัง จากนั้นคณะทำงานจะต้องช่วยกันระดมความคิดเห็นและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาเพื่อนำไปสู่การยกร่างแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล

ขั้นตอนที่ 5 การยกร่างแผนแม่บทชุมชน

เมื่อคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลจนกระทั่งทำให้เห็นภาพรวมของหมู่บ้าน และตำบล ขึ้นตอนต่อมาก็คือการยกร่างแผนแม่บทชุมชนแต่ก่อนที่จะมีการยกร่างแผนนั้นเพื่อเป็นการต่อยอดและสร้างความมั่นใจ และเห็นตัวอย่างการทำแผนชุมชนจึงควรมีการพาคณะทำงานทำแผนแม่บทชุมชนไปศึกษาดูงานตำบลต้นแบบเพื่อให้เห็นของจริง การทำกิจกรรมที่เกิดจากแผนแม่บทชุมชนแต่ละด้าน เช่น การรวมกลุ่มทางด้านอาชีพ ธุรกิจชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ หรือกองทุนชุมชน สิ่งแวดล้อม การดูแลสุขภาพในชุมชน เกษตรพึ่งตนเอง รวมถึงการจัดสวัสดิการ ชุมชนการศึกษาดูงานจากชุมชนต้นแบบ จะทำให้คณะทำงานได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงของตำบลที่ทำแผนแม่บทชุมชน การสร้างความร่วมมือกับหน่วยงาน อบต. หรือประเด็นอื่นตามความสนใจ และทำให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นหลังจากที่ศึกษาดูงานการทำแผนแม่บทชุมชนตำบลต้นแบบเรียบร้อยแล้ว ขึ้นตอนต่อมาก็คือคณะทำงานมาร่วมกันยกร่างแผนแม่บทชุมชน สำหรับขั้นตอนนี้คณะทำงานจะเกิดการเรียนรู้และเกิดการปรับฐานคิดเกี่ยวกับการหาทางแก้ไขปัญหาของชุมชน มีข้อมูลที่ทำให้เห็นแก่นของปัญหาที่แท้จริง และการค้นพบทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางทรัพยากรท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาหมู่บ้านและตำบล การทำแผนมีใช้การทำโครงการเพื่อของบประมาณจากหน่วยงานภายนอก การกำหนดแผนงานอาจจะมีการแบ่งเป็นหมวด อาทิเช่น

- แผนพัฒนาด้านเศรษฐกิจและรัฐวิสาหกิจชุมชน
- แผนพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมยั่งยืน
- แผนพัฒนาสังคม (การฟื้นฟูประเพณี ศิลปะ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่น)
- แผนพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
- แผนพัฒนาด้านการเมืองและการมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น
- แผนพัฒนาด้านกองทุนชุมชน / องค์การการเงิน
- แผนพัฒนาด้านการจัดสวัสดิการชุมชน
- แผนพัฒนาสุขภาพชุมชน
- แผนพัฒนาทางด้านการศึกษาเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพชุมชน
- แผนพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน

การยกวางแผนงานจะต้องมีรายละเอียดเพื่อให้เกิดความชัดเจนและสามารถนำไปสู่การปฏิบัติควรมีรายละเอียดดังนี้ จะทำกิจกรรมอะไร ใครเป็นคนทำ ทำที่ไหน อย่างไร ทรัพยากรมาจากไหน ใครทำหน้าที่ติดตาม จะประสานให้ใครเข้ามาช่วยในการทำให้แผนเป็นจริง (แผนงาน/กิจกรรม/วัตถุประสงค์/ขั้นตอน/วิธีการ/งบประมาณ/ผู้รับผิดชอบ ระยะเวลา การติดตามผลการปฏิบัติงาน) ในขั้นตอนการยกวางแผนงานการเรียนรู้ที่สำคัญที่เกิดขึ้นคือ การปรับระบบความคิดของผู้นำและชาวบ้านให้คิดอย่างมีเหตุมีผลมีการนำเสนอข้อมูลมาใช้อย่างเป็นระบบ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาที่มาจากฐานรากที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตของตนเอง ที่ตรงกับสภาพปัญหา ความต้องการ และศักยภาพของชุมชน โดยเกิดจากการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายในตำบล

ขั้นตอนที่ 6 การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน

การประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชนระดับตำบล เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นเวทีที่จัดขึ้นสำหรับการสะท้อนข้อมูล ภาพรวมของตำบล และนำเสนอร่างแผนงานให้ชาวบ้านได้รับรู้ และเปิดให้สมาชิก ได้ร่วมกันพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของแผน ความเหมาะสม และตรงกับความต้องการของชาวบ้านหรือไม่ และมาช่วยกันจัดลำดับความสำคัญของแผนแม่บทชุมชนในขั้นตอนการจัดเวทีประชาพิจารณ์จากบทเรียนของชุมชนไม้เรียง และเครือข่ายแผนแม่บทชุมชน 4 ภาค มีวิธีการจัดเวทีประชาพิจารณ์เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายคือ

1. การเตรียมทีมเพื่อนำเสนอ คณะทำงานแผนแม่บทชุมชนจะต้องเตรียมนำเสนอสะท้อนข้อมูลภาพรวมของตำบล และร่างแผนงานแม่บทชุมชนตำบล โดยจะต้องมีการแบ่งความรับผิดชอบที่ทีมงานและการซักซ้อมความเข้าใจกันก่อนที่จะมีเวทีการจัดประชาพิจารณ์ เพื่อให้เกิดความมั่นใจและนำเสนอสิ่งที่สำคัญๆ ชาวบ้านได้เห็นภาพรวมและเกิดความเข้าใจ

2. การประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภาครัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น นายอำเภอ เจ้าหน้าที่ปกครอง พัฒนาการ เกษตร สาธารณสุข ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน ปศุสัตว์ประมง ออมทรัพย์ อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู และชาวบ้าน เป็นตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน ทำให้กลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีประชาพิจารณ์ทราบทิศทางการพัฒนาและแผนชุมชนระดับตำบล และร่วมกันหาแนวทางการบูรณาการแผนงานของตำบลให้เป็นงานที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของหน่วยงานต่างๆ ในท้องถิ่น ให้การสนับสนุนชุมชน

3. การนำเสนอร่างแผนแม่บทชุมชน ในการนำเสนอในเวทีประชาพิจารณ์ มีเนื้อหาของการนำเสนอที่ทำให้เห็นภาพรวมของการทำแผนงานคือ ตั้งแต่เป้าหมายการทำแผนแม่บทชุมชน ขั้นตอนการทำแผน ข้อมูลที่ค้นพบ และยกวางแผนงาน

4. การเปิดเวทีแลกเปลี่ยนซักถาม หลังจากที่มีการนำเสนอแผนงานเสร็จจะต้องเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนซักถาม และให้ทุกส่วนที่เข้าร่วมเวทีได้แสดงความคิดเห็นทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชาวบ้านเพื่อให้ข้อเสนอแนะอันนำไปสู่การรวบรวมความคิดเห็นจากเวที ไปปรับปรุงแผนงานให้เกิดความสมบูรณ์หลังจากที่มีการจัดเวทีประชาพิจารณ์

ขั้นตอนที่ 7 นำแผนไปสู่การปฏิบัติ

สิ่งสำคัญของการทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง มิใช่การได้มาซึ่งรายงานหรือเอกสารที่เป็นเล่มที่มีรายละเอียดของแผนงานและโครงการ สิ่งที่ได้มาจะไม่มีคุณค่า หรือประโยชน์อันใดเลย ถ้าไม่มีการนำสิ่งที่ร่วมกันคิด ร่วมกันค้นหา และร่วมกัน ไปสู่การปฏิบัติการแปรความคิดสู่ความเป็นจริง สำหรับการนำแผนแม่บทชุมชนไปสู่การปฏิบัตินั้นจากประสบการณ์ของการทำแผนแม่บทชุมชนของเครือข่ายแผนแม่บทชุมชน 4 ภาค มีแนวทางคือ

ประการแรก คือ การจัดลำดับความสำคัญของแผนงานกิจกรรมว่าเรื่องใดมีความสำคัญและต้องลงมือทำก่อนและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่นๆ

ประการที่สอง คือ การจัดประเภทของแผนงานซึ่งโดยส่วนใหญ่จะแบ่งประเภทของแผนออกเป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ

- แผนชุมชนที่สามารถดำเนินการได้เอง
- แผนชุมชนที่ชุมชนและหน่วยงานภายนอกร่วมกันดำเนินการ
- แผนชุมชนที่ต้องประสานหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้การสนับสนุน

ประการที่สาม คือ การแบ่งบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานระดับตำบลที่เป็นตัวแทนแต่ละหมู่บ้านร่วมกันผลักดันแผนงานให้เป็นจริงและนำแผนชุมชนไปปฏิบัติในแต่ละหมู่บ้าน

ประการที่สี่ คือ การนำโครงการและแผนชุมชนบูรณาการเข้ากับแผนงานของหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น เกษตร ประมง กศน. อบต. สาธารณสุข พัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงแผนงานจากชุมชนสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับอำเภอ และก้าวสู่การเชื่อมโยงแผนแม่บทชุมชนสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด (ผู้ว่า CEO)

ขั้นตอนที่ 8 การติดตามประเมินผลและการสรุปบทเรียน

ขั้นตอนการติดตามประเมินผลเป็นการติดตามว่าแผนชุมชนนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงหรือไม่อย่างไร การติดตามข่าวสาร ความเคลื่อนไหวของแผนงานเป็นการกระตุ้นในระดับหมู่บ้านและระดับตำบลว่ามีการดำเนินงานตามที่วางแผนไว้หรือไม่อย่างไร มีปัญหาหรืออุปสรรคหรือไม่ต้องการช่วยเหลือหรือการหนุนเสริมเรื่องอะไรบ้าง ในขั้นตอนนี้จะมีวิธีการคือ การตั้งคณะกรรมการการทำงานที่ทำหน้าที่ในการติดตามความคืบหน้าการทำแผนแม่บทชุมชน บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการติดตาม คือ การประชุม ติดตามความคืบหน้าจากคณะประสานงานทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบลอย่างต่อเนื่อง รูปแบบควรจะมีการประชุมสัญจรหมุนเวียนไปแต่ละหมู่บ้านให้ครบทุกหมู่บ้านในตำบล เพื่อจะได้เกิดการเรียนรู้ของชาวบ้านและเห็นสภาพความเป็นจริงของแต่ละหมู่บ้านการลงพื้นที่เยี่ยมเยือน ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน การดำเนินกิจกรรมตามแผนงานในแต่ละหมู่บ้าน เพื่อให้คำแนะนำเพิ่มเติมหลังจากที่ได้มีการดำเนินกิจกรรมไประยะหนึ่งจะต้องมีการสรุปบทเรียนหรือถอดประสบการณ์ที่เกิดจากการทำแผนแม่บทชุมชน เพื่อค้นหา

ข้อบกพร่อง ปัญหาอุปสรรคและช่วยกันแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น สำหรับกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จจะต้องถอดประสบการณ์เพื่อที่จะขยายผลให้ชุมชนอื่นได้เกิดการเรียนรู้ต่อไป

2.1.9 ข้อมูลทั่วไปของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง

1. ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง

ตำบลบางเจ้าฉ่าตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอโพธิ์ทอง ห่างจากอำเภอโพธิ์ทอง ประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ราบลุ่มบนฝั่งแม่น้ำน้อยด้านตะวันตกมีน้ำไหลตลอดปี และมีคลองชลประทานผ่านตลอดแนวตำบล มีพื้นที่ทั้งหมด 91,408 ตารางกิโลเมตร พื้นที่การเกษตร 4,737 ไร่ พื้นที่อยู่อาศัย 976 ไร่ (เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค, 2551, หน้า 229 - 231) แบ่งการปกครองเป็น 8 หมู่บ้าน อยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า ในปัจจุบัน ตำบลบางเจ้าฉ่าเป็นตำบลที่ตั้งอยู่บนเขตการปกครองของอำเภอโพธิ์ทอง มีจำนวนหมู่บ้านทั้งสิ้น 8 หมู่บ้าน 889 ครัวเรือน ประชากรรวม 3,505 คน แยกเป็นชาย 1,696 คน หญิง 1,809 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า, 2548)

หมู่ที่ 1 บ้านห้วยลิงตก	195	ครัวเรือน
หมู่ที่ 2 บ้านห้วยลิงตก	75	ครัวเรือน
หมู่ที่ 3 บ้านโพธิ์ราษฎร์	80	ครัวเรือน
หมู่ที่ 4 บ้านโพธิ์ราษฎร์	106	ครัวเรือน
หมู่ที่ 5 บ้านสร้าง	71	ครัวเรือน
หมู่ที่ 6 บ้านสร้าง	80	ครัวเรือน
หมู่ที่ 7 บ้านสามเรือน	90	ครัวเรือน
หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง	140	ครัวเรือน

กระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า

ในระบบเดิมข้อมูลของหมู่บ้านจะถูกนำมาพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน เป็นเวทีประชุมประจำเดือน ของหมู่บ้าน ในทุกวันที่ 3 ของเดือน หลังจากการประชุมกำหนดผู้นำหมู่บ้านคนแรกนั้นเป็นการพูดคุยกันในหมู่ของผู้นำแต่ละกลุ่มเรียกว่า “สภาผู้นำ” เป็นการทำแผนโดยธรรมชาติ (เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค, 2551, 229 - 231)

จนเมื่อปี 2542 กำหนดสุรินทร์ นิลเลิศ และคณะกรรมการหมู่บ้านได้ชวนกันทำแผนชุมชนขึ้นเมื่อได้มีกระบวนการทำแผนขึ้นอย่างเป็นระบบสามารถรวบรวมข้อมูลจากหลายคน หลายบ้านมารวมกันและทำให้ทุกคนเห็น “หมู่บ้านหรือชุมชน” เป็นภาพรวม ภาพเดียวกันสามารถเชื่อมโยงข้อมูลของตนเองกับข้อมูลของคนอื่นได้

การทำแผนชุมชนของตำบลบางเจ้าฉ่า เริ่มจากการที่กลุ่มแกนนำมานั่งแลกเปลี่ยนพูดคุยเกี่ยวกับการทำแผน จากนั้นจะกำหนดเนื้อหาข้อมูลที่ต้องการรู้เรื่องอะไรแกนนำ

แต่ละกลุ่มจะลงสำรวจข้อมูลรายวัน ไปพร้อมกับอาสาสมัครนำข้อมูลทุกบ้านมาจัดระบบ เปิดเวทีให้ตัวแทนแต่ละบ้านและภาคีเข้ามาร่วมแลกเปลี่ยน “เห็นอะไรจากข้อมูลที่ได้บ้าง” หลังจากวิเคราะห์แล้วชาวบ้านตั้งโจทย์ว่า “ทำอย่างไรจึงจะลดหนี้สินได้” และหาทางออกร่วมกัน

จากการสำรวจรวบรวมข้อมูลต่างๆ ในชุมชน ทำให้ทราบว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีอยู่รายได้ ง่าย ๆ พบว่าชุมชนมีของดีที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่มากมาย เช่น การจักสานไม้ไผ่ การนวดแผนโบราณที่ถ่ายทอดมาจากหมอตำแยมีพืชสมุนไพรนานาชนิด ฯลฯ นอกจากนี้ยังพบว่า ในแต่ละปี ชาวบ้านมีรายจ่ายจากสิ่งที่ไม่จำเป็นจำนวนมาก เช่น ค่าปุ๋ยเคมี ค่าอาหารประจำวัน ที่ต้องซื้อจากตลาดต่างๆ ที่สามารถหาได้ในชุมชนจึงนำข้อมูลเหล่านี้ไปสู่การวางแผนชุมชน ดังตารางที่กล่าวมา ตำบลบางเจ้าฉ่า ได้จัดทำระบบข้อมูลศูนย์การเรียนรู้แผนชุมชนขึ้น เพื่อให้เห็นภาพรวมทรัพยากรพื้นฐาน ศักยภาพของชุมชนและปัญหาในด้านต่างๆ ทั้งคนภายในและภายนอกใช้ได้

ในปีพ.ศ. 2548 ตำบลบางเจ้าฉ่าเริ่มมีการเก็บข้อมูลใหม่ เพื่อทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในครัวเรือน เริ่มจากเด็ก พ่อ แม่ ซึ่งเป็นครอบครัวเดียวกันโดยคณะกรรมการแผนจะออกแบบพร้อมข้อมูลที่เน้นด้านเศรษฐกิจแบบง่ายๆ ระบุการรับภาระจ่ายภายใน 1 สัปดาห์ให้กับโรงเรียน 3 โรงเรียน ในตำบลได้ทำความเข้าใจเพื่อจะได้นำกลับไปบ้านถามพ่อแม่ ว่าวันหนึ่งมีรายรับเท่าไร มีรายจ่ายเท่าไร เป็นอะไรบ้าง แล้วให้เด็กได้บันทึกให้ครบในหนึ่งสัปดาห์ เพื่อนำกลับมาส่งครูที่โรงเรียนตนเอง กรรมการแผนจะได้รวบรวมกลับมาสรุปเป็นข้อมูลของชุมชนหมู่บ้านอีกครั้ง ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวโดยลูกเป็นผู้ร่วมเรียนรู้กับปัญหาครอบครัวตั้งแต่เด็ก

1. สภาพปัญหาเนื่องจากว่าจำนวนเด็กนักเรียนไม่มีครบทุกของหมู่บ้านทำให้ข้อมูลยังไม่เต็มทุกหลังคาเรือน
2. การจัดเก็บข้อมูลเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์
3. อยู่ในช่วงของการเตรียมการ ในช่วงของสิ้นปีที่ได้มีการสรุปรวมข้อมูลใหม่อีกครั้ง การเชื่อมโยงกับข้างเคียง ในการศึกษาข้อมูลยังมีน้อยแต่เริ่มเรียนรู้ในเชิงของผลมากขึ้น ส่วนหนึ่งงานที่สนใจศึกษาและใช้เพื่อประกอบกับการสนับสนุนชุมชน เช่น พัฒนาชุมชน โครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล (OTOP) เกษตร โครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ อุทยานธรรม และการท่องเที่ยว สนับสนุนในกิจกรรมดังกล่าว เกี่ยวกับชุมชน อบต. สนับสนุนกิจกรรมเครือข่ายอาชีพ ในการสร้างอาชีพสร้างงานเพิ่มรายได้ การจัดสวัสดิการ และการเรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรม
4. การทบทวนแผนเดิม มีการจัดเวทีชวนคิด ชวนพูด ชวนทำ ทุกวันที่ 16 ของเดือน เพื่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ถ่ายทอดข้อดีที่เกิดจากการทำงานของเครือข่ายทั้งใน

3. เกษตร	ปุ๋ยชีวภาพ รณรงค์กินข้าวปลูกเอง
4. อาชีพเสริม	น้ำพริกไม้กวาด
5. สิ่งแวดล้อม	ป่าสมุนไพรรักษาบ้านน้อมอง
6. ด้านยาเสพติด	ดนตรี กีฬา

ความสัมพันธ์ของ มี 3 มิติของชุมชน คือ

1. การตกลงร่วมกัน เป็นลักษณะหนึ่งของการปฏิบัติโดยการตกลงที่ว่าจะเป็นตัวยึดโยงให้ชุมชนมีความเหนียวแน่น การตกลงร่วมกันของชาวบ้านจะต้องมีสิ่งๆที่เรียกว่าสมาชิกภาพ ซึ่งการมีสมาชิกจะทำให้เห็นถึงความหลากหลายของสมาชิก, ความหลากหลายของข้อมูล, และมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งชาวบ้านแต่ละคนจะได้เรียนรู้และพัฒนาความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ผ่านความหลากหลายนั้น

2. การทำกิจกรรม (Joint Enterprise) ร่วมกัน การทำกิจกรรม เป็นผลรวมสุดท้ายของกระบวนการต่อรอง และเกี่ยวข้องกับผลก่อกำเนิดงานมีความคืบหน้า ผลก่อกำเนิดงานจึงเรียกร้องให้เกิด Idea ใหม่ๆ การปฏิบัติจะเป็นแหล่งรวมของการตกลงร่วมกัน ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน (Sense-Making)

3. การแสดงออกถึงลักษณะบางอย่างร่วมกัน (Shared Repertoire) ลักษณะหรือองค์ประกอบร่วม คือ วิถีชีวิตประจำวัน, คำพูดต่างๆ, เครื่องใช้ไม้สอย, เรื่องเล่า, วิทยาท่าทาง, สัญลักษณ์ต่างๆ, ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นและดำรงมันเอาไว้

ผลจากการทำแผนแม่บทชุมชนที่ตนเอง

1. สวัสดิการชุมชน
2. โครงการ “ยุวเกษตร”

3. ตำบลหัวไผ่ อำเภอเมืองจังหวัดสิงห์บุรี

ตำบลหัวไผ่อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองสิงห์บุรี ประมาณ 10 กิโลเมตร

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลโพธิ์ชัย อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลมหาสอน และตำบลบางขาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบางขาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี

ตำบลบางมัญ อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี

ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลบางมัญ ตำบลโพธิ์กรวม อำเภอเมือง

จังหวัดสิงห์บุรี และตำบลวังไทร อำเภออินทร์บุรี

จังหวัดสิงห์บุรี

มีเนื้อที่โดยประมาณ 17.31 ตารางกิโลเมตร หรือ 10,819 ไร่ แบ่งปกครองออกเป็น 13 หมู่บ้าน 1,093 ครัวเรือน แบ่งเป็นชาย 2,447 คน หญิง 2,683 คน (สำนักงานอำเภอเมืองจังหวัดสิงห์บุรี, 2548)

การจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองของตำบลหัวไผ่

จากการจัดทำแผนแม่บทชุมชนตำบลหัวไผ่ทำให้ชุมชนได้สำรวจข้อมูล ได้แก่ สภาพปัญหา ความเป็นมาของชุมชน สภาพเศรษฐกิจและสังคม และทำให้รู้ถึงเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการจัดการความรู้ชุมชนและรู้ถึงวิธีการค้นหาความรู้ผู้รู้ แหล่งที่มาของความรู้ บทบาทของผู้นำปราชญ์ จนกระทั่งเกิดการพัฒนาจัดการความรู้นั้นร่วมกันโดยมีวิธีการที่หลากหลาย เชื่อมโยงความรู้ ถ่ายทอดโดยอาศัยกลุ่มองค์กรเครือข่ายและพยายามสร้างความหมายและความเป็นชุมชนขึ้นมาเอง รวมทั้งมีการผสมผสานความรู้สมัยใหม่กับความรู้ภูมิปัญญาเดิมและนำความรู้นั้นมาช่วยเหลือคนว่างงานและผู้สูงอายุในหมู่บ้านเพื่อเป็นแหล่งสร้างอาชีพ

การจัดการความรู้ของตำบลหัวไผ่ที่เกิดจากการจัดทำแผนแม่บทชุมชนนั้นได้ส่งผลทำให้แก้ไขหรือลดปัญหาความยากจนลง ลดการว่างงาน พัฒนาอาชีพ ให้โอกาสคนจน ดังนั้นกระบวนการจัดการความรู้จึงเป็นการยกระดับความสามารถชุมชนในอีกทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับท้องถิ่น (เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค, 2551, 225 - 227)

ผลกระทบจากแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง

1. กลุ่มจักสานบ้านปากคลองบางกระเพียง
2. กลุ่มหมู่บ้านเรือนไทยเรือใบจักสาน
3. กลุ่มทำสวนผลไม้
4. ตำบลประจักษ์ อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี

ตำบลประจักษ์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอเมืองจังหวัดอุทัยธานี ห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองอุทัยธานี ประมาณ 54 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 86,250 ไร่ หรือประมาณ 138 ตารางกิโลเมตร แบ่งปกครองออกเป็น 12 หมู่บ้าน 1,787 ครัวเรือน แบ่งเป็นชาย 2,709 คน หญิง 2,785 คน โดยมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่างๆ ดังนี้ (องค์การบริหารส่วนตำบลประจักษ์, 2548)

ทิศเหนือ	ติดกับตำบลน้ำรอบ, ตำบลตลุกคู่ จังหวัดอุทัยธานี
ทิศใต้	ติดต่อกับตำบลทุ่งนางาม, ตำบลเขากวางทอง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับตำบลเขากวางทอง, ตำบลตลุกคู่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับตำบลลานสัก

กระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองของตำบลประจักษ์ (เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค, 2551, 216 - 217)

จากการวิเคราะห์แผนชุมชนของคณะทำงาน ต.ประดู่เย็น พบว่าการทำงานในรูปกลุ่มกิจกรรมแบบต่างคน ต่างทำ ต่างคน ต่างแก้ปัญหาหลงผิดหลงถูกรู้กันอยู่แต่ในกลุ่ม ไม่เกิดกระบวนการเรียนรู้ ปัญหาบางอย่างจึงแก้ไม่ได้ จึงเกิดการรวมกลุ่มประสานเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างประสบการณ์ร่วมทาง ต.ประดู่เย็นได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานโดยความร่วมมือของมูลนิธิหมู่บ้านซึ่งเป็นต้นแบบในเรื่องแผนแม่บทชุมชนและดำเนินการมาหลายปีโดยเฉพาะที่ชุมชนไม้เรียง จ.นครศรีธรรมราช ได้จัดทำแผนแม่บทชุมชนมาก่อนและดำเนินงานตามแผนจนสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนได้แผนแม่บทชุมชนเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนรวบรวมข้อมูลของชุมชนโดยคนในชุมชน เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยมีทุกภาคส่วนเข้าร่วม ต.ประดู่เย็น เริ่มต้นทำแผนแม่บทชุมชนเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2543 โดยคณะทำงานตำบลทำการประชาสัมพันธ์ให้ผู้นำกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ประชาชน หน่วยงานรัฐ องค์กรต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชน ให้เห็นผลดีของการจัดทำแผนแม่บทชุมชน จนเกิดความเข้าใจร่วมกัน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชน จึงดำเนินการตามกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชน โดยกำหนดทิศทางการพัฒนาจากการศึกษาสภาพความเป็นจริงของชุมชน จากทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชน โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิเคราะห์ข้อมูล

“ในการทำแผนฯ ทำให้เราเห็นปัญหาแล้วก็นำไปบอกกับชาวบ้านซึ่งบางที่เขาก็นึกไม่ถึงว่าเป็นปัญหา แล้วก็ดูแนวทางว่าจะแก้กันอย่างไร จะลดต้นทุนการผลิตด้วยวิธีไหน ลดค่าใช้จ่ายได้อย่างไร ป้องกัน ดูแลสุขภาพ ด้วยการลดเลิกใช้สารเคมี กินอาหารปลอดภัย ซึ่งกว่าจะเห็นผลต้องใช้เวลา ไม่ใช่ทำวันนี้แล้ว จะเห็นผลพรุ่งนี้ อย่างที่เราทำมา 3 ปี เพิ่งจะเห็นผลเหมือนการปลูกต้นไม้ ปลูกวันนี้ยังไม่ได้กินผล ต้องอาศัยเวลาให้เติบโตออกผล ซึ่งในที่สุดก็จะนำไปสู่การแก้ปัญหาความยากจน แก้ปัญหาชุมชนได้”

ผลที่เกิดจากการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองของตำบลประดู่เย็น

1. ข้าวปลอดภัย : ลดต้นทุนการผลิตด้วยทรัพยากรท้องถิ่น
2. โรงสีข้าวชุมชน : รอยต่อของการจัดการข้าวครบวงจรโดยชุมชน
3. การสีข้าว
4. กลุ่มน้ำปลาโบราณ
5. กลุ่มแฮมพู
6. กลุ่มไม้ก้าง

2.1.10 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

สมศักดิ์ ศุภรัตน์ (2543) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การประเมินผลโครงการวิจัยการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท เพื่อนำเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ โดยศึกษาจากหมู่บ้านจำนวน 5 หมู่บ้าน ที่นำโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ โดยนำเสนอผลการศึกษาเป็นรายหมู่บ้าน ผู้วิจัยนำมาเสนอ 1 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านศิ่วรง พบว่า ชาวบ้านมีอาชีพทำสวน ทำให้อยู่แบบพอดี เหลือกิน แจก ขาย มีรายได้จากสวนตลอดปี มีเงินออมจากการขายต้องซื้อเฉพาะที่จำเป็น เช่น สบู่ ข้าวสาร กะปิ น้ำปลา มีการสะสมสังจะออมทรัพย์ มีเงินลงทุนหมุนเวียน 22 ล้าน คิดเป็น 600,000 บาทต่อเดือน มีวัฒนธรรมการออมทรัพย์ในโรงเรียนและกลุ่มต่างๆ มีอาชีพเสริมจากโครงการพัฒนาอาชีพเสริมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มมัธยมสี่ธรรมชาติมีรายได้เดือนละ 100,000 บาท กลุ่มทุเรียนกวนมีรายได้เดือนละ 30,000 บาท กลุ่มสมุนไพรมีรายได้เดือนละ 200,000 บาท กลุ่มจักสาน มีรายได้เดือนละ 6,000 บาท ชมรมท่องเที่ยวมีรายได้เดือนละ 45,000 บาท ผลการประเมินด้านทรัพยากร พบว่า มีทรัพยากรเกิน 100 มีคุณธรรม 5 ประการ คือความซื่อสัตย์ต่อกัน ความเสียสละเพื่อส่วนร่วม ความรับผิดชอบต่อกัน ความเห็นอกเห็นใจกันและความไว้วางใจกัน

บุญจง ขาวสิทธิวงศ์และคณะ (2546) ได้ศึกษาเรื่องโครงการติดตามประเมินผลโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนภายใต้แผนงานด้านชุมชน สรุปว่า การประเมินผลการดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนประกอบด้วย ประเด็นหลัก 5 ประเด็น คือ 1. ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน/ชุมชน องค์ประกอบของส่วนท้องถิ่นและภาคีพัฒนาต่างๆ 2. ด้านความก้าวหน้าผลสัมฤทธิ์และความเชื่อมโยงกับแผน/โครงการอื่นๆ 3. ด้านผลกระทบด้านเศรษฐกิจ รายได้ การพึ่งตนเอง เศรษฐกิจพอเพียง การจ้างงาน การกลับคืนถิ่น ความสุข ความเป็นอยู่ของประชาชน และความยั่งยืนของโครงการ 4. ความพึงพอใจต่อโครงการและ 5. ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

จากการประเมินผลการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนสรุปได้ว่า ประชาชนและชุมชนมีส่วนร่วมในโครงการหลายด้าน ได้แก่ การจัดประชาคมหมู่บ้านเวทีชาวบ้าน ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของประชาชน การวางแผนพิจารณาโครงการ ตลอดจนเข้าร่วมโครงการและตรวจสอบการดำเนินงานโครงการ ซึ่งกิจกรรมที่ประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุดคือ การประชุมรับฟังคำชี้แจงโครงการ เข้าร่วมประชุมเวทีชาวบ้าน เข้าร่วมประชุมรับฟังผลการดำเนินโครงการ ส่วนกิจกรรมที่ประชาชนและชุมชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุดคือ การช่วยด้านการเงินและช่วยด้านวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ สถานที่ โดยปัจจัยสำคัญที่ประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ ได้แก่ ผลตอบแทนหรือประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ ต่อสมาชิกและชุมชน การประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ ความ

เข้มแข็งของผู้นำท้องถิ่นและผู้นำชุมชน โครงการที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิก/ชุมชนได้ และเป็นช่วงเวลาที่ไมตรงกับการทำการเกษตร รวมทั้งการสนับสนุนจากภาครัฐ การปกครองส่วนท้องถิ่น

องค์การบริหารส่วนตำบล/เทศบาล โดยส่วนใหญ่แล้วมีส่วนร่วมในการให้คำปรึกษาช่วยวางแผน/เขียนโครงการ ประสานงานกับหน่วยงานระดับต่างๆ และนำเสนอโครงการเพื่อของบประมาณ ภาครัฐพัฒนาต่างๆ เช่น ประชากรจังหวัด คณะกรรมการพัฒนาอำเภอ/จังหวัด มีส่วนร่วมในการจัดการประชุม จัดเวทีประชาคม พิจารณาคัดเลือกโครงการและอนุมัติโครงการ ให้คำปรึกษาสนับสนุนและติดตามโครงการทั้งนี้จากการประเมินผลในภาพรวมของประเทศ สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนต่อโครงการอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งโครงการที่ได้รับความสนใจและประชาชน/ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุดคือ โครงการธุรกิจและวิสาหกิจชุมชนรองลงมาคือกลุ่มโครงการหัตถกรรมพื้นบ้าน และกลุ่มโครงการเกษตรและแปรรูปผลผลิตการเกษตร

สำหรับผลการประเมินของกรุงเทพมหานคร พบว่า ประชาชนชุมชนมีส่วนร่วมในการริเริ่มจัดทำและดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนอยู่ในระดับต่ำถึงปานกลาง โดยมีโครงการที่ประชาชนและชุมชนมีส่วนร่วมน้อยกว่าโครงการอื่นคือ โครงการอื่นๆ คะแนนเฉลี่ย 1.5 และโครงการด้านการเกษตรและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร คะแนนเฉลี่ย 2.0 โครงการที่ประชาชน/ชุมชน มีส่วนร่วมระดับปานกลาง ได้แก่ โครงการด้านปศุสัตว์และประมง โครงการด้านหัตถกรรมและโครงการด้านธุรกิจและวิสาหกิจชุมชน โครงการส่วนใหญ่เกิดจากความคิดริเริ่มของชุมชนร้อยละ 68.0 และเป็นโครงการที่มีอยู่แล้ว การบริหารจัดการโครงการส่วนใหญ่จะดำเนินการโดยสมาชิกของชุมชน เลือกตั้งคณะกรรมการ และมอบอำนาจให้คณะกรรมการบริหารแต่ละโครงการ นอกจากนี้โครงการต่างๆ ได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากเขต/กรุงเทพมหานคร ทางด้านให้คำแนะนำร้อยละ 42.44 รองลงมาคือ การช่วยประสานกับเขต/กรุงเทพมหานคร ร้อยละ 29.63 และช่วยวางแผนเขียนโครงการ ร้อยละ 25.49

จากผลการประเมินด้านการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนที่กล่าวมาจะเห็นว่าระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน/ชุมชน โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน/ชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นในลักษณะ ผู้รับ ได้แก่ ร่วมประชุมรับฟังคำชี้แจงโครงการ ร่วมประชุมเวทีชาวบ้าน ร่วมประชุมรับฟังผลการดำเนินโครงการ การมีส่วนร่วมในลักษณะการเป็น หุ้นส่วนหรือการคิดเอง ทำเองยังมีน้อย ได้แก่ การร่วมสหทบเงินทุน วัสดุ อุปกรณ์ สถานที่ ร่วมในการบริหารโครงการ ร่วมติดตามตรวจสอบการดำเนินงานโครงการ

เรณูภา ศรีผ่องงาม (2547) ศึกษาเรื่อง การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนที่มีผลต่อวิถีชาวบ้าน : กรณีศึกษาชาติพันธุ์เขมร ลาว และกวยในจังหวัดสุรินทร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและบริบทชุมชน ของหมู่บ้าน กระบวนการดำเนินธุรกิจชุมชน และคุณค่าที่ได้รับจากการดำเนินธุรกิจชุมชน ที่มีผลต่อวิถีชีวิตชาวบ้านในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง กระบวนการศึกษาวิจัยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายของการศึกษาคั้งนี้คือ กลุ่มธุรกิจชุมชนจักสานหวายของชาติพันธุ์เขมร บ้านบุทม ตำบลเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ กลุ่มธุรกิจชุมชนทำข้าวหลามของชาติพันธุ์ลาว บ้านท่าศิลา ตำบลแก อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และกลุ่มธุรกิจชุมชนทอผ้าไหมของชาติพันธุ์กวย บ้านแตล ตำบลแตล อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์ ระยะเวลาของการศึกษา เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2546 ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2546 ผลการศึกษาพบว่า 1. ประวัติความเป็นมาและบริบทชุมชนของหมู่บ้านเป้าหมาย 3 หมู่บ้าน ในอดีตที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันตามแต่ละชาติพันธุ์ ผลจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่งผลให้วิถีชีวิตของประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้าน มีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมากขึ้น จะแตกต่างกันอยู่บ้างคือขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแต่ละชาติพันธุ์ โดยกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและกวยจะมีความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณีมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ลาว 2. ความคิดและความเชื่อในการดำเนินธุรกิจชุมชนในแต่ละชาติพันธุ์ การดำเนินธุรกิจชุมชนทำข้าวหลามของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวบ้านศิลาและการดำเนินธุรกิจชุมชนทอผ้าไหมของกลุ่มชาติพันธุ์กวยบ้านแตล เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ เป็นการดำเนินการเพื่อบริโภคการใช้สอยในครัวเรือน และจำหน่ายระหว่างเครือญาติ แต่เมื่อสภาพสังคมเศรษฐกิจเปลี่ยนไป การทำข้าวหลามและการทอผ้าไหมจึงเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อขายให้ได้เงิน สำหรับการจักสานหวายบ้านบุทม มุ่งเพื่อการขายเพื่อให้ได้เงินตั้งแต่เริ่มแรก 3. กระบวนการดำเนินธุรกิจชุมชน ยุคแรกเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำต่อมาภาครัฐและใช้เงินงบประมาณเป็นแรงจูงใจให้เกิดการรวมกลุ่มดำเนินธุรกิจเพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง แต่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการรวมกลุ่มทำให้ได้เงินมาดำเนินการ ดังนั้นการรวมกลุ่มดังกล่าวจึงเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวมๆ 4. คุณค่าที่ได้จากการดำเนินธุรกิจชุมชน การศึกษาวิจัย พบว่า ด้านเศรษฐกิจทำให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น ส่งผลไปสู่ด้านสังคม คือสมาชิกในครอบครัวไม่ต้องทิ้งถิ่นฐานไปทำงานต่างถิ่น เพราะมีงานทำในท้องถิ่นตลอดปี อีกทั้งมีเงินทุนส่งลูกศึกษาเล่าเรียนในระดับที่สูงได้ ด้านการเมืองการปกครอง เมื่อมีการรวมกลุ่มแม้จะเป็นกลุ่มแบบหลวมๆ แต่ก็มีอำนาจต่อรองของงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐและองค์การบริหารส่วนตำบลได้ 5. ข้อเสนอแนะ จากผลการศึกษา พบว่า ถ้าจะทำธุรกิจชุมชนควรมีการรวมกลุ่มทั้งการผลิต การขาย จึงจะมีอำนาจต่อรองและธุรกิจที่ทำแต่ละชุมชนควรมีผลิตภัณฑ์เพียงชนิดเดียวจึงจะติดตลาดได้ง่าย การพิจารณาว่าจะทำผลิตภัณฑ์อะไร ควรคำนึงถึงวัตถุดิบว่ามีในท้องถิ่นหรือไม่ ประการที่สำคัญที่สุด คือต้องพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ตรงกับความต้องการของตลาดอยู่เสมอ ทั้งเรื่องรูปแบบและบรรจุภัณฑ์ สำหรับภาครัฐควรให้การสนับสนุนหรือไปให้กำลังใจอย่างต่อเนื่อง

สุจริต ขวัญทอง (2542) การวิจัยเรื่อง “การศึกษาการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบล ในโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาการดำเนินงานตามโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง และลักษณะการมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบล ในการดำเนินงานโครงการเศรษฐกิจพึ่งตนเองในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งศึกษาปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานตามโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

ผลการวิจัยเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานโดยทั่วไปของอบต. พบว่าอำเภอที่มีจำนวน อบต. มากที่สุด ได้แก่ อำเภอบางปะอิน มีจำนวน 17 อบต. และน้อยที่สุด ได้แก่ อำเภอบ้านแพรก มีจำนวน 2 อบต. จำนวนหมู่บ้านในอบต. โดยเฉลี่ย 8 หมู่บ้าน ปีที่จัดตั้งเป็นอบต. ส่วนใหญ่จัดตั้งเมื่อปี 2540 ระดับชั้นของ อบต. ส่วนใหญ่อยู่ในระดับชั้น 5 สำหรับรายได้ของ อบต. ไม่รวมเงินอุดหนุนในปีงบประมาณ 2541 อบต. ส่วนใหญ่มีรายได้เกิน 3-6 ล้านบาท รายได้ที่เป็นเงินอุดหนุนในปีงบประมาณ 2541 ส่วนใหญ่มีรายได้ 1 ล้านบาท - 1.5 ล้านบาท จำนวนสมาชิก อบต. โดยเฉลี่ย 22 คน และจำนวนพนักงาน อบต. โดยเฉลี่ย 3 คน จำนวนลูกจ้าง อบต. โดยเฉลี่ย 2 คน

ผลการศึกษาการดำเนินงานของอบต. ในโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง พบว่า อบต. ระบุว่า ได้ทำกิจกรรมทั้ง 9 กิจกรรม ร้อยละ 58.82 และอบต. ระบุว่า ไม่ได้ทำกิจกรรมร้อยละ 23.43 ซึ่งยังมี อบต. ระบุว่าคิดจะทำกิจกรรมทั้ง 9 กิจกรรม ร้อยละ 17.75 ลักษณะการดำเนินงานอบต. พบว่า กิจกรรมทั้ง 9 กิจกรรมที่อบต. ระบุว่าได้ทำกิจกรรมเองร้อยละ 58.56 สำหรับลักษณะการมีส่วนร่วมของอบต. ในโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง พบว่า การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดแนวทางการดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมและการมีส่วนร่วมติดตามและประเมินผล มีระดับการมีส่วนร่วมปานกลาง สำหรับลักษณะการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์มีระดับการมีส่วนร่วมต่ำ

วรทัย จารุทวีย์ (2545) การศึกษาเรื่อง การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเองศึกษากรณีชุมชนประจักษ์ราษฎร์พัฒนา ตำบลบึงคำพร้อย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนราษฎร์พัฒนาและปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ประชากรที่ศึกษา คือ สมาชิกชุมชนที่เข้าร่วมกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพและกลุ่มกองปราบอาสา โดยใช้แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์และแนวการสังเกตเป็นเครื่องมือในการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่าการรวมกลุ่มในลักษณะเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนประจักษ์ราษฎร์พัฒนามีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2538 โดยชาวบ้านรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ ขึ้นเพื่อทำกิจกรรมการผลิต การขาย การแปรรูปและมีการระดมทุนจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนขึ้นมาอีกครั้งในปลายปี 2544 กลุ่มกองปราบอาสาจัดตั้งขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน กิจกรรมเหล่านี้ นอกจากจะก่อให้เกิดรายได้และการมีงานทำภายในชุมชน

แล้วยังแสดงให้เห็นความเชื่ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำ การมีส่วนร่วมของสมาชิก การเรียนรู้และการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน การจัดการ และสนับสนุนจากภายนอก

ศิริขวัญ อุทา (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการจัดทำแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ในจังหวัดลำพูน ผลการวิจัย พบว่า กระบวนการจัดทำแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วมในจังหวัดลำพูน ทั้ง 5 ชุมชน มีกระบวนการที่คล้ายกันคือ การจัดเวทีสร้างความเข้าใจเรื่องแผนชุมชน การรวบรวมข้อมูล ระดับชุมชน การวิเคราะห์/การจัดทำแผนระดับหมู่บ้าน-ระดับตำบล และการสรุปทเขียน ส่วนที่แตกต่างคือ การคัดเลือกแกนนำก่อนการเข้าร่วมทำแผน การจัดทำแผนระดับชุมชน/หมู่บ้าน การรวบรวมข้อมูล มีทั้งการใช้แบบสอบถาม การพูดคุย และการจัดเวทีชาวบ้าน เงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการจัดแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ได้แก่ ปัจจัยภายนอก เช่น โครงการกองทุนชุมชนจังหวัดลำพูน ทำให้เกิดการจัดทำแผนในชุมชน 5 ตำบล ปัจจัยภายใน เช่น แนวคิด ทักษะ ความรู้ความเข้าใจของวิทยากร กระบวนการ ความเข้าใจของแกนนำชุมชนและสมาชิกชุมชนที่เข้าร่วม การจัดการทุนของชุมชนที่มีอยู่ทั้งด้านคน/องค์กร/สังคม/วัฒนธรรม/ภูมิปัญญา ระบบนิเวศ ทุนที่เป็นตัวเงิน ตลอดจนฐานข้อมูลของชุมชน รวมทั้งการเชื่อมประสานระดับเครือข่าย เช่น ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล สำหรับกระบวนการติดตามผลการดำเนินงานตามแผนนั้น พบว่าสมาชิกชุมชนคาดหวังให้ผู้นำชุมชนและแกนนำชุมชนในการติดตามแผนที่วางไว้ ผ่านการพูดคุยกับชาว การสอบถามจากผู้ที่เกี่ยวข้อง และการเข้าร่วมประชุมร่วมกับเทศบาลตำบล หรืออบต.

เสาวภา เดชาภิณธ์ (2544) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาชุมชนศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่า 1. การพัฒนาชุมชนได้ใช้หลักการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ในทางปฏิบัติได้เกิดมานานแล้ว โดยเฉพาะในสังคมชนบทไทย ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับชุมชน และความพยายามพึ่งตนเองในระดับต่างๆ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีความพยายามพึ่งตนเอง และนอกจากนั้นยังประกอบไปด้วยปัจจัยหลายๆ ด้านที่เป็นตัวช่วยให้การพึ่งตนเองนั้นประสบผลสำเร็จ เช่น ลักษณะภูมิศาสตร์ ความสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ การมีวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ หล่อหลอมให้โครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้นเข้มแข็ง 2. หลักการบริหารจัดการของชุมชนศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชุมชนที่มาจากบรรดาเหล่าทหารเกณฑ์ ที่หนีการเกณฑ์ทัพเพื่อไปรบที่เมืองไทรบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มาตั้งรกรากประกอบอาชีพทำสวน “สมรม” ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างสวนกับป่า มีรูปแบบวิถีการเพาะปลูกเลียนแบบธรรมชาติการพัฒนาและหลักบริหารจัดการภายในชุมชน เกิดจากการทำงานของหน่วยย่อยต่างๆ ทางสถาบันสังคมและได้ทำงานอย่างประสานสอดคล้องกัน เนื่องด้วยชุมชนศรีวังเป็นชุมชนที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ดังนั้น หลักบริการจัดการของชุมชนจึงใช้หลักการแบบคนใน

ครอบครัว มีความยืดหยุ่น ช่วยกันดูแลซึ่งกันและกันและทุกคนพร้อมใจกันที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชน ผู้ศึกษาจึงพบว่าชาวชุมชนคีรีวง มีวิถีความเป็นอยู่เรียบง่าย มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อยู่กันแบบพี่น้องและวิถีการผลิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อม อีกทั้งพบว่าชาวชุมชนคีรีวงมีศักยภาพที่สามารถพัฒนาสร้างกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านได้และเป็นองค์การที่มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมผนวกกับภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสมมาเป็นร้อยปีเกิดเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศให้เข้มแข็ง นี่เป็นหัวใจของการพัฒนาในแนวใหม่ที่เน้นการพัฒนาชุมชน

กิตติกร สุนทรานุรักษ์ (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาชุมชนคีรีชะอโศก ผลจากการศึกษาพบว่า 1) การตีความหลักคำสอนทางพุทธศาสนาของสมณะโพธิรักษ์ ได้ก่อให้เกิดแนวคิดระบบบุญนิยมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของชาวอโศกในด้านต่างๆ ขึ้นมาโดยมีมิติทางเศรษฐกิจคือ แนวคิดเศรษฐกิจศรัทธาบุญนิยม 2) ในชุมชนคีรีชะอโศก หลักคำสอนได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นกฎระเบียบ และแนวทางปฏิบัติในชีวิตประจำวันของสมาชิกชุมชนซึ่งโดยทั่วไปแล้วสมาชิกชุมชนมีการรับรู้และปฏิบัติตามหลักคำสอนได้ 3) ระบบเศรษฐกิจชุมชนคีรีชะอโศกแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ ระดับแรกเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มุ่งตอบสนองความต้องการภายในของชุมชนเป็นหลัก ขณะที่ระดับที่สองเป็นการทำธุรกิจชุมชน ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และขยายเครือข่ายการทำงานออกไป นอกจากนี้ชุมชนก็ยังมีส่วนที่ได้รับการสนับสนุน ในรูปแบบของการบริจาคและรูปแบบอื่นๆ ด้วย ในท้ายที่สุด ชุมชนคีรีชะอโศกจึงสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง อันเนื่องมาจากเงื่อนไข 3 ประการ ประการแรกคือ การมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง ประการที่สองคือการมีปัจจัยในการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอ และประการที่สามคือ การมีความเป็นอิสระในการทำงาน และการจัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

งานวิจัยต่างประเทศ

Ransom (n.d.) ทำการศึกษาเรื่อง การประเมินผลกระทบของการวางแผนพัฒนาชุมชน โดยทำการประเมินผลกระทบการวางแผนกลยุทธ์เปรียบเทียบระหว่างย่านชุมชนในย่านธุรกิจเมือง กับ ชุมชนแชนเปินส์ ที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองเซาธ์ แคลิฟอร์เนีย พบว่า โครงการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระบวนการการวางแผนกลยุทธ์ ที่มีทั้งภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ นับว่าเป็นส่วนที่สำคัญของการวางแผนชุมชน และการกำหนดกลยุทธ์สำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยกระบวนการแผนกลยุทธ์ดังกล่าวสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาพื้นฐานของชุมชนทั่วไป ได้แก่ การแก้ปัญหาด้านการสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม การดูแลรักษาความปลอดภัย การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ การแก้ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน เป็นต้น ซึ่ง

กระบวนการวางแผนกลยุทธ์ จะเป็นเครื่องมือของชุมชนในการแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่เป็นขั้นเป็นตอนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นให้สัมฤทธิ์ผล โดยกระบวนการวางแผนแบบ Bottom –up จะเป็นกระบวนการที่สำคัญในการตอบสนองต่อปัญหา และเป็นการบูรณาการการพัฒนาคนและเศรษฐกิจไปพร้อมกัน การวางแผนกลยุทธ์ในรูปแบบดังกล่าว จะนำสิ่งที่ชุมชนคาดหวังไปสู่กิจกรรมและการบริการ ตัวอย่างของชุมชนที่มีกระบวนการวางแผนกลยุทธ์แบบมีส่วนร่วม คือ ชุมชนวิลเลียมเบิร์ก เลคซิดี้ นอกนั้นจะเป็นชุมชนที่เรียกว่า “ชุมชนแซมเปียนส์” ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะการขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ไม่ว่าจะป็นงบประมาณและความช่วยเหลืออื่น ๆ ในการจัดทำแผน ชุมชน

Beard, Cyr, Haskell & Killam (2007) ทำการศึกษาเรื่อง การพัฒนาชุมชน : การเสริมสร้างทักษะความสามารถในเมืองเมน ประเทศสหรัฐอเมริกา ผลการศึกษา พบว่า เมืองเมน ประสบปัญหาเกี่ยวกับการย้ายถิ่นฐานของหนุ่มสาว อัตราการเกิดลดลง และการย้ายกลับถิ่นฐานของผู้เกษียณอายุ ทำให้ชุมชนมีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น อาสาสมัครที่ทำงานให้ชุมชนมีทั้งจากการเลือกตั้ง การแต่งตั้งจากทางการ หรือมาจากผู้นำหรือสมาชิกขององค์กรเอกชน (NGO : Non – Government Organization) หรือ กลุ่มที่มีจิตสาธารณะ ต่างมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนลดลง ในขณะที่ปัญหาและความต้องการของชุมชนกลับมีความซับซ้อนมากขึ้น ทำให้อาสาสมัครที่มีอยู่มีความจำเป็นในการเรียนรู้และเสริมทักษะใหม่ๆ การขยายความร่วมมือในการทำงานร่วมกันในลักษณะหุ้นส่วนจะทำให้ความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น พันธมิตรที่จะร่วมกันทำงาน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก คนหนุ่มสาวที่มีอยู่ในชุมชน (แม้จะเป็นจำนวนที่น้อย) รวมทั้งผู้สูงอายุ สิ่งที่สำคัญที่จะเสริมสร้างทักษะของชุมชน คือ การฝึกอบรมและการให้คำปรึกษาด้วยเทคนิค และทรัพยากรต่างๆ จะสามารถเสริมสร้างทักษะกลยุทธ์ และโอกาสในการแก้ปัญหาที่มีประสิทธิผลมากขึ้น

Green (2003) ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างองค์กรเข้มแข็ง และการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ เครือข่ายขององค์กรชุมชน และ การมีส่วนร่วมของชุมชนจะส่งผลต่อการจ้างงานที่เพิ่มขึ้นในเขตเทศบาล และนอกเขตชุมชนเมืองของประเทศสหรัฐอเมริกา ผลการศึกษา พบว่า เครือข่ายองค์กรชุมชน ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ขณะที่การมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ได้ส่งผลต่อการจ้างงานที่เพิ่มขึ้น การขยายเครือข่ายองค์กรชุมชน เกิดจากการเพิ่มขึ้นของข้อมูลข่าวสาร และศักยภาพของทรัพยากรที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายขององค์กรชุมชน มากกว่าการเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

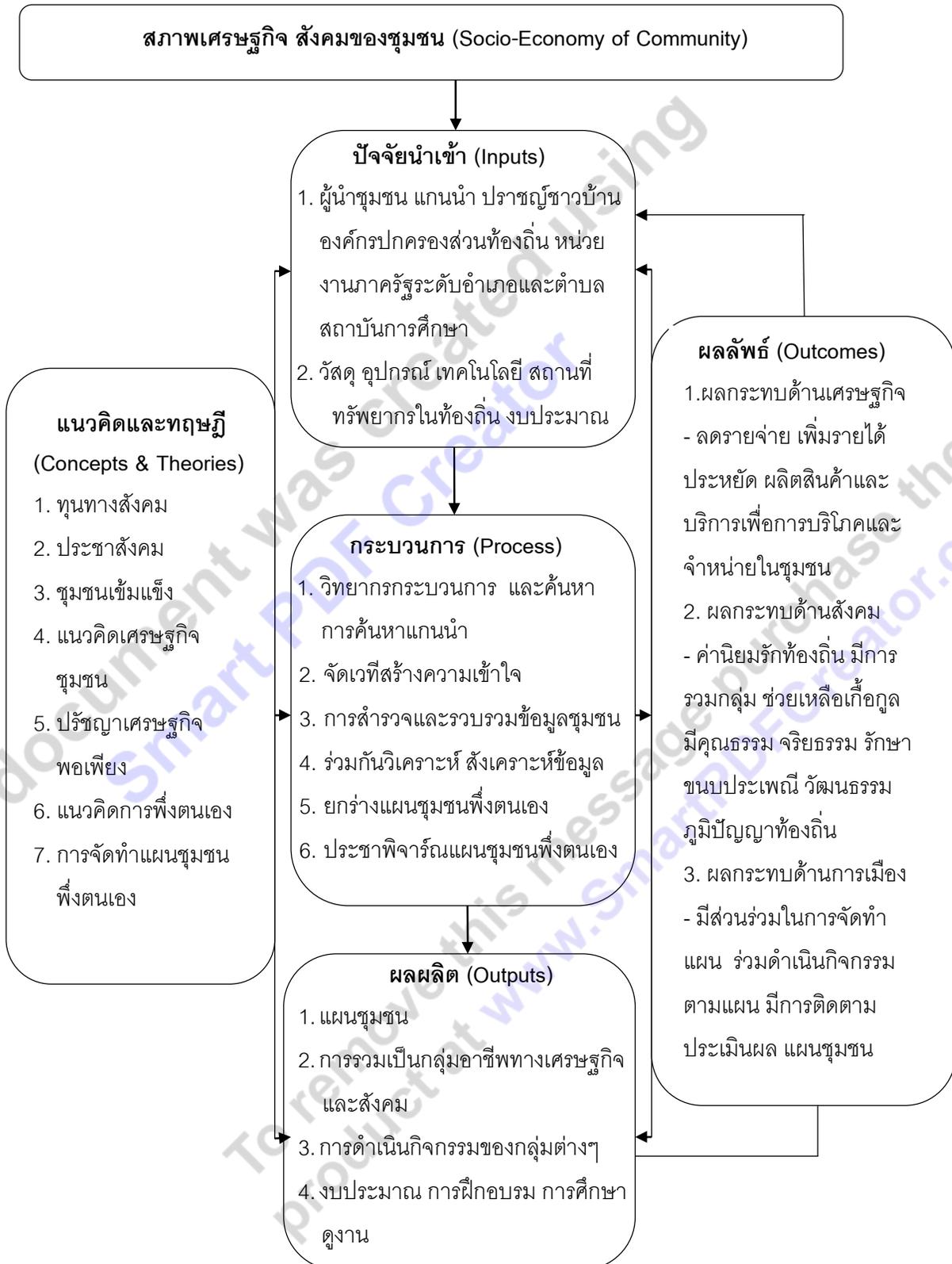
Sullivan (2004) ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในองค์กรพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่แสวงหากำไร ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ในประเทศสหรัฐอเมริกา จะมีการกระจายอำนาจใน

การพัฒนาไปสู่องค์กรพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่แสวงหากำไร (nonprofit economic development organizations : NEDOs) โดยองค์กรดังกล่าวจะสามารถใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาจากทั้งภาครัฐและเอกชนในการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งมีงานวิจัยบางงานระบุว่าหากองค์กรดังกล่าวมีผลการปฏิบัติงานที่ดีมากขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนมากขึ้นเช่นกัน ขณะเดียวกันก็มีการพยายามศึกษาว่า มีจุดอ่อนอะไรบ้างที่จะเกิดขึ้นกับการทำงานขององค์กรดังกล่าว จากผลการสำรวจจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 500 คน ขององค์กรพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่แสวงหากำไร พบว่า ภาครัฐชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับองค์กรพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่แสวงหากำไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการค้นหาและจัดตั้งแกนนำ การสนับสนุนงบประมาณ และการให้คำแนะนำเกี่ยวกับนโยบาย อย่างไรก็ตาม ยังมีประชาชนอีกส่วนหนึ่งที่ไม่ได้มีส่วนร่วมโดยตรง แต่มีส่วนร่วมทางอ้อมผ่านทางเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งนักพัฒนาควรมุ่งเน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยตรงให้มากขึ้นกับองค์กรพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่แสวงหากำไร

Douglas D. Perkins, Joseph Hughey, and Paul W. Speer (2002) ทำการศึกษาเรื่อง จิตวิทยาชุมชน ในทฤษฎีทุนทางสังคมและการพัฒนา พบว่า ทุนทางสังคมจะเป็นตัวเชื่อมทำให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือ โดยเครือข่ายความร่วมมือดังกล่าวจะทำให้อำนาจการเข้าถึงและการเรียนรู้ต่างๆเพิ่มมากขึ้น โดยเครือข่ายระดับสถาบันและเครือข่ายระดับชุมชนแสดงให้เห็นถึงระดับและสิ่งที่เป็นเป้าหมายของทรัพยากรการบริการ รวมทั้งการพัฒนาโครงสร้างการสื่อสาร โดยลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของชุมชนเป็นปัจจัยที่สำคัญในการกระตุ้นให้บุคคลมีความเกี่ยวข้องและสร้างทุนทางสังคมให้ดำรงอยู่และพัฒนาต่อไป

2.2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี เอกสารวิชาการต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยได้กำหนดเป็นแนวทางในการสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยและตัวชี้วัดในการประเมินผลกระทบบการดำเนินงานตามแผนชุมชนพึ่งตนเอง โดยจะเรียกกรอบแนวคิดนี้ว่า กรอบแนวคิด SET CO-OP เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอในแผนภาพที่ ตามละเอียดดังนี้

แผนภาพที่ 6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.3 นิยามปฏิบัติการ

แผนชุมชนพึ่งตนเอง หมายถึง แผนที่ชาวบ้านในชุมชนหรือหมู่บ้านร่วมกันคิด ตัดสินใจ อย่างเป็นกระบวนการตั้งแต่การค้นหาแกนนำ การร่วมกันจัดเวทีเพื่อสร้างความเข้าใจ การร่วมกันสำรวจและรวบรวมข้อมูลชุมชน โดยเฉพาะรายรับ รายจ่าย หนี้สินของครัวเรือน จากนั้นร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้เห็นสภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหา และหาแนวทางการแก้ปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ในลักษณะของการเน้นการพึ่งพาตนเอง โดยอาศัยทรัพยากรภายในชุมชนมากกว่าการพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ หมายถึง การดำเนินกิจกรรมในลักษณะการรวมตัวกัน เป็นกลุ่มอาชีพในชุมชน เพื่อวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง โดยการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ ประหยัด ผลิตสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคและจำหน่ายในชุมชน

ผลกระทบด้านสังคม หมายถึง การดำเนินกิจกรรมของคนในชุมชน ที่สะท้อนให้เห็นถึงการรักษาขนบประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน ตลอดจนการมีคุณธรรม จริยธรรม

ผลกระทบด้านการเมือง หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ตั้งแต่การร่วมกันกำหนดแผนชุมชนที่เน้นการพึ่งตนเอง การนำแผนชุมชนไปดำเนินกิจกรรมต่างๆ และการติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานตามแผนชุมชน

ชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง หมายถึง ชุมชนที่ได้มีการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองและได้ดำเนินการตามแผนดังกล่าวจนประสบผลสำเร็จ และถูกคัดเลือกจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ให้เป็นชุมชนต้นแบบ เพื่อทำการขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นๆ ในการกระตุ้นให้มีการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง 4 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลประดู่ยืน อำเภอลาดสัก จังหวัดอุทัยธานี ตำบลหัวไผ่ อำเภอเมืองจังหวัดสิงห์บุรี ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง และตำบลพระยาบันลือ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดอยุธยา

ผู้นำชุมชน หมายถึง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน

แกนนำ หมายถึง คณะทำงานที่มาจากอาสาสมัครของคนในชุมชน ที่มีจิตสาธารณะ หรือมาจากการคัดเลือกของคนในชุมชน เพื่อทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนแผนชุมชนพึ่งตนเองให้สัมฤทธิ์ผลอย่างเป็นกระบวนการ

กลุ่มอาชีพ หมายถึง การรวมตัวของคนในชุมชนเป็นลักษณะกลุ่มอาชีพ ที่มีสมาชิก ร่วมกันดำเนินกิจกรรมกลุ่ม โดยมีการคัดเลือกประธานกลุ่ม เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้นำกลุ่มอาชีพ